

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ

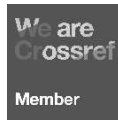
ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ

Збірник наукових праць
№ 2 (67) 2019

Виходить 4 рази на рік
Заснований у березні 1997 р.

Збірник наукових праць
«Правовий часопис Донбасу»
включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International

Кривий Ріг
2019

Рекомендовано до друку Вченою радою ДЮІ МВС України,
протокол № 11 від 26.06.2019 р.

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ № 2 (67) 2019

Виходить 4 рази на рік
Заснований у березні 1997 р.

Збірник включено до переліку фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук (Бюлетень ВАК України. — 2010. — № 4).
Перереєстровано (додаток 6 до наказу Міністерства освіти і науки України від 28.12.2017).

У збірнику розглядаються загально-теоретичні та історичні аспекти держави і права, висвітлюються актуальні питання адміністративного, кримінального, трудового та господарського права, проблеми боротьби зі злочинністю

Відповідальність за точність поданих термінів, фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів

Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів

Розсилається до наукових бібліотек України, вищих навчальних закладів системи МВС

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», а також на веб-сторінці видання на сайті ДЮІ МВС України www.ljd.dli.donetsk.ua

Засновник та видавець:
Донецький юридичний інститут
Свідоцтво про державну
реєстрацію КВ № 22761-12661 ПР
від 30.05.2017.

Адреса редакції та видавця:
Дніпропетровська обл.,
м. Кривий Ріг, вул. Степана
Тільги, 21

Редакційна колегія

Головний редактор – Бесчастний В. М. – ректор Донецького юридичного інституту МВС України (далі – ДЮІ МВС України), доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління, професор, заслужений юрист України;
заступник головного редактора – Назимко Є. С. – старший інспектор управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування ГУ НП в Донецькій області, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;
відповідальний секретар – Лосич С. В. – начальник відділу організації наукової роботи ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, старший дослідник;
редактор – Рутвян О. І. – завідувач редакційно-видавничого відділення відділу організації наукової роботи;

члени редколегії:

- Бачила В. В. – начальник Академії МВС Республіки Білорусь, кандидат юридичних наук, доцент (Республіка Білорусь);
- Йозеф Затько – директор Європейського інституту безперервної освіти, доктор права, Почесний доктор (Словацька Республіка);
- Ларій Ю. С. – директор Департаменту науки, розвитку проектів і співробітництва Академії «STEFAN CEL MARE», доктор права, доцент (Республіка Молдова);
- Наджафгулієв Рафіг Іслам огли – доцент кафедри адміністративної діяльності органів внутрішніх справ Академії Поліції МВС Азербайджанської Республіки, доктор філософії з права (Азербайджанська Республіка);
- Волобуєв А. Ф. – професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;
- Громенко Ю. О. – доцент кафедри господарсько-правових дисциплін ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук;
- Деревянко Б. В. – професор кафедри господарсько-правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;
- Зозуля Є. В. – професор кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;
- Клемпарський М. М. – професор кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;
- Короткова Ю. М. – професор кафедри гуманітарних дисциплін ДЮІ МВС України, доктор педагогічних наук, доцент;
- Куракін О. М. – завідувач кафедри державно-правових дисциплін та міжнародного права ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;
- Лопатинська І. С. – доцент кафедри іноземних мов ДЮІ МВС України, кандидат педагогічних наук;
- Лоскутов Т. О. – професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;
- Мердова О. М. – доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;
- Ніколенко Л. М. – завідувач кафедри юридичних дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;
- Одерій О. В. – професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;
- Пашутін В. В. – доцент кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент.

ЗМІСТ

Розділ I	
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО	
Веденєв Віталій Олексійович СТАН ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ	9
Делія Юрій Володимирович ІЄРАРХІЯ ДЖЕРЕЛ ПРАВА У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ	16
Ніколенко Людмила Миколаївна ТРАНСПАРЕНТНІСТЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ	24
Пайда Юрій Юрійович ПРАВА ЛЮДИНИ Й РЕЛІГІЙНА СВОБОДА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ГУМАНІТАРНИХ СТАНДАРТИВ	30
Сусликов В'ячеслав Євгенійович «ПОВНЕ ЗІБРАННЯ ЗАКОНІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ» ЯК ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДЖЕРЕЛО: ПРОБЛЕМА ПОВНОТИ ТА РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТІ	38
Туренко Олег Станіславович ПРАВОВА ДОКТРИНА ІОАННА ДУНСА СКОТА – ПОШУКИ ПІДВАЛИН СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА	44
Розділ II	
ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО	
Загородня Наталя В'ячеславівна ВПЛИВ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА СИСТЕМУ ДЖЕРЕЛ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА.....	53
Іванюта Наталя Валеріївна ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ В КОНТЕКСТІ СТВОРЕННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДОКУМЕНТИВ	60
Назимко Олена Вікторівна ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВИ СТОСОВНО ВРАХУВАННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ТРУДОВОГО ПРАВА ПІД ЧАС РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН	65
Шеховцова Вікторія Володимирівна ЗНАЧЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ РЕФОРМ ОБЛІКОВОГО ПРОЦЕСУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ	72

Розділ III
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ФІНАНСОВЕ ПРАВО.
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Дерев'янка Богдан Володимирович ДЕРЖАВНЕ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ЯК НОВИЙ ДЕРЖАВНИЙ ОРГАН ЗІ СПЕЦІАЛЬНОЮ КОМПЕТЕНЦІЄЮ	78
Павліченко Євгенія Володимирівна СУТНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ	85
Філіпенко Анастасія Сергіївна АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПЕРЕМІЩЕННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ І ВАНТАЖІВ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ.....	94

Розділ IV
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО.
КРИМІНОЛОГІЯ

Бичін Сергій Олександрович РЕАЛІЗАЦІЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ДЕТЕКТИВІВ.....	99
Джужа Олександр Миколайович, Тичина Дмитро Михайлович ПОБУДОВА СИНЕРГЕТИЧНОЇ МОДЕЛІ СОЦІОЛОГО-ПРАВОВОГО ПІДХОДУ В ТЕОРІЇ ВІКТИМОЛОГІЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ.....	109

РОЗДІЛ V
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Городецька Марина Сергіївна СТОСОВНО АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗПОДІЛУ ПРЕДМЕТА ВІДАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	117
Шульга Андрій Олександрович ВІДНОСНО НАРОДОВЛАДДЯ ТА СПРАВЕДЛИВОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ	125

Розділ VI
ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ
В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Баланаєва Оксана Василівна ФОРМУВАННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ В МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ...	131
Зубченко Людмила Вікторівна ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ СТУДЕНТІВ ДОНЕЦЬКОГО ЮРИДИЧНОГО ІНСТИТУТУ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ.....	136
Короткова Юлія Михайлівна ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРА КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ЮРИСТА.....	142

РОЗДІЛ VII
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Зозуля Євген Вікторович

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
УКРАЇНИ СТОСОВНО ЗАХИСТУ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ..... 150

Когут Олександра Олександрівна

СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ СКЛАДОВИХ СТРЕСОСТІЙКОСТІ
ПАТРУЛЬНИХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ 158

ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ, ЯКІ ПУБЛІКУЮТЬСЯ
У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ»..... 165

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 167

CONTENTS

SECTION I THEORY AND HISTORY OF LAW. CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Vedeneiev Vitaliy Oleksiyovych THE STATE OF LEGAL CULTURE IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY.....	9
Deliya Yuriy Volodymyrovych HIERARCHY OF SOURCES OF RIGHT IN THE FIELD OF THE PROTECTION OF THE RIGHTS AND FREEDOMS OF HUMAN AND CITIZEN IN UKRAINE.....	16
Nikolenko Liudmyla Mykolayivna TRANSPARENCY OF THE JUDICIAL POWER IN THE CONTEXT OF REFORM.....	24
Paida Yuriy Yuriyovych HUMAN RIGHTS AND RELIGIOUS FREEDOMS IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN STANDARDS.....	30
Suslikov Viacheslav Evgenijovych «COMPLETE COLLECTION OF THE LAWS OF THE RUSSIAN EMPIRE» AS A HISTORICAL AND LEGAL SOURCE: THE PROBLEM OF COMPLETENESS AND REPRESENTATIVITY.....	38
Turenko Oleh Stanislavovych THE LEGAL DOCTRINE OF JOHN DUNS SCOTT IS THE SEARCH FOR THE FOUNDATIONS OF SUBJECTIVE RIGHT.....	44

SECTION II COMMERCIAL LAW. CIVIL LAW. LABOR LAW

Zahorodnia Natalya Viacheslavivna INFLUENCE OF THE EUROPEAN HUMAN RIGHTS COURT'S DECISIONS ON THE SYSTEM OF SOURCES OF ECONOMIC PROCEDURAL LAW.....	53
Ivanyuta Natalya Valeriivna SPECIFIC ASPECTS OF LEGAL TECHNICAL IN THE CONTEXT OF CREATION OF ECONOMIC PROCESSING DOCUMENTS.....	60
Nazymko Olena Viktorivna STATE OBLIGATIONS REGARDING THE ACCOUNT OF THE NORMS OF INTERNATIONAL LABOR RIGHTS IN REGULATING LABOR RELATIONS.....	65

Shekhovtsova Victoria Volodymyrivna	
VALUE OF LEGAL AND REGULATORY REFORMS OF THE ACCOUNTING PROCESS AT THE ENTERPRISES OF UKRAINE.....	72

SECTION III
ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS.
FINANCE LAW.
INFORMATION LAW

Derevyanko Bogdan Volodymyrovych	
NATIONAL BUREAU OF INVESTIGATION AS A NEW DEDICATED STATE AGENCY.....	78

Pavlichenko Evgeniia Volodymyrivna	
THE ESSENCE AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL COMPARATIVE STUDIES.....	85

Filipenko Anastasiia Sergiivna	
ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF TRANSPORT OF TRANS- PORT VEHICLES AND LOANS THROUGH THE CUSTOMS BORDER OF UKRAINE.....	94

SECTION IV
CRIMINAL LAW. CRIMINOLOGY

Bychin Serhii Oleksandrovykh	
REALIZATION OF CRIMINOLOGICAL POLICY OF UKRAINE IN THE ACTIVITY OF THE DETECTIVES.....	99

Dzhuzha Alexander Mykolayovych, Tychyna Dmitry Mikhailovych	
CONSTRUCTION OF A SYNERGETIC MODEL OF A SOCIOLOGICAL AND LE- GAL APPROACH IN THE THEORY OF VICTIMOLOGICAL MODELING.....	109

SECTION V
CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS.
OPERATIVE SEARCH ACTIVITY

Horodetska Maryna Sergiivna	
ON THE ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL DISTRIBUTION OF THE SUBJECT OF THE PRESENTATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	117

Shulha Andrii Oleksandrovykh	
RELATED TO PEOPLE AND JUSTICE IN CRIMINAL PROCEEDINGS OF UKRAINE.....	125

SECTION VI

TRAINING OF SPECIALISTS IN THE SYSTEM OF PROFESSIONAL LEGAL EDUCATION
IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS WITH SPECIFIC CONDITIONS OF EDUCATION

Balanaeva Oksana Vasylivna

ACQUIRING LINGUISTIC COMPETENCE BY FUTURE LAWYERS..... 131

Zubchenko Liudmyla Viktorivna

FORMING THE HEALTHY LIFESTYLE OF THE STUDENTS OF DONETSK LAW
INSTITUTE BY MEANS OF PHYSICAL EDUCATION..... 136

Korotkova Yuliia Myhajlivna

CONCEPT AND STRUCTURE OF LAWYER'S CULTURE OF SPEECH..... 142

SECTION VIII

ACTUAL ISSUES OF POLICE ACTIVITY AND TRAINING SPECIALISTS FOR UNITS
OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Zozulya Evgeniy Viktorovych

ORGANIZATIONAL AND LEGAL BASES OF ACTIVITY OF THE
NATIONAL POLICE OF UKRAINE ON PROTECTING AND ENSURING THE
RIGHTS OF CHILDREN..... 150

Kohut Olexandra Olexandrivna

STRUCTURAL ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL COMPONENTS
OF STRESS RESISTANCE OF SERVICE OFFICER..... 158

REQUIREMENTS FOR THE REGISTRATION OF ARTICLES PUBLISHED
IN THE COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS "LAW JOURNAL OF DONBASS"..... 165

INFORMATION ABOUT AUTHORS..... 167

Розділ I

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК: 32.1.8

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-67-2-9-15>

Веденєєв Віталій Олексійович,
кандидат політичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1307-3837>

СТАН ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті охарактеризовано стан правової культури сучасного українського суспільства. Досліджено сутність явища правової культури, її структуру, рівні; ментальні основи української правової культури, які формують її сучасний вигляд. Розглянуто залежність між низьким рівнем розвитку правової культури законодавця, неефективністю законодавчого процесу й станом правової системи сучасної України. Указано на можливий напрям еволюції української пострадянської правової системи. Визначено, що високий рівень розвитку правової культури – це поєднання відповідних правових знань і персональної готовності людини застосовувати їх у регулюванні своєї власної поведінки.

Ключові слова: *правова культура; закон; право; правова система; соціалізація; правове виховання.*

Постановка проблеми. Формування в Україні засад громадянського суспільства та демократичної правової держави ставить перед українським суспільством завдання подальшого розвитку в країні правосвідомості громадян. Це непросте завдання потребує від української держави та громадських організацій сформувати якісно нову систему правового виховання, орієнтовану на поширення серед громадян правових знань, виховання громадянської відповідальності й поваги до законів, бажання брати участь у правовій сфері суспільного життя, тобто того, що традиційно пов'язується з високим рівнем розвитку правової культури. Актуальність визначеної проблеми безпосередньо пов'язана з вирішенням завдання аналізу загального стану правової культури сучасного українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень, присвячених проблемі правової культури, указав на достатньо велике розходження думок та відсутність консолідованої позиції. Утім, можна відзначити, що найбільш поширеною є інтерпретація правової культури з точки зору синтезу різних дослідницьких підходів як одного із сегментів духовної культури суспільства, як сукупності певних досягнень суспільства у сфері регулювання соціальних відносин, що забезпечує верховенство права в суспільному

бутті. По своїй суті правова культура сприяє захисту прав та свобод громадянина, установленню в суспільстві правових принципів справедливості та гуманізму. Такої точки зору, аналізуючи різні аспекти правової культури, дотримуються як закордонні, так і вітчизняні науковці: В. Бабкін, В. Казимирчук, М. Кейзеров, М. Коцюба, В. Котюк, Є. Лукашова, П. Мартиненко, Є. Назаренко, П. Рабинович, В. Селиванова, Є. Тихонова та ін.

Але є й позиції, у межах яких наголошено на використанні одного наукового підходу, і тому вони відрізняються нюансами. Наприклад, Г. Балюк, О. Молчанов, В. Сальніков, використовуючи переважно аксіологічний підхід, визначають правову культуру як сукупність правових цінностей. Г. Єфремова, В. Камінська, С. Комаров, О. Ратінов, послуговуючись здебільшого антропологічним підходом, визначають правову культуру як сукупність усіх благ, створених людством у процесі свого розвитку. Н. Гранат, І. Іваннікова, Т. Муслумова, прибічники діяльнісного підходу, інтерпретують правову культуру як різновид творчої діяльності. Є. Клейменова, К. Моралева, схилиючись загалом до інформаційно-семіотичного підходу, визначають правову культуру як правову інформацію, що має властивість накопичуватися, зберігатися й передаватися за допомогою створюваних у суспільстві знакових систем. С. Алексєєв, В. Лазарев, Т. Сінюкова, О. Уледов, використовуючи насамперед соціологічний підхід, розглядають правову культуру як сферу людської практики, що втілює сукупність норм, цінностей, юридичних інститутів та процесів, які виконують функцію соціоправової орієнтації людини в суспільстві.

Як інструмент дослідження використовуються соціокультурний, нормативно-ціннісний, компаративний та історичний методи.

Метою статті є аналіз загального стану правової культури сучасного українського суспільства. Виходячи з окресленої мети, можна визначити завдання дослідження: 1) охарактеризувати сутність явища правової культури, її структуру та рівні; 2) розглянути ментальні основи української правової культури, які формують її сучасний вигляд; 3) визначити можливі шляхи розвитку української пострадянської правової системи.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх 28 років українське суспільство постійно змінюється. Нового змісту набуває й поняття «правова культура», однією з основних цінностей якого є закон. У сучасних наукових розробках закон розглядається як нормативний акт (джерелом якого є народна воля), спрямований на реалізацію конституційних прав і свобод громадянина [1, с. 6]. Закон виступає формальним утіленням права демократичного суспільства, заснованого на ідеях гуманізму.

За структурою правову культуру можна вважати формою соціально значущої діяльності людини у сфері державно-правових відносин, яка виявляється, по-перше, у правових нормах, інститутах, а по-друге, у здатності громадян оцінювати ці явища. Водночас правова культура обов'язково виражає державно-правовий досвід окремої особистості, на основі якого формується сукупний досвід соціальних спільнот і суспільств. Локальні правові культури своєю чергою формують світову правову культуру, що, зрозуміло, є одним із сегментів світової духовної культури. Взагалі правова культура спонукає особистість діяти згідно із законом.

Крім того, у межах правової культури виокремлюють рівні буденної та теоретичної правосвідомості особистості та суспільства, які відображають комплекси уявлень про законодавство, політику й правосуддя. Зазвичай, буденний рівень правової культури – це сукупність здорового глузду та відсутності глибоких узагальнень у правовій сфері. Найвність теоретичного рівня правової культури в епоху інформаційних технологій пояснюється потенційною можливістю кожної людини долучитися до носіїв правової інформації [2]. Окреме місце займає професійний рівень правової культури, що притаманний колу осіб, професійна діяльність яких пов'язана із правовою сферою. Передусім це держпосадовці, правова культура яких гарантує дотримання законності й правопорядку в суспільстві. Особливе місце займає правова культура юристів (учених і практиків), які є носіями

правової культури та визначають засадничі процеси розвитку правової сфери, ступінь розуміння, інтерпретації реальних державно-правових явищ. Буденний, професійний і теоретичний рівні правової культури постійно взаємодіють між собою, формуються в процесі правового виховання людини, яке зазнає постійного впливу держави та інших соціальних інститутів.

Перетворення, що відбуваються в правовій системі сучасної України, потребують вивчення таких понять, за допомогою яких можливо пояснити сучасні концепції формування правової культури. Правове виховання – це процес, у результаті якого відбувається, по-перше, усвідомлення сутності та сенсу права, що дозволяє забезпечити необхідний рівень правових знань, умінь і навичок, а по-друге (і головне), моральне вдосконалення людини. Правове виховання допускає формування правової культури особистості, зміну її типових якостей.

Дослідження впливу правового виховання на формування правової культури дозволяє стверджувати, що воно може інтерпретуватися як складова процесу загальної соціалізації особистості, яка включає дію цілеспрямованих та стихійних чинників. На думку Е. Зорченко, правове виховання в широкому сенсі є соціалізацією людини [3]. Але ці процеси не тотожні. На процес дорослішання особистості, залучення її до соціокультурного середовища впливають численні чинники. Правовиховна діяльність виявляється під час правової соціалізації особи (тобто опанування правових знань) та в процесі суспільної активності, коли людина має можливість проявити свої громадянські якості. Отже, характеристику правової вихованості не можна зводити до дотримання людиною правових норм. Проте її важливим компонентом є реалізація людиною своїх прав та обов'язків. Також слід зауважити, що правовиховна діяльність спирається на ієрархію життєвих цінностей. З урахуванням саме цих обставин і повинне вибудовуватися правове виховання особистості. Розглядаючи право як цінність, необхідно визнати, що й воно має бути долучене до ієрархії життєвих цінностей особистості в процесі правового виховання. Правове виховання є проявом організаційної роботи держави та громадських організацій, які формують умови для розвитку правової культури суспільства.

Варто враховувати й той факт, що до середини 2019 р. в Україні не існує загальнонаціональної теорії правового виховання. Це пояснює низка чинників:

- виникнення думок про те, що проблеми правового виховання є другорядними;
- утрата управлінського характеру правового виховання та його засадничого елемента – цілеспрямованості;
- спроби України наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. увести міжнародні стандарти права та паралельна руйнація старої правової системи;
- розрив між теорією та практикою;
- недоліки професійної освіти;
- відсутність чітких методик правовиховного процесу [4].

Згодом все це призвело до того, що реалізувати навіть раніше розроблені системи правового виховання виявилось неможливим. Аналіз стану системи правового виховання дає можливість визначити науково обґрунтовані критерії процесу виховання.

Правова культура особистості поєднує в собі знання, власну інтерпретацію та свідоме виконання вимог права людиною в процесі її життєдіяльності. Правова культура суспільства, відображаючи специфіку конкретного історичного періоду, узагальнює процес відтворення права в матеріальній, духовній сферах та юридичній практиці народу. Правова культура суспільства залежить від стану та специфіки громадської правосвідомості, рівня розвитку законодавства та правопорядку. У багатонаціональних державах правова культура поєднує загальнодержавну та національні правові культури. Правова культура суспільства формується під впливом загальнолюдських цінностей, державних і національних правових культур. Правова культура будь-якої держави містить як загальні, так особливі ознаки. Правова культура окремо взятої людини відображає в собі частку право-

вої культури класу, нації та суспільства. Вона залежить від життєвого досвіду людини, рівня її юридичної освіти, правових навичок, які впливають на юридично значущу поведінку.

В умовах глобалізованого світу, поширення полілогу між правовими культурами різних країн та залучення української правової культури в цей процес робить актуальним, по-перше, проблему збереження національної специфіки вітчизняної правової системи та, по-друге, визначення її місця в типології правових систем світу. Незважаючи на те що дискусії про належність вітчизняної правової системи тривають, Л. Явич [5] висловлює думку про генетичний зв'язок української правової системи та правових систем колишніх республік Радянського Союзу з правовою системою Російської імперії, яка, маючи типове континентальне коріння, функціонувала з певними особливостями у сфері правових традицій, правосвідомості та законності. Учений також підкреслює, що за умов глобалізації можливе формування якісно нової за формою й змістом української правової системи. Існує й інша думка з приводу перспектив подальшого правового розвитку пострадянських держав, де піддається сумніву їхній рух у бік колишніх засад континентальної системи.

Розвиток правових систем колишніх пострадянських держав свідчить про різні шляхи виходу із системи соціалістичного права. У сучасній соціально-правовій думці визначені декілька варіантів розвитку правових систем пострадянських держав. Перший варіант обґрунтовує повернення до континентальної правової системи. Другий варіант указує на можливість формування слов'янської правової системи, яка, запозичуючи досягнення різних правових культур, може зберегти власну правову ідеологію, традиції та процесуальні форми. Третій варіант наголошує на можливості формування трьох самостійних правових систем на теренах європейської частини пострадянського правового простору: центральноєвропейської, що тяжіє до континентальної правової системи; прибалтійської, що схиляється до скандинавської правової системи, та слов'янської, яка містить риси азійської правової системи.

Слід зазначити, що незважаючи на радикальні зміни системи соціалістичного права під впливом процесу глобалізації, в Україні існує доволі специфічні правові системи, зміст і розвиток яких продовжує суттєво відрізнятися від наявних правових систем. Правовий розвиток України становить вагомий науковий інтерес, оскільки незважаючи на процеси правової акультурації, вона продовжує зберігати правові цінності, норми та традиції, які відображають національну правову ментальність.

Перші прояви законодавчого закріплення прав людини (а саме права на власність, права на судовий захист і под.) у нашій історії спостерігаються ще за часів Київської Русі [6], але про правову освіту в добу «Руської Правди» говорити ще зарано.

Становлення правового виховання відбувається на тлі достатньо високого рівня загальної освіти в Гетьманській державі за часів гетьмана Мазепи [7, с. 246]. Укладена в 1710 р. так звана Конституція Пилипа Орлика гарантувала захист «прав і вольностей Війська Запорозького та всього вільного народу Малоросійського», тобто різних верств населення.

III та IV Універсали Української Центральної Ради, Конституція Української Народної Республіки 1918 р. стають наступним важливим етапом на шляху до законодавчого забезпечення прав людини в Україні. У згаданих вище документах декларується свобода слова, друку, віри, зборів, союзів, страйків, недоторканність особи та власності, право на використання місцевих мов під час спілкування в державних установах, право національностей на автономію, рівність прав чоловіків та жінок, свобода пересування та ін. [8, с. 20–25]. Але з об'єктивних історичних причин (установлення тоталітарного, а згодом і авторитарного політичних режимів) названі вище прояви доволі прогресивного українського законодавства стосовно розвитку прав людини так і не стали визначальними чинниками впливу на масову правову культуру.

Установлення радянської влади на теренах України позначилось, по-перше, подальшим прогресом вітчизняного законодавства на шляху до розвитку прав людини, а по-друге, віртуалізацією процесу реалізації цих прав (який, до речі, має прояв і в сьогоденні). Йшлося про доволі демократичне та ліберальне законодавство у сфері захисту прав людини, яке мало чисто декларативний характер і не могло бути реалізоване в умовах тоталітарно-авторитарної буденності з її всеосяжною етатичною домінантою.

Необхідно визначити ключові віхи розвитку українського радянського законодавства у сфері розвитку прав людини, які пов'язані з прийняттям Конституцій. Конституція УРСР 1919 р. проголошувала права та обов'язки громадян, емігрантів та національних меншин, свободу совісті, слова, зборів, громадських організацій [9, с. 179–181]. З незначними змінами підтверджувала ці права та обов'язки й Конституція УРСР 1929 р. [9, с. 193–194]. Конституція 1937 р. до вище перерахованого додатково проголошує економічні та культурні права, рівність прав чоловіків та жінок, свободи друку, мітингів та вуличних демонстрацій, недоторканність особистості, право на таємницю листування, право надання політичного притулку іноземним громадянам [8, с. 62–63]. Конституція УРСР 1978 р., окрім названих прав, включає *права на охорону здоров'я й житла, користування досягненнями культури, свободу наукової й художньої творчості, судовий захист честі та гідності, життя й здоров'я, особисту свободу та власність; право брати участь в управлінні державою.*

Не відрізняється від попередніх спрямованістю на віртуалізацію прав та свобод людини й Конституція незалежної України 1996 р. Серед нових прав людини, які не гарантувалися в законодавстві радянської доби, можна виокремити такі, як «право на вільний розвиток особистості», «право на життя», «право на підприємницьку діяльність», «право на безпечне для життя і здоров'я довкілля» та ін.

Аналізуючи ментальну специфіку української правової системи, неможливо обійти увагою проблему цінностей національної культури. Для функціонування в рамках національної культури право має бути проголошене однією із засадничих цінностей. Відомо, що в період формування західноєвропейського «юридичного світогляду» базові мотиви виправдовування права були різні: для Німеччини – це свобода совісті, для Франції – це інтерес, для Англії – це вигода. Для української культури шлях виправданості права простежується крізь екзистенціальні моделі особистості, яка набуває самореалізації. Так, Д. Чижевський, використовуючи феноменологічну концепцію рис українського національного характеру, підкреслює такі особливості вітчизняної правової культури:

- перевагу емоційних елементів свідомості над раціональними, яка суттєво ускладнює процес формування правової культури, але сприяє розвитку самообмеження та підвищує моральне регулювання поведінки;

- індивідуалізм та потяг до «свободи», які породжують негативне ставлення до сильної влади, сприяють виникненню анархізму, унеможливають розвиток правосвідомості та правової культури, але разом з тим прояв «прагнення до індивідуальної свободи» відповідає ідеям права, матеріалізуючись у «почуття власної гідності та повагу до ближнього»;

- неспокій і рухливість, які породжують тенденції до внутрішньої боротьби та невизначеності соціального ідеалу [10, с. 17–23].

Правова культура формується доволі повільно та набуває унікального поєднання структурних компонентів у кожній людині. Про правову культуру людини мова може йти лише в тому випадку, коли прослідковується поєднання соціокультурної оснащеності особистості, тобто наявності відповідних правових знань та спроби їх реалізувати через застосування норм в регулюванні власної поведінки. Нездатність людини нормувати власну поведінку свідчить про низький рівень правової культури. Одночасно поширення правових знань сприяє розвитку правової культури. Метою правової освіти можна вважати виховання цивілізованості, громадянської відповідальності, поваги до права та законів.

Лише високий рівень правової культури свідчить про присутність (або створення) у соціумі правової держави та громадянського суспільства, яким притаманне бажання громадянина брати участь у правовій сфері суспільного життя.

На думку багатьох дослідників, правова система сучасної України є доволі заплутаною й може бути визначена, скоріше, як законодавчий масив переважно підзаконних нормативних актів, у більшість з яких відразу ж після прийняття вносяться зміни та доповнення [11, с. 288]. Загалом це свідчить про неефективність законотворчого процесу та низьку правову культуру законодавця, який приймає юридичні закони, що не відповідають нормам права й тому потребують удосконалення. Перетворення закону в право вимагає від законодавця орієнтування на гуманістичні принципи права, а цей процес залежить від рівня розвитку правосвідомості та правової культури.

Багато важить у формуванні правової культури, а отже, і демократичного суспільства правове мислення. Мислення набуває правового характеру в тих випадках, коли воно спрямоване на використання можливостей і цінностей права. Крім того, правове мислення використовує правові способи досягнення цілей. На думку І. Фарбера, правове мислення, вирішуючи юридичні завдання, ураховує властивості й закономірності права [12, с. 24–30]. Підвищення правової культури вимагає дотримуватися верховенства права. Дотримуючись цих принципів, можна стати гідним громадянином.

Висновки. Так от, проблеми розвитку громадянського суспільства, демократичної правової держави безпосередньо пов'язані з розвитком правосвідомості й правової культури пересічного громадянина та суспільства взагалі. Саме правосвідомість та правова культура населення гарантують наявність верховенства права в Україні. А це є можливим за умов формування якісно нової системи правового виховання, орієнтованої на поширення серед громадян правових знань, виховання громадянської відповідальності, поваги до законів, бажання брати участь у правовій сфері суспільного життя, тобто того, що традиційно пов'язується з високим рівнем розвитку правової культури та поняттям громадянськості, які спонукають людину не тільки опановувати відповідні правові знання, а й повсякчасно застосовувати їх у регулюванні своєї власної поведінки. Сумлінне виконання більшістю громадян законів України врешті-решт виступить запобіжником віртуалізації системи права та спрямує процес реалізації прав та свобод людини в реальну площину.

Список використаних джерел

1. Грищенко А. В. Правовий закон: питання теорії та практики в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2003. 19 с.
2. Information Cultures in the Digital Age: A Festschrift in Honor of Rafael Capurro / by Matthew Kelly, Jared Bielby (eds.). Springer Fachmedien Wiesbaden, 2016. 479 p.
3. Баранов П. П. Правосознание и правовое воспитание. *Общая теория права. Курс лекций* / под общей ред. проф. В. К. Бабаева. Нижний Новгород : Изд-во Нижегородской высшей школы МВД РФ, 1993. С. 474–494.
4. Синюкова Т. В. Правосознание и правовое воспитание. *Теория государства и права : курс лекций* / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. Москва : Юристъ, 2001. С. 611–625.
5. Явич Л. С. Сущность права. Ленинград : Юридическая литература, 1995. 208 с.
6. Літопис Руський / за Іпатським списком. Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; відп. ред. О. В. Мишанич. Київ : Дніпро, 1989. 171 с.
7. Крип'якевич І. П. Історія України / відп. ред. : Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович. Львів : Світ, 1990. 519 с.
8. Історія українського конституціоналізму (в документах). *Міжнародний Юридичний Форум «Нова Конституція України – шлях до утвердження української державності»* : матеріали міжнар. юрид. форуму (Україна, Бородч. р-н Івано-Франк. обл., пансіонати «Синьогора» та «Гута», 11–13 січня 1996 р.). 71 с.
9. Історія української Конституції / упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. Київ : Знання України, 1993. 192 с.

10. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ : Вид-во Орії при УКСП Кобза, 1992. 230 с.

11. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України (методологічні аспекти) : монографія. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. 724 с.

12. Фарбер И. Е. Правосознание как форма общественного сознания. Москва : Юридическая литература, 1963. 205 с.

Веденеев Виталий Алексеевич,

кандидат политических наук, доцент

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1307-3837>

СОСТОЯНИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

В статье характеризуется состояние правовой культуры современного украинского общества. Исследуются сущность явления правовой культуры, ее структура, уровни, ментальные основы украинской правовой культуры, формирующие ее современный облик. Рассматривается зависимость между низким уровнем развития правовой культуры законодателя, неэффективностью законодательного процесса и состоянием правовой системы современной Украины. Указывается на возможное направление эволюции украинской постсоветской правовой системы. Определено, что высокий уровень развития правовой культуры – это сочетание соответствующих правовых знаний и персональной готовности человека их применять при регулировании своего собственного поведения.

Ключевые слова: правовая культура; закон; право; правовая система; социализация; правовое воспитание.

Vedeneiev Vitalii Oleksiyovych,

PhD of political sciences, Associate Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1307-3837>

THE STATE OF LEGAL CULTURE IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY

The state of legal culture of modern Ukrainian society is described in the article. The essence of the phenomenon of legal culture, its structure, levels are investigated. Mental bases of the Ukrainian legal culture, forming its modern look are distinguished on the basis of phenomenological features conception of Ukrainian national character by D. Chizhevsky. They are the following: prevailing of emotional elements of consciousness above rational; individualism and aspiring to freedom; anxiety and mobility of nature. Dependence between the legislator's low level legal culture evolution, inefficiency of legislative process and state of the legal system of modern Ukraine is examined. It finds a display in that the legal system of modern Ukraine is tangled and can be determined, rather, as a legislative array, mainly of subordinate normative acts, majority from that require an improvement just after an acceptance. Possible variants of evolution of the Ukrainian post-soviet legal system are specified: firstly, return to the continental legal system; secondly, forming of the Slavic legal system that adopting the achievements of different legal cultures can save own legal ideology, traditions and judicial forms; thirdly, occurrence of three independent legal systems on the basis of legal space of the Centrally-European and eastern European countries of the former USSR. It should be noted that in spite of the radical changes of the system of socialistic law under act of globalization, the legal system of Ukraine continues substantially to differ from the existent legal systems. It is defined that high level of legal culture evolution is a combination of corresponding legal knowledge and personal willingness of human to apply them on adjusting of his own behavior.

Key words: legal culture; law; right; legal system; socialization; legal education.

Надійшла до редколегії 15.06.2019

Делія Юрій Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2919-5545>

ІЄРАРХІЯ ДЖЕРЕЛ ПРАВА У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

У статті досліджено теоретичні та практичні питання ієрархії джерел права у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. Використовується дуалістичний підхід: вплив природного та позитивного права. Інтеграційні процеси України є визначальним напрямом для її сучасної системи джерел права, гармонізації та уніфікації її з основними правовими стандартами Європейського Союзу, розвитку форм вираження законодавства.

Ключові слова: джерело права; джерело права у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні; права та свободи громадянина; форми права.

Постановка проблеми. Звичним у ході дослідження сутності позитивного права є розгляд питання про джерела (форми) права. У наукових розвідках звертається увага на багатозначність і нечіткість досліджуваного поняття, а також неоднозначні трактування окресленої категорії. У сучасній правовій системі джерелом (формою) права здебільшого визнають нормативно-правові акти (В. Шаповал, Р. Луцький). З іншого боку, це набагато ширше явище, що в кінцевому результаті виражається в ієрархічності та взаємопов'язаності чинного законодавства, яке становить єдину правову систему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою цієї статті стали праці В. Б. Авер'янова, С. С. Алексеева, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк, В. Д. Бабкіна, В. С. Журавського, В. К. Колпакова, М. В. Костицького, О. Л. Копиленка, М. І. Корнієнко, В. С. Нерсесянца, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, В. Ф. Погорілко, С. С. Сливки, В. Л. Федоренко, Ю. С. Шемшушенка, які сприяють осмисленню поточних процесів у теорії права та мають важливе значення для подальшого їх вивчення.

Формування мети статті. Метою написання цієї статті є формування авторської концепції щодо визначення особливостей розвитку джерел (форм) права та їхньої взаємодії, ієрархії джерел права у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні.

Виклад основного матеріалу. Термін «джерела права» вперше почав використовуватись у Стародавньому Римі. Прикладом може слугувати Закон XII Таблиць (лат. *Leges duodecim tabularum*; 451–450 pp. до н. е.). Багатогранність терміну «джерело права» дозволяє теорію права замінити іншим терміном «форми права». *Форми права* – різні види права, які склались історично і які вибирає держава, вони відрізняються між собою за способом оформлення змісту норм права. Водночас серед науковців немає однозначності щодо використання терміну «джерела права» чи «форми права».

Термін *джерело права* має глибоке історичне коріння, є багатозначним. У науковій літературі послуговуються такими значеннями «джерел права», як: фактори, що зумовлюють виникнення, розвиток, зміст права; система соціально-економічних відносин (матеріальне розуміння); сукупність юридичних ідей, поглядів, теорій, під впливом яких

утворюється і функціонує право (ідеалістичне розуміння); історичні пам'ятники, що колись мали значення діючого права; способи зовнішнього вираження й закріплення правових норм (спеціально-юридичне розуміння) [1, с. 19].

У своїх попередніх розвідках автор статті зазначав, що джерела (форми) права у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина є похідними як від держави, так і від самоврядних інституцій [2, с. 16]. Ефективність функціонування будь-якої правової системи значною мірою пов'язується з її нормативним комплексом – системою джерел права.

Слід погодитися з думкою Н. М. Пархоменко, що система джерел права є органічною, комплексною, багаторівневою, динамічною й відкритою системою, складові елементи якої об'єднані структурними зв'язками, кожен елемент якої є самостійним і може бути досліджений окремо [3, с. 21]. Автор статті розуміє, що категорії «система джерел» та «ієрархія джерел» не є тотожними, водночас мають споріднені ознаки (чинники), тому підтримує паралельне використання їх у теоретичних розвідках.

У теоретичних працях єдиного погляду щодо питання ієрархії джерел права не існує. Зазвичай українські правознавці виділяють чотири види форм (джерел) права: нормативно-правовий акт, правовий звичай, судовий чи адміністративний прецедент та нормативний договір [4]. А. А. Нечитайленко виділяє три форми права: правовий звичай, юридичний нормативний акт та судовий чи адміністративний прецедент [5, с. 93]. Т. Г. Андрусак виділяє шість видів форм права: правовий звичай, судовий прецедент, нормативно-правовий акт, нормативно-правовий договір, релігійні канонічні тексти та міжнародно-правові акти [6, с. 103]. Р. П. Луцький вважає доцільним виділяти сім видів форм (джерел) права: правовий звичай; закон (нормативно-правовий акт); правовий прецедент; нормативно-правовий договір; правову доктрину; релігійно-правову норму; міжнародно-правовий акт [1, с. 20].

Ієрархія джерел права в обраній тематиці є, певно, річчю умовною, і це стосується не тільки української правової системи, а й інших держав та правових систем. Проте зробимо узагальнення джерел права. Але при цьому не слід убачати неповторність і значимість того чи іншого рівня. З огляду на численність джерел права у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина, доцільно розподілити їх на такі види:

1. *Конституція України.* Пріоритетом для будь-якої держави має бути дотримання та захист прав і свобод людини, що закріплюється в основному державному акті – Конституції України. У 1991 році українська держава, ставши незалежною, зробила перший крок на шляху до ствердження демократичності, верховенства права.

Відповідно до чинної Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ч. 2 ст. 3) [7]. Своєю чергою, як головний її обов'язок, положення статті визначають діяльність держави щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини.

Так, у Конституції України окремий розділ присвячено правам і свободам людини та громадянина. Стаття 21 Конституції України визначає, що всі люди вільні й рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Згідно зі ст. 22 Основного Закону держави, права і свободи людини та громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються й не можуть бути скасовані. Частина 3 ст. 22 Конституції України підкреслює, що в разі прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

За час незалежності України принципи прав людини, закладені в законодавстві, міжнародних зобов'язаннях та Конституції України, поки що так і залишилися бажаними намаганнями публічного й соціального будівництва, але не стали реальними підвалинами громадянського суспільства та механізмами державного управління.

2. *Конституційні акти.* Говорячи про конституційні акти, слід зазначити, що Україна належить до країн з давніми традиціями конституціоналізму. Пакти й конституції за-

конів та вольностей Війська Запорізького 1710 року були однією з перших конституцій у Європі. У надрах Кирило-Мефодіївського братства (1846–1847 рр.) з'явилося декілька варіантів проектів Конституції Слов'янських Сполучених Штатів.

Бурхливе ХХ століття виявилось щедрим на конституції (акти конституційного характеру) для України. До них належать чотири Універсали Української Центральної Ради і Статут про державний устрій, права і вольності УНР (Конституція УНР 1918 р.); Конституції УРСР 1919 і 1929 років, Конституції УРСР 1937 і 1978 років; Декларація про державний суверенітет України (1990 р.); Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади й місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України (1996 р.). Згідно з Конституційним Договором, Україна проголошувалася демократичною, соціальною, правовою державою, яка утворена на основі здійснення українським народом свого суверенного права на самовизначення, виражає волю та захищає інтереси всіх громадян тощо.

3. *Акти референдумів.* Громадяни України мають право брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів місцевого самоврядування (ст. 38 Конституції); право на рівний доступ до служби в органах місцевого самоврядування (ст. 38) [7].

Наразі в українському суспільстві триває конституційна реформа, яка передбачає оновлення багатьох сфер державного та суспільного життя. З метою підвищення економічної, соціальної та духовної стабільності, для забезпечення належної реалізації принципів верховенства права та пріоритетності прав людини, розвитку громадянського суспільства необхідним є активне залучення українського народу до вирішення питань загальнодержавного значення, у т. ч. за допомогою безпосередньої демократії. Роль інститутів безпосередньої демократії в сучасному українському суспільстві підвищується з урахуванням євроінтеграційних прагнень України.

Для актів референдумів, як джерел права, властиві ті самі загальні та спеціальні юридичні ознаки, що й для джерел конституційного права України в цілому – вони видаються в межах повноважень відповідних суб'єктів правотворчості; мають відповідати нормативним положенням актів, що видані вищестоящими суб'єктами правотворчості; нормативний акт набуває загальнообов'язкової сили, передумовою чого є, як правило, його оприлюднення чи інше, передбачене законодавством, доведення до відома виконавців тощо [8, с. 57].

4. *Закони та законодавчі акти.* Важливою характеристикою Конституції є те, що вона закріплює визначальні положення суспільного договору, а подальше регулювання покладається на чинне законодавство – закони та законодавчі акти, підзаконні й локальні нормативно-правові акти.

Верховна Рада України здійснює захист прав і свобод через законодавчу діяльність шляхом визначення виключно в законах України прав і свобод людини та громадянина, гарантій цих прав і свобод, основних обов'язків громадян; громадянства, правосуб'єктності громадян, статусу іноземців і осіб без громадянства; прав корінних народів і національних меншин; основ соціального захисту; визначення правового режиму власності, правових засад і гарантій підприємництва, правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання (пп. 1-3, 6-8 ч. 1 ст. 92 Конституції України).

Зупиняючись на Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», слід зазначити, що метою парламентського контролю над дотриманням конституційних прав і свобод людини та громадянина, що здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, є: захист прав і свобод людини та громадянина, проголошених Конституцією України, законами України й міжнародними договорами України; дотримання й повага прав людини та громадянина з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організа-

цій та їх посадових і службових осіб; запобігання порушенням прав і свобод людини та громадянина й сприяння відновленню порушених прав; сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини та громадянина у відповідність до Конституції України, до міжнародних стандартів у цій області; поліпшення й подальший розвиток міжнародного співробітництва у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина; запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод; сприяння правовому інформуванню населення та захист конфіденційної інформації про особу [9].

5. *Нормативні акти уряду та органів центрального управління.* Значна кількість правовідносин у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина регулюється нормативно-правовими актами: постановами Верховної Ради України; указами, розпорядженнями Президента України; постановами, розпорядженнями Кабінету Міністрів України. Зазначені нормативно-правові акти видаються на основі Конституції України і в межах наданої компетенції.

Для прикладу можна назвати постанови КМУ № 1393-р від 23 листопада 2015 р. «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року» [10]; № 1872 від 20 грудня 2000 р. «Про затвердження Типового статуту громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, опис зразків бланків посвідчення і нарукавної пов'язки члена такого формування» [11]; № 996 від 03 листопада 2010 р. «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [12]; № 706 від 4 вересня 2013 р. «Питання запобігання та виявлення корупції» [13]. Навіть такий далеко не повний перелік постанов Кабінету Міністрів України свідчить про коло питань щодо функціонування публічних інституцій у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина.

6. *Міжнародні нормативно-правові акти та договори.* У сучасному світі питання щодо прав людини займає одне з центральних місць у відносинах між державами. Міжнародне співробітництво держав у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина відбувається у формі прийняття певних стандартів стосовно змісту правового статусу індивіда та прийняття державами зобов'язань дотримуватись цих стандартів у своєму внутрішньому законодавстві й у повсякденній діяльності. Міжнародне товариство в рамках ООН виробило низку документів (декларацій, актів, договорів), які містять у собі норми, що стосуються цих питань.

З прийняттям Статуту ООН, а потім Загальної декларації прав людини розпочинається якісно новий етап у міжнародно-правовій регламентації цих прав. Він розпочався ще в 1951 році та був досить складним і суперечливим. Як і при розробці Загальної декларації прав людини, у процесі обговорення положень Пакту про економічні, соціальні та культурні права виявилось багато розходжень між державами, які належали до різних соціально-економічних систем. Тому не всі із запропонованих прав були включені до Пакту. Так, наприклад, із документа була вилучена будь-яка згадка про право кожного на володіння власністю і про заборону насильницького й свавільного позбавлення цього права. Своєю чергою, США наполягали на тому, що федеративна держава не в змозі гарантувати здійснення закріплених у Пакті прав і свобод на території всіх її складових частин. Але все ж було знайдено компроміс, і Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права був схвалений.

Говорячи про європейські стандарти з прав людини, слід зазначити, що такі стандарти містяться в Конвенції про захист прав і основоположних свобод [14], у Європейській соціальній хартії [15], у Хартії Європейського Союзу про основні права [16]. Подальший розвиток міжнародного співробітництва нашої країни неминуче ставить українське суспільство перед необхідністю працювати над гармонізацією національного законодавства з міжнародним правом.

7. *Акти органів місцевого самоврядування.* Законодавець визначив форми локальних нормативно-правових актів, системи місцевого самоврядування: ст. 144 Конституції встановлює, що органи місцевого самоврядування, тобто ради та їх виконавчі органи, посадові особи в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення; рішення також приймаються територіальною громадою на місцевому референдумі; що стосується сільських, селищних, міських голів, то вони видають розпорядження (п. 8 ст. 59 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Чинним законодавством врегульовано порядок прийняття локальних нормативно-правових актів: таємним голосуванням – рішень місцевих референдумів; відкритим голосуванням – рішень рад та їх виконавчих органів. Закон не передбачає проведення таємного голосування при ухваленні рішень виконавчих комітетів рад. Розпорядження посадових осіб видаються одноособово.

Локальні правові норми оберігаються від їх можливих порушень як державою, так і територіальною громадою. У разі її порушення як держава, так і територіальна громада можуть застосовувати заходи примусу.

8. *Рішення органів судочинства (Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини, міжнародних судових інституцій та судів загальної юрисдикції).* Судовий захист у сучасних реаліях не є ефективним правовим засобом захисту інтересів людини та громадянина. Однак неправомірні рішення, дії чи бездіяльність посадових осіб органів публічної адміністрації порушують права та інтереси громадян, що охороняються законом. Прийняті рішення з порушенням прав, свобод та інтересів фізичних осіб можуть бути оскаржені відповідно до ч. 2 ст. 55 Конституції України та ст. 6 Кодексу адміністративного судочинства України в порядку адміністративного судочинства.

Певне місце серед джерел права у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина посідають акти Конституційного Суду України. Значення цих рішень надзвичайно велике, оскільки вони стосуються питань, недостатньо унормованих правом, і є остаточними, а рішення Конституційного Суду України не підлягають оскарженню. Важливість актів Конституційного Суду України слід вбачати ще й у тому, що ст. ст. 150, 151 Конституції та ст. 13 Закону України «Про Конституційний Суд України» до повноважень Конституційного Суду України віднесено вирішення питань щодо відповідності законів та інших актів правового характеру, що видаються Верховною Радою України, до змісту Конституції України

Важливе місце серед джерел національного права посідають рішення Європейського суду з прав людини. Верховною Радою України був ухвалений у 2006 році Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [17]. У преамбулі зазначеного закону підкреслюється, що він регулює відносини, які виникають у зв'язку з обов'язком України виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод і протоколів до неї; з упровадженням в українське судочинство й адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України.

Слід погодитися з представниками «Європейської правничої компанії», які зазначають, що законодавство певною мірою не враховує особливостей функціонування та способів прийняття рішень органами публічного адміністрування [18]. До того ж для правової держави є обов'язковим детальне врегулювання відносин щодо прийняття та дії правових актів. У секретаріаті Верховної Ради України не перший рік перебуває в роботі законопроект «Про нормативно-правові акти» (реєстр. № 7409 від 1 грудня 2010 р.) [19]. Важливим завданням є виконання прийнятих рішень судами в порядку судочинства щодо неправомірних рішень, дій або бездіяльності органів державної влади та місцевого самоврядування з питань захисту прав і свобод людини та громадянина.

9. *Неформальні джерела права.* Такими джерелами є правові звичаї, протоколи, рішення, які належать до недержавного блоку джерел, а також нормативні договори, які укладаються на підставі ст. 18 профільного закону з підприємствами, установами та організаціями, що не перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад.

Правовий звичай – загальновизнане правило поведінки людей, яке склалося в процесі їхніх взаємовідносин, увійшло в побут і свідомість певної спільноти або всієї громади й не суперечить чинному законодавству.

Протокол – юридичний документ, що в письмовій формі фіксує хід пленарних засідань рад, їх виконавчих комітетів, зборів громадян за місцем проживання або інших форм відкритого спілкування членів територіальної громади.

Рішення – юридичний документ, у якому викладено колективну оцінку певних фактів та поставлено завдання щодо подальших дій громади, органу, окремих осіб. Як правило, приймається голосуванням.

Правовий прецедент – конкретна ситуація, створена в ході застосування судами під час розгляду тієї чи іншої справи, яка не знаходить законодавчого регулювання.

Важливий вплив на розвиток теорії джерел права у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина мають правові концепції й доктрини, які конкретизують і деталізують джерела права (галузей) і, власне, є правовим базисом, свого роду зачатком правової норми, з якого вона формується й народжується відповідно до об'єктивних умов економічного та соціального розвитку, з метою відображення суспільних інтересів. Як справедливо зазначає професор В. І. Курило, такі основоположні ідеї є джерелом адміністративного права, і не включення таких до їх системи, очевидно, робить її неповною [20].

10. *Позаяридичні норми. Норми моралі, суспільні норми, технічні тощо.* У науковій літературі останнім часом все більше уваги звертається й на таке порівняно малопомітне досі джерело права, як договори сторін.

Вони характеризуються своєю констатуючою ознакою (договір свідчить про досягнення згоди між контрагентами). Основне призначення договору – врегулювати в межах закону поведінку суб'єктів правовідносин, визначити їх можливу поведінку, а також обумовити наслідки порушення умов, передбачених договором. Своєю чергою, договори в науковій юридичній літературі поділяються на: адміністративні; міждержавні (ратифіковані); договори між радами й адміністраціями підприємств та інших юридичних і фізичних осіб; договори між органами самоврядування та зарубіжними осередками локальної демократії.

Неформальність зазначених джерел права полягає в тому, що, попри їх реальний вплив на нормотворчість та застосування практикою, вони не можуть бути формальною підставою для прийняття конкретного публічного рішення [21, с. 34; 78; 70]. Ця думка, безперечно, не є безапеляційною.

Джерела права у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина – це зовнішні форми відображення правових норм, закріплені в Конституції України, законодавчих актах, урядових постановках, рішеннях державних органів виконавчої влади та інших нормативних актах органів та служб державної влади й виконавчих органів місцевого самоврядування, недержавних організацій.

Різноманітність правових норм у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина передбачає й різні джерела права України. За певними критеріями їх можна розподілити на нормативні акти органів виконавчої влади, а також затверджені зазначеними органами положення, статuti, нормативно-правові документи, що регулюють управлінську діяльність та, власне, діяльність самої людини щодо захисту своїх прав та інтересів.

Джерела права в галузі захисту прав і свобод людини та громадянина, безперечно, мають свої особливості, що обумовлюються спрямованістю норм, їхнім змістом, а також юридичною силою та сферою поширення, виходячи з предмета регулювання суспільних відносин. За вказаними ознаками джерела поділяються на загальнодержавні, галузеві та

локальні. Загальнодержавні є обов'язковими для виконання всіма органами управління, незалежно від їх підпорядкування на території держави. Галузеві й локальні поширюються тільки на конкретно визначені підвідомчі органи.

Залежно від територіального устрою держави, джерела поділяються на державні, обласні, міські, районні чи певної громади (об'єднаної громади). Джерела права у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина, які базуються на нормах Основного Закону та галузевих законах, мають вищу юридичну силу щодо інших підзаконних актів, прийнятих нижчестоящими органами публічної влади.

Правові звичаї в наш час мають певне значення, яке полягає в тому, що, як і джерела права, правові звичаї містять у собі певні традиції функціонування публічних органів у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина державних інституцій і органів місцевого самоврядування. Хоча поки що сфера регулювання правовідносин через правові звичаї є незначною.

Висновки. Ієрархія джерел (форм) права у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні є актуальною теоретико-методологічною проблемою юридичної науки. Запропонована ієрархія є справою умовною, кожен наступний рівень не обов'язково є нижчим щодо попередніх, неформальність указаних джерел означає, що, попри їх реальний вплив на правотворчість та застосування, вони не можуть бути формальною юридичною підставою для прийняття конкретного рішення.

Список використаних джерел

1. Луцький Р. П. Ієрархічність правових джерел (нормативних актів) як відображення буття позитивного права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 18–21. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2012_2/18.pdf (дата звернення: 22.03.2019).
2. Деля Ю. В. Джерела (форми) права у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні (загальнотеоретичний аспект). *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3 (64). С. 12–17.
3. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 336 с.
4. Теорія держави і права (опорні конспекти) / автор-упорядник М. В. Кравчук. Київ : Атіка, 2003. 288 с.
5. Нечитайленко А. А. Основы теории права. Харків, 1998. 198 с.
6. Андрусак Т. Г. Теорія держави і права. Львів, 1997. 295 с.
7. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Референдне право України: навч. посібник. Київ : Вид-во «Ліра», 2009. 366 с.
9. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.
10. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року : постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 р. № 1393-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/248740679> (дата звернення: 01.01.2019).
11. Про затвердження Типового статуту громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, опис зразків бланків посвідчення і нарукавної пов'язки члена такого формування : постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2000 р. № 1872-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/688-2016-%D1%804> (дата звернення: 02.01.2019).
12. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/295-2017-%D0%BF> (дата звернення: 02.01.2019).
13. Питання запобігання та виявлення корупції : постанова Кабінету Міністрів України від 04.09.2013 р. № 996. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/295-2017-%D0%BF> (дата звернення: 02.01.2019).
14. Конвенція про захист прав і основоположних свобод. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 02.01.2019).
15. Європейська соціальна хартія. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062 (дата звернення: 02.01.2019).

16. Хартія Європейського Союзу про основні права. URL: https://stud.com.ua/54739/pravo/hartiya_eyevropeyskogo_soyuzu_osnovni_prava (дата звернення: 02.01.2019).

17. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

18. Богуцький П. П., Лобера І. В. Судове оскарження рішень органів місцевого самоврядування. URL: protokol.com.ua/ru/sudove_oscargennya_rishen_mistseвого_samovryaduvfnnya (дата звернення: 02.01.2019).

19. Проект Закону про нормативно-правові акти № 7409 від 01.12.2010. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=39123 (дата звернення: 02.01.2019).

20. Курило В. І. Про систему джерел адміністративного права України. *Юридичний вісник*. 2009. № 2 (11). С. 31.

21. Школик А. М. Порівняльне адміністративне право: навч. посіб. для юридичних факультетів та факультетів міжнародних відносин. Львів : ЗУКЦ, 2007. 308 с.

Делия Юрий Владимирович,

кандидат юридических наук, доцент

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2919-5545>

ИЕРАРХИЯ ИСТОЧНИКОВ ПРАВА В СФЕРЕ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА В УКРАИНЕ

В статье исследованы теоретические и практические вопросы иерархии источников права в сфере защиты прав и свобод человека и гражданина в Украине. Используется дуалистический подход: влияние природного и позитивного права. Интеграционные процессы Украины являются определяющим направлением для ее современной системы источников права, гармонизации и унификации ее с основными правовыми стандартами Европейского Союза, развития форм выражения законодательства.

Ключевые слова: источник права; источник права в сфере защиты прав и свобод человека и гражданина в Украине; права и свободы гражданина; правоохранительные органы; формы права.

Deliya Yuriy Volodymyrovych,

PhD in Law, Associate Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2919-5545>

HIERARCHY OF SOURCES OF RIGHT IN THE FIELD OF THE PROTECTION OF THE RIGHTS AND FREEDOMS OF HUMAN AND CITIZEN IN UKRAINE

The article examines the theoretical and practical issues of the hierarchy of sources of law in the field of protecting the rights and freedoms of human and citizen in Ukraine. A dualistic approach is used: the influence of natural and positive law, the development of forms of expression of legislation. Integration processes of Ukraine are a defining direction for its modern system of sources of law, its harmonization and unification with the main legal standards of the European Union. The diversity of legal norms in the field of protection of human and civil rights and freedoms provides for various sources of the law of Ukraine. According to certain criteria, they can be divided into regulations of the executive authorities, as well as regulations adopted by these bodies, charters, regulatory documents governing management activities and, in fact, the activities of a person to protect their rights and interests. The hierarchy of sources (forms) of law in the field of protection of the rights and freedoms of a person and citizen in Ukraine is an actual theoretical and methodological problem of legal science. The proposed hierarchy seems to be conditional, differ significantly between legal systems; each next level is not necessarily lower than previous ones, the informality of these sources means that despite their real impact on lawmaking and application, they cannot be a formal legal basis for making a specific decision.

Key words: source of law; source of law in the field of protection of human and civil rights and freedoms in Ukraine; law enforcement agencies; forms of law.

Надійшла до редколегії 20.04.2019

Ніколенко Людмила Миколаївна,
доктор юридичних наук, професор
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3437-6968>

ТРАНСПАРЕНТНІСТЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ

Автор розглядає прозорість судової влади в умовах реформування. Метою зазначеного дослідження досягнуто за допомогою авторського аналізу нормативних актів та звернення до відповідних наукових праць окремих фахівців. Доведено, що прозорість судової влади спрямована на забезпечення найбільш ефективного використання механізму судового захисту зацікавленими в її отриманні особами.

Ключові слова: прозорість; судова влада; принципи; судова система; доступність; гласність.

Постановка проблеми. Нині в Україні здійснюється реформування судової влади. Слід зазначити, що реформування торкнулося не тільки судоустрою (змінена система судової влади) та процесуального законодавства, змінилося й ставлення громадськості до судової влади, а також підходи, на яких вона базувалася. На сучасному етапі можемо говорити про цілісність судової системи, що гарантується єдністю конституційних принципів, цілей і завдань судової влади та забезпечується узгодженістю взаємодії її складових. Ми стали свідками формування нового Верховного Суду за допомогою кваліфікаційних іспитів, упровадження нових форм розгляду справ (розгляд справ за участю судді, наказне впровадження), висловлювання недовіри та звільнення Голови Конституційного Суду України та обрання нового Голови Суду тощо.

Крім того, слід зазначити, що зміни, які відбуваються в економічній, соціальній та політичній системах, впливають на розвиток правових принципів, у тому числі на принципи, на підставі яких будується та розвивається судова влада. Під впливом євроінтеграційних процесів та впровадження європейських стандартів в українській правовій системі стали формуватися та розвиватися нові принципи, що регулюють організацію та порядок діяльності, відносини та взаємодію з державними органами влади, громадянами, підприємствами та іншими суб'єктами.

В умовах прагнення України стати повноправним членом європейського співтовариства, формування та розвитку демократичної, соціальної та правової держави судова влада має особливе значення. Основним завданням судової влади є захист прав і свобод людини та громадянина. Тому реформування повинне бути спрямоване на досягнення ефективності та доступності судової влади. Кожен, чий права або інтереси порушені, повинен бути обізнаний стосовно своїх можливостей їхнього захисту. Отже, одним із завдань судової реформи повинна стати обізнаність громадян з питань реалізації права на судовий захист. Як наслідок – конституційний принцип відкритості (гласності, публічності, прозорості), який визначається як один з основних принципів у процесі й зазнав найбільших змін. Крім того, реформування судової системи повинне бути комплексним та суворо здійснюватися відповідно до конституційних норм.

У суспільстві акцентується увага на відкритості судової системи, зокрема на тому, що стосується доступності інформації про роботу судів, кадрових призначень на посаду судді, конкретної судової справи та її розгляду, прийнятих судових рішень й под. Тому в сучасній літературі обговорюється виникнення та існування принципу транспарентності (прозорості, відкритості, доступності, гласності) судової влади.

Дослідження транспарентності судової влади спрямовано не тільки на досягнення справедливого та ефективного судочинства, а також на реалізацію інших функцій судової влади. Тобто реалізація принципу транспарентності судової влади можлива тільки на основі комплексного підходу до вирішення проблеми за допомогою системи засобів, що становлять забезпечувальний механізм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових досліджень, присвячених окремим проблемам транспарентності судової влади, необхідно виокремити роботи таких українських учених, як О. Кудіна [1, с. 33–38], О. Кошова [2, с. 209–216], Л. Наливайко [3, с. 148–156], М. Пашковська [4, с. 135–143], В. Ярошенко [5, с. 85–91] та ін. Проте зміст та складові характеристики транспарентності судової влади в умовах реформування на сьогодні ще не було надано.

Метою цієї статті є дослідження виникнення та розвитку транспарентності судової влади в умовах реформування.

Виклад основного матеріалу. Сучасне суспільство розвивається в умовах інтеграційних процесів, які базуються на загально визначених принципах гуманізму, поваги прав і свобод людини. Проблема відкритості судового процесу, правосуддя та діяльності судової влади завжди була предметом дискусій не тільки вчених, а й практикуючих юристів. Традиційно відкритість розглядалася в контексті принципу гласності, але в умовах судової реформи реалізація зазначеного принципу значно розширилася за рахунок нових форм, пов'язаних із правом громадян на отримання інформації про діяльність судів. Слід підкреслити, що судочинство в будь-якій країні базується на принципі гласності, але який розуміється та виконується по-різному. Водночас спостерігаються різні трансформації, наприклад, судочинство в Україні з історично сформованим слідчим процесом більш відкрите, ніж у державах зі змагальним процесом. Так, у США та Великій Британії, країнах із класичним змагальним процесом, учасники судового процесу не можуть вести аудіо-, відеозапис процесу, фотографувати, на відміну від учасників процесу в Україні.

Основи судової влади будуються на таких незмінних принципах, як законність, верховенство права. Але в умовах розвитку держави та реформування майже всіх сфер суспільства необхідне впровадження механізму організації правосуддя, подальшого вдосконалення процесуального законодавства, спрямованого на підвищення якості роботи судової влади; упровадження нових принципів, що відповідатимуть викликам часу. А надто, що всі можливості та потреби ще не вичерпані. Як було вище зазначено, результатом реформування стало:

- підвищення ефективності та якості правосуддя;
- створення та розвиток нових організаційних основ судової системи;
- удосконалення суддівського корпусу та його фінансового забезпечення;
- досягнення відкритості та прозорості судової системи;
- посилення гарантій самостійності судів і незалежності суддів;
- інтегрування законодавства України в європейське законодавство та впровадження міжнародних стандартів.

Результатом удосконалення законодавства та судочинства стало впровадження системи розміщення судових рішень, а саме створення Єдиного державного реєстру судових рішень та забезпечення доступу до цих рішень, упровадження системи «Електронний суд», Кабінету електронних сервісів тощо. Упровадження програмних засобів електронно-аналітичного забезпечення діяльності, системи формування електронних справ та еле-

ктронного архіву судових справ дозволять не тільки забезпечити доступ до правосуддя, а також якісну та ефективну роботу судів.

Поняття «транспарентність» має іншомовне походження: від латинських слів «trans» – «прозорий, наскрізь» і «pareo» – «бути очевидним». Англійською «транспарентність» (transparent) перекладається як «прозорий», «зрозумілий», «явний»; французькою (transparent) – «прозорий». Дефініція «транспарентність» спочатку досліджувалася в англо-американській соціальній науці та розглядалася як ознака адміністративної та політичної комунікації між публічною владою та населенням: прозорість перед об'єктом державного управління визначалася поняттям «transparency», а відкритість влади для участі в державному управлінні з боку членів суспільства – поняттям «openness» [6, с. 7].

Сьогодні вчені не дійшли згоди стосовно єдиного тлумачення поняття «транспарентність». Наприклад, О. Кошова підкреслює, що в більшості документів Організації з безпеки і співробітництва в Європі цей термін використовується безпосередньо, а в матеріалах, пов'язаних із діяльністю Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), частіше використовуються поняття «відкритість» і «публічність» [2, с. 209–216].

М. Пашковська зазначає, що «транспарентність» є основоположним поняттям, яке в собі тісно поєднує декілька понять, що визначають форми та способи функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування в демократичній державі [4, с. 135–143].

О. Овсяннікова виказує думку, що транспарентність судової влади — це сукупність засобів та способів, що дозволяють інформувати населення про існування судових інстанцій, прийняті судові рішення, а також про порядок діяльності судових органів та органів суддівського самоврядування [7, с. 236].

З метою ухвалення законного та справедливого рішення в справі судовий розгляд повинен здійснюватися в умовах гласності та відкритості. У юридичній літературі виділяють спеціальні принципи, які спрямовані на захист прав та інтересів громадянина й інших осіб під час здійснення правосуддя, а саме: змагальності, рівності всіх перед законом і судом, розумності розгляду, державної мови судочинства, колегіальності та одноосібності здійснення правосуддя, відкритості, гласності, безпосередності, повноти дослідження й неупередженості оцінки доказів тощо. Цей перелік не є вичерпаним, але саме ці принципи є об'єднальними щодо створення основи для процесуальної діяльності судів під час розгляду різних категорій справ та існування всіх видів судочинства.

Принцип транспарентності є об'єднальним принципом, який включає різні елементи: гласність, публічність, відкритість, прозорість. Названі елементи близькі за значенням, але неідентичні, кожен з них пов'язаний з певною стороною в організації або діяльності судової влади.

Якщо розглядати транспарентність з точки зору її складових, то слід зазначити, що відкритість передбачена ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», де зазначено, що судові рішення, судові засідання та інформація стосовно справ, які розглядаються судом, є відкритими, крім випадків, установлених законом. Крім того, розгляд справ у судах відбувається відкрито, крім випадків, установлених законом. На відкритому судовому засіданні мають право бути присутніми будь-які особи [8].

Принцип гласності передбачений ст. 129 Конституції України, Законом України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальними кодексами України. Цей принцип упроваджується безпосередньо в процесі здійснення правосуддя в конкретних справах. Він характеризує саме судочинство, спосіб розгляду, порядок слухання справи. Слід підкреслити, що законодавство містить норми, на підставі яких представники засобів масової інформації можуть бути присутніми на судовому засіданні, що також є невід'ємним елементом відкритості та гласності судового розгляду, хоча в деяких випадках законодавство встановлює обмеження та заборону щодо їхньої присутності.

Що стосується публічності як одного з елементів транспарентності, то її слід розглядати не як принцип, а як термін, що був започаткований у момент розділу права на

приватне та публічне, який визначає здійснення судової влади публічно та оголошення судових рішень від імені держави. Проте є можливим зробити висновок, що термін «публічність» утратив своє значення, тому що не відображає смисл, закладений законодавцем, незважаючи на те, що в міжнародному законодавстві він використовується, але застосовується в сенсі відкритості, тому логічним було б використання терміна «відкритість».

Відкритість судового процесу є найважливішою гарантією прав учасників процесу, метою якого є, по-перше, справедливий розгляд справ, а по-друге, збереження права на недоторканність приватного життя, особисту чи сімейну таємницю та ін.

Незважаючи на те, що відкритість, прозорість, гласність є самостійними характеристиками судової влади, вони органічно поєднуються як атрибутивні характеристики транспарентності діяльності органів судової влади. Відсутність хоча б однієї з названих характеристик не дозволяє існувати транспарентності судової влади як інструмента демократії [9, с. 181–184].

Міжнародне законодавство також містить норми стосовно цих елементів, наприклад, ст. 10 Загальної декларації прав і свобод визначає, що справа повинна бути розглянута гласно, ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод наголошують на публічному розгляді справи за деякими встановленими виключеннями.

Ще однією складовою принципу транспарентності є доступність, тобто забезпечення доступності до інформації про час і місце розгляду справ, безпосередньо судового розгляду, рішень судів, іншої інформації, що забезпечує доступність правосуддя для громадян та інших осіб. Але на сьогодні доступність для деяких категорій громадян є проблематичною. Відсутність безпеки та бойові дії призвели до відсутності реального захисту осіб, які перебувають на непідконтрольній Україні території. Має місце ціла низка проблем, пов'язаних із захистом прав людини, зокрема з доступом до правосуддя. Населення, що проживає в Донецькій та Луганській областях, має труднощі, пов'язані з доступом до судів, розташованих на територіях, підконтрольних уряду, у тому числі через втрату або знищення матеріалів справ до та під час процесу переміщення або зміни територіальної підсудності. Особи, які проживають на непідконтрольних уряду територіях, змушені долати великі відстані в зоні конфлікту, щоб подати позовні заяви або бути присутніми на судових засіданнях на підконтрольних уряду територіях [10].

Транспарентність судової влади забезпечується також нормами законодавства, які повинні бути ясні та зрозумілі учасникам процесу. Вони повинні бути за змістом зрозумілими звичайному громадянину. Водночас варто зауважити, що термін «зрозумілість» містить оціночний критерій та залежить від особистих якостей громадянина, від його правової культури. Що стосується ясності, то в рішеннях у значній кількості справ ЄСПЛ визнавав відсутність ефективного доступу до правосуддя в ситуаціях, коли процесуальні правила настільки складні, що учасники процесу не можуть їх адекватно зрозуміти [11, с. 12]. Позитивним є розміщення інформації в системі Інтернет на офіційному порталі «Судова влада України» про місцезнаходження судів, порядок звернення до суду, вимог до форми й змісту процесуальних документів та іншої необхідної інформації.

Для забезпечення принципу транспарентності також важливе значення мають дії учасників процесу, наприклад головуючого для роз'яснення прав та обов'язків учасника справи (ст. 205 ГПК України).

Висновки. Зважаючи на вищевикладене, в остаточному підсумку можемо констатувати, що інтеграційні процеси в Україні повинні враховувати міжнародні принципи та стандарти, зокрема право на відкритий суд, отримання інформації, прозорість судового процесу й под. Тому одним із напрямів судової реформи в Україні є підвищення транспарентності судової влади. Принцип транспарентності судової влади є одним з основних

принципів, який забезпечує ефективну діяльність суду, оскільки відносно того, наскільки буде відкрито та прозоро здійснювати свою діяльність суд, залежить його самостійність.

На підставі принципу транспарентності, а саме його елементів гласності та відкритості, суспільство може здійснювати контроль за роботою судових органів. Транспарентність судової влади спрямована на забезпечення найбільш ефективного використання механізму судового захисту зацікавленими в її отриманні особами. Також необхідно наголосити, що механізм забезпечення транспарентності включає систему засобів, спрямованих на реалізацію транспарентності судової влади, забезпечення інформаційної відкритості судів у здійсненні правосуддя.

Крім того, транспарентність судової влади слід розглядати як частину найбільш масштабної проблеми транспарентності держави взагалі. Останнім часом загострюється проблема прозорості, відкритості та доступності державної влади загалом.

Список використаних джерел

1. Кудіна О. А. Транспарентність влади в Україні: проблеми становлення та чинники забезпечення. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2013. Т. 21. Вип. 23 (4). С. 33–38.
2. Кошова О. В. Транспарентність сучасної судової влади. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2015. № 1–2. С. 209–216.
3. Наливайко Л. Р., Чепік-Трегубенко О. С. Транспарентність публічної влади: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Право України*. 2015. № 6. С. 148–156.
4. Пашковська М. Поняття транспарентності в сучасній науці «Державне управління». *Ефективність державного управління*. 2013. Вип. 34. С. 135–143.
5. Ярошенко В. Транспарентність та відкритість влади як механізми становлення інституту демократичної громадянськості. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. Сер. : Політологія. 2012. Т. 182. Вип. 170. С. 85–91.
6. Транспарентність влади в контексті європейської інтеграції України : конспект лекції до короткотермінового семінару в системі підвищення кваліфікації кадрів / уклад. : Е. А. Афонін, О. В. Суший. Київ : НАДУ, 2010. 48 с.
7. Овсяннікова О. Транспарентність судової влади: поняття та зміст. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 4 (55). С. 228–237.
8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. Ст. 545.
9. Марочкін І. Є., Назаров І. В. та ін. Судова влада : монографія. Харків : Право, 2015. 792 с.
10. Тематичний звіт. Доступ до правосуддя в контексті конфлікту в Україні. Грудень 2015. Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні. URL : <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/212321?download=true> (дата звернення: 06.06.2019).
11. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. Київ, 2015. 208 с.

Николенко Людмила Николаевна,
доктор юридических наук, профессор
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3437-6968>

ТРАНСПАРЕНТНОСТЬ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ В УСЛОВИЯХ РЕФОРМИРОВАНИЯ

Автор рассматривает транспарентность судебной власти в условиях реформирования. Цель данного исследования достигнута с помощью авторского анализа нормативных актов и обращения к соответствующим научным трудам отдельных специалистов. Доказано, что транспарентность судебной власти направлена на обеспечение наиболее эффективного использования механизма судебной защиты заинтересованными в ее получении лицами.

Ключевые слова: транспарентность; судебная власть; принципы; судебная система; доступность; гласность.

Nikolenko Liudmyla Mykolayivna,
Doctor of Law, Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3437-6968>

TRANSPARENCY OF THE JUDICIAL POWER IN THE CONTEXT OF REFORM

Within the given law study paper the author considered the present transparency of the judicial power in the context of reform. Under the influence of European integration processes and the introduction of European standards in the Ukrainian legal system, new principles governing the organization and the procedure of activity, relations and interaction with state authorities, citizens, enterprises and other entities began to be formed and developed. This research goal was achieved by means of author`s analysis of legislation and the reference to the relevant scientific works of the separate experts. It is proved that the transparency of judicial power is aimed at ensuring the most effective use of the mechanism of judicial protection for those interested in obtaining it. The author concludes that the mechanism for ensuring transparency includes a system of means aimed at implementing transparency of the judiciary, ensuring the information openness of the courts for the administration of justice. The article states that the study of transparency of the judicial power is aimed not only at the achievement of fair and effective judicial process, as well as the implementation of other functions of the judicial power. That is, the implementation of the principle of transparency of the judicial power is possible only on the basis of an integrated approach to solving the problem with the help of a system of funds that constitute an interim mechanism.

Key words: *transparency; judicial power; principles; judicial system; accessibility; publicity.*

Надійшла до редколегії 06.06.2019

Пайда Юрій Юрійович,

кандидат юридичних наук, доцент

(Кам'янець-Подільський податковий інститут,

м. Кам'янець-Подільський)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6424-6419>

ПРАВА ЛЮДИНИ Й РЕЛІГІЙНА СВОБОДА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ГУМАНІТАРНИХ СТАНДАРТІВ

У статті здійснено спробу встановлення місця, що посідає релігійна свобода в системі міжнародних гуманітарних стандартів, та з'ясування правових механізмів дотримання зазначених стандартів. З цією метою було проаналізовано відповідні положення основних міжнародно-правових документів, зокрема Статуту ООН, Загальної декларації прав людини, Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставах релігії та ін. Зроблено висновок, що релігійна свобода є одним із фундаментальних міжнародних гуманітарних стандартів у сфері прав людини; здебільшого (що не може не викликати занепокоєння) відсутній механізм їхньої ефективної реалізації, що зберігає на високому рівні релігійну дискримінацію, особливо в країнах «третього світу». Це, зі свого боку, потребує подальшого удосконалення національних законодавств, що є особливо актуальним у процесі світових екуменічних тенденцій.

Ключові слова: релігійна свобода; гуманітарні стандарти; міжнародне право; права людини; ООН; Рада Європи.

Актуальність дослідження. Зовнішньополітична орієнтація України на європейський загал, поступова інтеграція нашої держави до європейського гуманітарного простору з відповідними стандартами актуалізують вивчення міжнародного досвіду стосовно реалізації прав людини у сфері релігійної свободи. Утім, якщо ми звернемося до аналізу стану вітчизняного законодавства щодо зазначеного права, побачимо його недосконалість. Міжнародні зобов'язання з цього питання, які взяла на себе наша держава, потребують більш чіткого юридичного осмислення у вітчизняній правовій традиції. Більш того, українська історико-правова наука досі відчуває брак комплексних наукових досліджень стану захисту права на свободу віросповідання в Україні. Тому цілком логічним виглядає рішення (у рамках цієї статті) звернутися до оцінки здобутків закордонних науковців у справі доведення ними того факту, що право на свободу віросповідання та заборона дискримінації будь-якої людини через її релігійні погляди повинні набути статусу загально-визнаних норм міжнародних гуманітарних стандартів, обов'язкових для виконання всіма країнами світу, незважаючи на те, якої релігії дотримується більшість населення в них.

Проблемі прав людини та релігійної свободи в системі міжнародних гуманітарних стандартів присвячено чимало праць як закордонних, так і вітчизняних науковців у сфері права, релігії, суспільних відносин. Серед західних спеціалістів слід відзначити внесок у дослідження окресленого питання Б. Діксона, Н. Лернера, П. Тейлора [17–20]. В Україні тільки за останнє десятиліття з'явилася низка цікавих публікацій таких авторів, як

В. Бедь, Г. Єрмакова, А. Колодний, Л. Ярмол та ін. [1, 4, 7, 15]. Утім, здебільшого автори підходили до проблеми більш широко, аналізуючи міжнародні гуманітарні стандарти з точки зору дотримання свободи совісті та віросповідання, що не дає можливості встановити специфіку саме релігійної свободи.

Отже, **метою роботи** є встановлення місця, що посідає релігійна свобода як одне з фундаментальних прав людини в системі міжнародних гуманітарних стандартів, та з'ясування правових механізмів їхнього дотримання.

Виклад основного матеріалу. Передусім зазначимо, що міжнародні гуманітарні стандарти не сприймають обмежене трактування релігії. Як правило, мова в них йде про «релігію чи віру» [11, с. 39]. Поняття «віра» є значно ширшим, воно пов'язане з глибинними моментами людської культури і є визначальним для розуміння категоричного імперативу існування людства взагалі. Саме такий підхід зумовлює необхідність захисту прав атеїстів чи агностиків за аналогією із захистом прав прибічників різних релігійних вірувань.

Аналізуючи міжнародні стандарти у сфері дотримання прав людини й релігійної свободи, переконуємося, що досить вдалою виглядає класифікація основних міжнародно-правових документів, запропонована В. Бедем. Він розділив їх на чотири категорії. Перша – універсальні міжнародні акти, схвалені на рівні ООН. До другої та третьої категорії належать документи регіонального характеру, зокрема акти, прийняті на рівні європейських міжнародних організацій (Рада Європи, ОБСЄ) та на теренах колишніх радянських республік. Четверту групу становлять міжнародні договори, укладені Україною, що містять пункти, які стосуються регулювання права на релігійну свободу [1, с. 349].

Якщо ми звернемося до аналізу міжнародно-правових документів, то зможемо знайти доволі чітке визначення свободи релігії. Релігійна свобода – це невід'ємне право людини, котре передбачає існування альтернативи у виборі власних релігійних переконань, а також можливість сповідувати обрану релігію як одноосібно, так і разом з однодумцями, публічно або в приватному порядку. Релігійна свобода – це також свобода дотримання культів, проведення богослужінь, обрядів, ритуалів, можливість будувати своє повсякденне життя відповідно до того чи іншого релігійного вчення. Міжнародні гуманітарні стандарти передбачають обмеження релігійної свободи лише за умови дотримання таких вимог, як легітимність, необхідність, доцільність [4, с. 20].

У цьому контексті, і це визнають фахівці з багатьох країн, найсуттєвішою проблемою є відсутність окремої міжнародної конвенції, яка створила б універсальне юридичне підґрунтя для формування ефективних правових механізмів протидії порушенню права людини на свободу совісті та віросповідання й релігійній дискримінації у міжнародному масштабі.

Проте міжнародні гуманітарні стандарти дотримання прав людини й релігійної свободи базуються на кількох надзвичайно важливих міжнародно-правових документах, що доповнюють один одного в частині захисту прав людини на релігійну свободу. По-перше, слід згадати Статут Організації Об'єднаних Націй (далі – Статут). Його норми, які порушують питання свободи релігії та віросповідання, є юридичним базисом усієї системи правового регулювання цієї сфери. Уже в ст. 1 мова йде про те, що однією з головних цілей ООН є «здійснення міжнародного співробітництва за умови сприяння й поваги до прав людини та її основних свобод, незважаючи на расові, гендерні, мовні чи релігійні відмінності». Близькою їй за змістом є ст. 55 Статуту, де також підкреслюється необхідність дотримання прав і свобод людини незалежно від зазначених вище ознак. У ст. 76 сформульовані завдання для міжнародної системи опіки ООН і знову акцентується увага на тому, що повага та дотримання прав людини (як одне з головних завдань) жодною мірою не залежать від її расової, статевої, мовної чи релігійної належності. Саме так Статут ООН формулює перший міжнародний гуманітарний стандарт щодо недопущення дискримінації людини через її релігійні погляди або переконання.

Правовий інструментарій ООН суттєво допоміг формуванню міжнародних гуманітарних стандартів та сприяв визначенню місця релігійної свободи в переліку фундаментальних прав людини. Саме відображення в документах ООН різних аспектів відносно захисту права людини на релігійну свободу зумовило її універсальний і загальнообов'язковий характер у міжнародному праві.

Наступним фундаментальним документом є Загальна декларація прав людини (далі – Декларація). Стосовно дотримання релігійної свободи зазначається в ст. 18. У ній зафіксовано право будь-якої людини на свободу віросповідання. Зміст цього права полягає в можливості вільно сповідувати свою релігію або без перешкод змінювати релігійні переконання. Як відомо, країни, де державною релігією був іслам, не хотіли підтримувати принцип вільної зміни релігійних поглядів [15, с. 80], проте більшістю голосів названа свобода все ж була внесена до остаточного тексту Декларації, бо її автори добре розуміли, наскільки важливим є цей аспект в умовах світу, що швидко змінювався. Також ми можемо знайти й визначення форм сповідання релігій: наодинці або в колективі, привселюдно чи приватно, через здійснення релігійних ритуалів, богослужінь тощо. Зауважимо, що в цій статті не йдеться про право особи взагалі не сповідувати релігії. Хоча це можна пояснити тим, що в ній йдеться саме про *право*, а не про *обов'язок*. Отже, якщо будь-яка особа не буде мати бажання реалізовувати це право, вона, очевидно, реалізує інше – не мати релігійних переконань, тобто поділяти атеїстичні погляди.

Заслуговує уваги й ст. 29 Декларації. У ній констатовано: «При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання й поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві» [6]. Універсальний характер цієї статті дозволяє застосовувати її й по відношенню до релігійної свободи. Вона важлива, на наш погляд, тим, що чітко встановлює: обмеження прав і свобод можуть відбуватися тільки за умови наявності мети забезпечення інших прав та свобод.

Положення, спрямовані на захист свободи релігії, можна знайти в «Женевських конвенціях про захист жертв війни» [5]. Міжнародний комітет Червоного Хреста ініціював її прийняття ще в 1949 р. Відтоді «Женевські конвенції про захист жертв війни» є однією з найважливіших складових міжнародного гуманітарного права.

Конвенція про поводження з військовополоненими забороняє диференціацію людей за релігійними ознаками, якщо це робиться зі «злими намірами», це правило поширюється й на військовополонених (ст. 16). Різні питання, пов'язані з релігією, висвітлено в ст.ст. 34–37, зокрема такі:

- проведення заходів релігійного змісту;
- дотримання релігійних норм;
- відвідування служб;
- особливості перебування серед військових капеланів і священнослужителів та надання їм можливості відправлення культів.

У Конвенції релігійні утиски не тільки забороняються, але й міститься заклик поважно ставитися до релігійних поглядів тих, хто підпадає під її дію (ст. 27). Також цей документ установлював міжнародні стандарти ставлення до інтернованих осіб, зокрема їм надавалась можливість безперешкодного здійснення релігійних служб.

На думку автора статті, яка співпадає з поглядами багатьох інших дослідників [1, с. 351; 4, с. 20], найавторитетнішим джерелом для визначення системи міжнародних стандартів стосовно прав людини й релігійної свободи є прийнятий у 1966 р. Міжнародний білль про права людини. Його складовими є Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Загальна декларація й Пакт про економічні, соціальні та культурні права. Найбільше уваги захисту релігійної свободи було приділено в Міжнародному пакті. Показовим уже є визнання ст. 4 цього документа неухильного дотримання свободи совісті,

складовою якої є релігійна свобода, усіма країнами-підписантами Пакту, навіть за умови надзвичайних ситуацій, коли «життя націй буде поставлено під загрозу».

Про неприпустимість дискримінації людини через її релігійні погляди йшлося в ст.ст. 2, 20, 24, 26. У ст. 8 стверджувалося право людини на альтернативну військовій службі саме через релігійні переконання, хоча із зауваженням, що конкретні деталі при обранні альтернативної служби мають вирішуватися з урахуванням особливостей національного законодавства кожної окремої країни. Ст. 27 гарантує право на власну релігію та здійснення обрядів національним та релігійним меншинам [14, с. 4].

У ст. 18 закріплювалося право на свободу віросповідання. Зміст цього права тлумачився аналогічно відповідним статтям Статуту ООН і Загальної декларації прав людини. Вибір релігійних переконань має бути цілком добровільним, без жодного примусу, що веде до обмеження свободи людини. Релігійна свобода може обмежуватися лише в законний спосіб за умови прямої загрози для суспільної безпеки, громадського порядку, моральних підвалин суспільства та коли вона веде до порушення чи обмеження прав і свобод інших людей [8].

У рамках європейського правового поля важливе значення має також Хартія основних прав і свобод. Гарантія дотримання релігійної свободи надається ст.ст. 15–16 цього документа. У них визнається, що кожна людина має право як на зміну власних релігійних поглядів, так і на те, щоб не сповідувати жодної релігії. Далі мало місце тлумачення змісту права на релігійну свободу та форм її здійснення. Звичайно, і в цьому документі йшлося про обмеження використання релігійної свободи. Це слід уважати цілком природним, тому що подібне в демократичному суспільстві необхідне для підтримання належного рівня суспільної безпеки, громадського порядку, захисту прав і свобод інших осіб [7, с. 4].

Ще однією важливою складовою міжнародних гуманітарних стандартів у цій сфері є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікована в листопаді 1950 року. Нею (ст. 9) закріплено й право людини на релігійну свободу – вільну зміну релігійних поглядів, безперешкодне сповідання релігії в будь-яких формах, що не становлять небезпеки для суспільства. Що стосується обмежень, то їхня необхідність аргументувалася за аналогією з вищезгаданими документами.

Міжнародний гуманітарно-правовий стандарт норм стосовно неприпустимості дискримінації на релігійному підґрунті зафіксовано в Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігій або переконань (далі – Декларація), що була прийнята на Генеральній Асамблеї ООН 25 листопада 1981 року. Цінним цей документ є завдяки наявності в ньому чітко визначених дефініцій релігійної нетерпимості та дискримінації. Так, у ст. 2 зазначається: «нетерпимість і дискримінація на основі релігії або переконань означає будь-яке розрізнення, виняток, обмеження або перевагу, засновані на релігії або переконаннях, і мають на меті чи як наслідок знищення або применшення визнання, користування чи здійснення на основі рівності прав людини і основних свобод» [2]. Зважаючи на зміст цієї статті, можна зробити висновок, що міжнародні правові документи акцентують увагу на необхідності запобігання дискримінації в суспільстві, які можуть бути викликані релігійною належністю тієї чи іншої особи.

Але, про що власне свідчать звіти ООН за наступні роки, досягти на практиці повної релігійної толерантності не вдалося. Це стимулювало продовження розробки правових документів із більш ефективним механізмом примусу відносно дотримання зазначених норм [17]. На заваді цьому стає як наявність суперечностей між різними релігійними системами, так і відсутність достатньої політичної волі в державного керівництва провідних країн світу.

Водночас у Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставах релігії або переконань запроваджено міжнародні гуманітарні стандарти в цій сфері. Вони настільки вкоренилися в міжнародній практиці, що можуть змінюватися тільки за умови погодження зі всіма країнами-підписантами Декларації [19]. До таких

стандартів, наприклад, можна віднести заборону будь-якої релігійної дискримінації та навмисне знищення людей за релігійною ознакою [18]. Додатковим підтвердженням цього є офіційні заяви урядових представників із різних країн, які робилися з трибуни Організації Об'єднаних Націй. Їхню наявність можна розглядати як констатацію державних гарантій правового захисту свободи віросповідання. З цього приводу дослідник В. Конде запевняв, що права людини, зазначені в Загальній декларації, апіорі мають статус обов'язкових правових норм. Стосовно Міжнародного пакту про громадянські та політичні права він відзначав, що його положення стосовно захисту права на свободу релігії мають застосовувати й до тих держав, які не ратифікували цей документ [16].

У Комітеті ООН з прав людини неодноразово зверталися як до Декларації 1981 р., так і до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (далі – Пакт). У результаті вдалося схвалити Загальні зауваження [20, с. 282]. Їхнім головним здобутком слід уважати досить ретельний аналіз ст. 18 Пакту та висновок, що Декларацію про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставах релігії або переконань можна сприймати як елемент міжнародного звичаєвого права [13, с. 345].

Ураховуючи наведені аргументи, фахівці з питань міжнародно-правового захисту права на свободу совісті та віросповідання доводять, що Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставах релігії або переконань 1981 р. не лише має юридичну силу стосовно держав, які її підписали, але й те, що її норми повністю відповідають вимогам міжнародно-правового звичаю. Вона є утвердженням дійсного міжнародно-правового звичаю та доводить, що захист права на свободу віросповідання та заборона дискримінації на ґрунті релігії чи переконань є частиною звичаєвого права й таким чином поширюється на всю без винятку міжнародну спільноту [12, с. 180].

Крім того, Декларацію слід розглядати як квінтесенцію низки принципів стосовно свободи релігії, що були представлені в міжнародно-правових документах, які передували Декларації. Вона максимально деталізує права, пов'язані з дотриманням релігійної свободи, та вказує їхні можливі практичні вияви. Отже, цей документ виходить за межі індивідуалістичних підходів, що використовувалися під час складання згаданих вище Пактів. У цьому Декларація значно ближчою є до сучасних нормативно-правових актів, які регулюють дотримання релігійних прав людини в їхньому сукупному вимірі.

Не можна залишити поза увагою й зміст Підсумкового протоколу Віденської зустрічі 1989 р. представників держав – членів ОБСЄ. У ньому було перераховано цілу низку свобод, які можуть бути використані релігійними організаціями та окремими вірянами. Серед них: вільне відправлення культів; право на проведення релігійних зібрань у відведених для цього місцях; створення відповідних гуманітарних закладів; видання релігійної літератури та виготовлення предметів, необхідних для здійснення релігійних культів; порушення й висвітлення питань, пов'язаних з релігією. Особливо наголошувалося, що держави, які ратифікують Підсумковий протокол, мають докласти максимум зусиль для запобігання будь-яким проявам дискримінації, пов'язаним із релігійними поглядами своїх громадян, а також забезпечувати справжню рівність у відносинах між вірянами й невірними.

Наприкінці 1992 р. з'явилася Декларація про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин. Вона була ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН. У документі вкотре підкреслювалося, що однією з головних цілей Організації Об'єднаних Націй є заохочення й виявлення поваги до прав людини та основних свобод усіх незалежно від раси, статі, мови або релігії [3, с. 214]. Так от, на найвищому міжнародному рівні було підтверджено, що протягом майже півстолітнього існування ООН не змінювала пріоритетів власної діяльності, і захист релігійної свободи залишався одним із них.

В одній з Рекомендацій ПАРЄ стосовно релігійного питання (1993 р.) зазначалося, що сучасна світова держава в будь-якому випадку не має права нав'язувати своїм грома-

дянам жодних зобов'язань релігійного характеру, натомість вона повинна максимально враховувати інтереси всіх визнаних законом релігійних спільнот і пом'якшувати відносини між ними в суспільстві [9, с. 69].

Нова гуманітарна ситуація в країнах Центральної та Східної Європи, що виникла на межі XX та XXI ст. у зв'язку з переходом від посттоталітарного етапу до суспільств, де головним пріоритетом стало дотримання базових громадянських свобод, притаманних розвинутій демократії, вимагала й нових міжнародно-правових документів стосовно релігійної свободи. У цьому контексті варто виокремити рекомендацію Парламентської асамблеї Ради Європи від 24 квітня 2002 року «Релігія та зміни в Центральній і Східній Європі». У рекомендації акцент робився на необхідності підтримання гармонійних відносин між церквою та державою, що має стати вагомою складовою забезпечення дотримання права громадян на релігійну свободу й захисту окремих осіб і громад від будь-яких форм релігійного переслідування [10, с. 223]. У резолюції також містилися застереження щодо можливої політизації церковно-релігійного життя, що, до речі, залишається надзвичайно актуальним в умовах сучасної України. Крім того, у документі вказувалося на неприпустимість втручання з боку держави в питання догм церковного будівництва й канонічного права.

Треба чітко усвідомлювати, що міжнародні гуманітарні стандарти не передбачають безмежної релігійної свободи. Якщо релігія суперечить іншим фундаментальним правам людини, вона не може бути легітимізована в суспільстві. Але навіть у цьому випадку це має бути зроблено з дотриманням законності. Зокрема про це йдеться в Рекомендаціях ПАРЄ, ухвалених у червні 2007 р. «Святотатство, релігійні образи та ворожі висловлювання на адресу осіб у зв'язку з їхньою релігією» [4, с. 21].

Як зазначалося вище, крім універсального, існує й регіональний рівень правового захисту прав людини та релігійної свободи. Станом на 2018 р. норми, які захищали б релігійну свободу, представлені в нормативно-правових документах абсолютної більшості країн з усіх континентів нашої планети, тобто вони набули поширення в планетарному масштабі. Проте найбільш досконало права людини загалом, зокрема право на релігійну свободу, захищені на європейському континенті. І насамперед це стало можливим завдяки діяльності такої організації, як Рада Європи. Саме вона стала ініціатором прийняття в 1950 р. Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод. Навіть якщо порівнювати із загальносвітовими гуманітарними стандартами, саме в Європі право на свободу релігії отримало більш повне врегулювання на законодавчому рівні.

Висновок. На сучасному етапі міжнародно-правові норми захисту прав на релігійну свободу й найперше ті з них, що мають універсальний характер, формують мінімальний міжнародний стандарт з метою забезпечення ефективного захисту названого права. Ці норми вже сприймаються як невід'ємна складова прав людини. Вони є певним базовим елементом, без якого важко уявити сучасні міжнародні гуманітарні стандарти. Релігійна свобода не є чимось незмінним, її зміст підлягає уточненням, розширенням уже визнаних стандартів. Існує, як було сказано раніше, цілий комплекс міжнародно-правових органів, на яких покладена місія її пристосування до актуальних реалій життя світового співтовариства.

Релігійна свобода є одним із фундаментальних міжнародних гуманітарних стандартів у сфері прав людини. Це, як було зазначено вище, знайшло своє відображення в цілій низці міжнародних декларацій, пактів, конвенцій тощо. Однак переважно відсутній механізм їхньої ефективної реалізації, що зберігає на високому рівні релігійну дискримінацію, особливо в країнах «третього світу», а це, на наше переконання, не може не викликати занепокоєння. Безумовно, є потреба в подальшому удосконаленні національних законодавств, що особливо актуально в процесі світових екуменічних тенденцій.

Список використаних джерел

1. Бедь В. Міжнародно-правове закріплення свободи совісті. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 349–353.
2. Декларация о ликвидации всех форм нетерпимости и дискриминации на основе религии или убеждений от 25.11.1981 URL : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/relintol.shtml (дата звернення: 05.04.2019).
3. Декларация про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин. *Релігійна свобода і права людини*. Львів : Свічадо, 2004. Т. 3. Місія і прозелітизм. С. 214–215.
4. Єрмакова Г. С. Релігійний фактор і його вплив на закріплення релігійних прав і свобод людини в правовому полі Європейського Союзу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Юриспруденція. 2016. № 22. С. 19–23.
5. Женевские конвенции: основа международного гуманитарного права. URL : <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/genevaconventions.htm> (дата звернення: 09.04.2019).
6. Загальна декларація прав людини. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 12.04.2019).
7. Колодний А. Свобода совісті в міжнародних правових гарантіях. *Релігійна панорама: інформаційно-аналітичний журнал*. Київ, 2006. С. 3–12.
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043/ (дата звернення: 15.04.2019).
9. Права людини в Україні. *Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро захисту прав людини*. Вип. 15. Київ. – Харків, 1996. 84 с.
10. Релігія та зміни у Центральній та Східній Європі. Рекомендація ПАРЄ 1556 від 24 квітня 2002 року. *Релігійна свобода і права людини*. Львів : Свічадо, 2004. Т. 3. Місія і прозелітизм. С. 223–224.
11. Свобода релігії та віросповідання в Україні в контексті дотримання міжнародних стандартів з прав людини та основних свобод. Харків : Центр правових та політичних досліджень «Сім», 2005. 92 с.
12. Сорокун В. Захист права на свободу віросповідання та заборона дискримінації на ґрунті релігії як норма міжнародного звичаєвого права. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Вип. 16. Харків : Право, 2008. С. 169–181.
13. Тарахонич Т. Правове регулювання: теоретичні аспекти. *Правова держава : щорічник наукових праць*. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Вип. 12. Київ, 2001. С. 343–347.
14. Ткаченко Є. Право на свободу віросповідання: судовий захист та деякі проблеми реалізації. *Теорія і практика правознавства*. 2015. Вип. 2. С. 1–18.
15. Ярмол Л. Свобода віросповідання людини: юридичне забезпечення в Україні : дис... канд. юр. наук. Львів, 2002. 223 с.
16. Conde H. V. Protection of religious freedoms under International Humanitarian Law and International Human Rights Law in times of armed conflict. *Journal of International Law & Policy*. 1999. № 1. P. 103–122.
17. Dickson B. The untied nations and freedom of religion. *The International and Comparative Law Quarterly*. 1995. Vol. 44. № 2. P. 327–357.
18. Lerner N. Religious human rights under the United Nations. *Religious human rights in global perspectives : legal perspectives*. London, 1996. P. 79–134.
19. Lerner N. The nature and minimum standards of freedom of religion or belief URL : <http://www.law2.byu.edu/lawreview/archives/2000/3/ler5.pdf> (дата звернення: 25.04.2019).
20. Taylor P. Freedom of religion : UN and European human rights : law and practice. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. 436 p.

Пайда Юрий Юрьевич,
кандидат юридических наук, доцент
(Каменец-Подольский налоговый институт,
г. Каменец-Подольский)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6424-6419>

ПРАВА ЧЕЛОВЕКА И РЕЛИГИОЗНАЯ СВОБОДА В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ГУМАНИТАРНЫХ СТАНДАРТОВ

В статье совершена попытка определить место религиозной свободы в системе международных гуманитарных стандартов и правовые механизмы их соблюдения. Были проанализированы соответствующие положения основных международно-правовых документов, в частности Устава ООН, Общей декларации прав человека, Декларации о ликвидации всех форм нетерпимости и дискриминации на основе религии и др. Сделан вывод, что религиозная свобода является одним из фундаментальных международных гуманитарных стандартов в сфере прав человека; в большинстве случаев (что не может не вызывать тревогу) отсутствует механизм их эффективной реализации, что сохраняет на высоком уровне религиозную дискриминацию, особенно в странах «третьего мира». Это, в свою очередь, требует дальнейшего усовершенствования национальных законодательств, что особенно актуально в процессе мировых экуменических тенденций.

Ключевые слова: религиозная свобода; гуманитарные стандарты; международное право; права человека; ООН; Совет Европы.

Paida YuriyYuriyovych,
PhD in Law, Associate Professor
(Kamyanets-Podilsky tax institute, Kamyanets-Podilsky)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6424-6419>

HUMAN RIGHTS AND RELIGIOUS FREEDOMS IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN STANDARDS

At present, international legal norms protecting the rights to religious freedom, especially of a universal nature, form a minimum international standard in order to promote the effective protection of this right. These norms are considered an integral part of human rights. They are a basic element, without which it is difficult to imagine contemporary international humanitarian standards. Religious freedom is not something unchanged; its content is subject to clarification, expansion of recognized standards. There is a complex of international legal bodies that have a mission of adapting it to the actual realities of life of the world community. The article attempts to establish the place occupied by religious freedom in the system of international humanitarian standards and find out the legal mechanisms for adhering to these standards. The article deals with the assessment of the achievements of foreign scholars in proving the fact that the right to freedom of religion and the prohibition of any person's discrimination based on religious beliefs should acquire the status of universally accepted norms of international humanitarian standards that are obligatory for all countries of the world, despite which religion the majority of the population exercises. Relevant provisions of the main international legal instruments, such as the UN Charter, the Universal Declaration of Human Rights, the Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and Discrimination Based on Religion or Belief, are analyzed. It is concluded that religious freedom is one of the fundamental international humanitarian standards in the field of human rights. However, in most cases there is no mechanism for their effective implementation, which maintains a high level of religious discrimination, especially in the Third World countries. This, in turn, requires further improvement of the national legislation, which is especially urgent in the process of world ecumenical tendencies.

Key words: religious freedom; humanitarian standards; international law; human rights; UN; Council of Europe.

Надійшла до редколегії 04.06.2019

Сусликов В'ячеслав Євгенійович,
кандидат історичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3803-6191>

«ПОВНЕ ЗІБРАННЯ ЗАКОНІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ» ЯК ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДЖЕРЕЛО: ПРОБЛЕМА ПОВНОТИ ТА РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТІ

Дослідження присвячено питанням повноти та репрезентативності першого «Повного зібрання законів Російської імперії» як джерела з історії України. Визначено основні особливості законодавчих актів як історичного джерела, проаналізовано стан дослідження проблеми у вітчизняній історіографії. Наведено наявні оцінки повноти та об'єктивності «Повного зібрання законів», виявлено їхню тематичну й типологічну обмеженість. Зроблено висновок про неможливість об'єктивної оцінки повноти збірки через широке розмаїття типів опублікованих у ній актових джерел.

Ключові слова: законодавчий акт; історичне джерело; «Повне зібрання законів Російської імперії»; джерельний комплекс; акти органів влади.

Постановка проблеми. Законодавство є важливим підвидом актових історичних джерел, що дають змогу не лише досліджувати факти та події, зафіксовані в них, але й дозволяють звертатися до загальних тенденцій суспільно-політичного та економічного розвитку держав в окремі періоди. З іншого боку, вони виявляють доволі однобокий, «офіційний» погляд на сучасну їм реальність, оскільки формуються та видаються органами державної влади, а отже, потребують зваженої джерелознавчої критики.

Для історії України XVIII–початку XIX ст. одним із найважливіших джерел законодавства залишається перше «Повне зібрання законів Російської імперії», видане в 1830 році в 45 томах [1]. Воно охоплює акти Московської держави та Російської імперії з часів «Соборного Уложення» 1649 р., велика частина яких стосується й території України. Водночас дослідження XIX–XX ст. слушно вказували на його неповноту та в певному сенсі тенденційність упорядників під час відбору актів до публікації. Отже, проблема визначення ступеня повноти та репрезентативності цієї збірки як джерельного комплексу з історії України продовжує лишатися актуальною.

Історіографія проблеми. Слід визнати, що використання російського законодавства як джерела в дослідженнях історії України розпочалося ще в останній чверті XVIII–початку XIX ст., про що свідчать праці О. Рігельмана та Д. Бантиш-Каменського [2]. Публікація ж першого «Повного зібрання» у 1830 р. надала історикам XIX ст. настільки зручний та відносно компактний комплекс державних актів, що використання його виявилось дуже популярним, але разом з тим недостатньо критичним. Так, дипломатичні акти, часто подані в збірці зі скороченнями або неточностями, використовувались як єдина можлива їхня редакція. Наприклад, повний текст Кючук-Кайнарджійського договору 1774 р.

було опубліковано О. І. Дружиніною лише в 1955 р. [3] Особливо спростила роботу істориків праця С. Рубінштейна, що тривалий час слугувала як найповніший бібліографічний гід по першому та другому «Повному зібранню» для українських істориків [4]. Вивчення «Повного зібрання законів» як цілісного джерельного комплексу так і не було здійснено ані в російській, ані в українській історіографії XIX ст.

Мабуть, єдиною спробою комплексного дослідження російського законодавства XVIII ст. лишається тритомна робота директора Сенатського архіву в Санкт-Петербурзі П. Баранова, що вийшла друком в 1872–1878 рр. [5] Автор визначив загальну кількість іменних указів XVIII ст. у понад 50 000 актів, хоча опубліковано з них лише 17 500. Загальну ж кількість іменних указів протягом охопленого першим та другим «Повним зібранням» часу, тобто 1649–1865 рр. (у томах, що вийшли до написання праці), визначено в 124 177 проти 42 860 опублікованих. Автором також наведено список неопублікованих іменних указів за 1707–1762 рр. (загалом – 12 227, з них – 9 845 неопублікованих, тобто 80,5%). Недоліками цієї роботи можна вважати обмеженість хронологічних рамок та неповноту через відсутність дослідження П. Барановим неіменних указів та постанов колегій.

Спеціальні праці із джерелознавства радянського періоду були далекі від конкретики в оцінці повноти та репрезентативності публікацій законодавчих актів. Типовим прикладом є монографія М. Литвиненко, присвячена джерелам історії України XVIII ст. [6]. Наведені в ній дані щодо «Повного зібрання» обмежуються визнанням його неповноти через невключення до складу таємних актів, також указано на неточності та перекручення в текстах законів.

У сучасній українській історіографії успішні спроби визначити ступінь повноти «Повного зібрання» здійснено у вузькому тематичному та хронологічному контексті. У монографії А. В. Бойка, присвяченій джерелам з історії півдня України останньої чверті XVIII ст., інформація «Повного зібрання» співвіднесена з відповідними архівними фондами та з'ясовано, що воно містить лише близько 40% актів, що мають стосунок до території Степової України (172 проти 389 актів, виявлених дослідником) [7, с. 301]. Відомості за період 1700–1775 рр. дещо доповнює наше дослідження, що з використанням лише опублікованих матеріалів також у розрізі історії півдня України виявило 464 акти, з яких 31% не увійшов до складу першого «Повного зібрання законів» [8, с. 148].

Отже, проблема репрезентативності «Повного зібрання» як джерела з історії України порівняно мало вивчена в дійсній історіографії.

Завдання дослідження. Метою нашої статті є визначення ступеня повноти та репрезентативності першого «Повного зібрання законів Російської імперії» як історичного джерела.

Виклад основного матеріалу. Під час дослідження «Повного зібрання законів Російської імперії» під повнотою джерельного комплексу ми розуміємо співвідношення відсотка опублікованих та неопублікованих у ньому актів. Під репрезентативністю – можливість скласти об'єктивне уявлення про діяльність вищих органів влади Російської держави на підставі виданих у збірці документів.

Як уже зазначалося, на сьогодні існує кілька спроб оцінити ступінь повноти «Повного зібрання». Так, у цитованій праці А. В. Бойка цей показник стосовно періоду 1775–1800 рр. сягає 60% неопублікованих документів (виключно з тих, що стосуються території Південної України). Нині найповнішу (але далеко не остаточну) оцінку повноти «Зібрання» дав П. Баранов у своєму «Архиве Правящего Сената», дані якого наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

**Оцінка повноти першого «Повного зібрання законів Російської імперії»
за П. Барановим**

Роки	Кількість виявлених іменних актів в архіві Сенату	Опубліковано	Не опубліковано	Відсоток (%) неопублікованих актів
1707	10	6	4	40
1708	15	1	14	93
1709	15	0	15	100
1710	43	11	32	74
1711	66	22	44	67
1712	92	46	46	50
1713	36	8	28	78
1714	57	31	26	46
1715	43	21	22	51
1716	76	19	57	75
1717	51	10	41	80
1718	88	45	43	49
1719	105	35	70	67
1720	96	35	61	64
1721	124	39	85	69
1722	273	100	173	63
1723	153	53	100	65
1724	187	66	121	65
1725	89	7	82	92
1726	394	78	316	80
1727	787	168	619	79
1728	495	75	420	85
1729	365	48	317	87
1730	275	54	221	80
1731	195	78	117	60
1732	331	117	214	65
1733	334	78	256	77
1734	273	64	209	76
1735	264	56	208	79
1736	447	98	349	78
1737	638	106	532	83
1738	427	78	349	82
1739	469	93	376	80
1740	780	117	663	85
1741	619	63	556	90
1742	259	55	204	79
1743	191	46	145	76
1744	202	36	166	82
1745	141	19	122	87
1746	105	8	97	92
1747	108	18	90	83
1748	105	16	89	85
1749	98	11	87	89
1750	58	12	46	79
1751	96	6	90	94
1752	129	27	102	79
1753	151	17	134	89
1754	127	21	106	84
1755	116	10	106	91
1756	172	14	158	92
1757	206	14	192	93
1758	267	18	249	93

1759	242	25	217	90
1760	256	12	244	95
1761	182	11	171	94
1762	304	60	244	80
Загалом	12 227	2 382	9 845	81

Слід підкреслити, що аналіз П. Баранова стосувався загальної кількості виявлених ним у Сенатському архіві іменних актів та не мав жодного регіонального виміру. Також визначений ним показник у 81% неопублікованих урядових актів є відносним, оскільки в цю вибірку не потрапили іменні грамоти, укази та постанови, що не проходили через Сенат. Однак для загального уявлення про повноту IV–XVI томів першого «Повного зібрання законів» цього виявилось достатньо.

Репрезентативність джерельного комплексу 1700-1775 років була оцінена нами в цитованому виданні, зокрема з проаналізованих 464 актів, що стосуються території півдня України, тематичний поділ виглядає так:

дипломатичні акти – 27;

адміністративно-територіальні перетворення – 72 (13% не увійшло до «Повного зібрання законів»);

прикордонна служба, формування військово-землеробських поселень, відносини із Запоріжжям – 184 (36% не опубліковано);

розвиток промисловості та сільського господарства, торгівля та митна служба – 79 (з них – 18% поза межами «Повного зібрання законів»);

інше – 102.

Тобто з погляду тематичного поділу «Повне зібрання законів» виглядає достатньо репрезентативною збіркою. Але під час аналізу походження та характеру актів виявляється низка проблем, що ставлять під сумнів можливість об'єктивної оцінки повноти та представлення цієї збірки, а саме: «Повне зібрання законів Російської імперії» насправді не є ані «повним», ані «зібранням законів». Свідченням цьому є дві причини.

По-перше, уточнення потребує сам термін «закон» в уявленні упорядників збірки в 1826–1830 рр. В умовах російського абсолютизму монарх реально або номінально був як законодавцем, так і вищим урядовцем та суддею (а в умовах російського цезаропапізму – ще й головою церкви). Так от, візуванню монархом підлягали акти будь-якого змісту, що потребували його втручання – від власне законотворчості до питань присвоєння чергових військових звань. У цьому контексті «Повне зібрання» укладалося, виходячи з міркувань «височайшого» схвалення документа, але не його форми та змісту.

По-друге, навіть утримуючись від давньої джерелознавчої дискусії про належність законодавства до актових джерел чи потребу їхнього виокремлення, зауважимо: розмежування закону та підзаконного акта вищого органу влади (наприклад, урядової постанови, указу тощо) відбувається передусім на підставі *універсальності та обов'язковості* законодавчої норми. З цього погляду документи, розміщені в «Повному зібранні законів», здебільшого *не є законами*. Поза сумнівом, до категорії законодавчих актів можна зарахувати такі їхні різновиди, як маніфести, статuti, постанови відносно змін адміністративно-територіального устрою держави та дипломатичні угоди. Натомість величезна кількість указів регулюють не суспільні відносини, а вузькі питання діяльності державних органів влади, місцевої адміністрації або конкретних чиновників та стосуються малозначущих проблем (розподіл робочої сили, межування земель, фінансування конкретних військових частин), тобто за своїм призначенням не відповідають принципу універсальності. Це дозволяє характеризувати їх як акти вищих органів влади, але аж ніяк не законодавство.

Висновки. Отже, зважаючи на зазначене, можемо сказати, що оцінки повноти та репрезентативності «Повного зібрання законів Російської імперії» як загалом, так і в площині відношення до історії України є беззмістовними. Цю збірку варто визначити меншою мірою як зібрання законів, а більшою – як колекцію актових документів вищих ор-

ганів влади Російської держави відповідного періоду, яка навіть близько не відповідає критерію повноти джерельного комплексу, причому свідомо запрограмовану ще при її складанні, бо публікація всього масиву державних актів майже за 200 років навіть суто технічно неможлива. Це унеможливило використання «Повного зібрання законів» як об'єктивного та самодостатнього джерельного комплексу.

Список використаних джерел

1. Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. Санкт-Петербург : Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. Т. 1–45.
2. Ригельман А. И. Летописное повествование о Малой России, ее народе и казаках вообще. Москва, 1847. Т. 1–4.
3. Дружинина Е. И. Кючук-Кайнарджийский мир 1774 г. (его подготовка и заключение). Москва : Изд-во АН СССР, 1955. 368 с.
4. Рубинштейн С. Ф. Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белороссии и Малороссии за 240 лет, с 1652 по 1892 год. Вильна : Тип. А. Г. Сыркина, 1894. 918 с.
5. Баранов П. И. Архив Правительствующего Сената. Опись именным Высочайшим указам и повелениям. Санкт-Петербург : Типография Правительствующего Сената, 1872–1878. Т. 1–3.
6. Литвиненко М. А. Джерела історії України XVIII ст. Харків : Вид-во Харківського ун-ту, 1970. 204 с.
7. Бойко А. В. Південь України останньої чверті XVIII ст.: аналіз джерел. Київ : Ін-т української археографії та джерелознавства, 2000. 306 с.
8. Сусликов В. Є. «Повне зібрання законів Російської імперії» як джерело до історії півдня України XVIII ст. Донецьк : Світ книги, 2013. 223 с.

Сусликов Вячеслав Евгеньевич,

кандидат исторических наук

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3803-6191>

«ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ ЗАКОНОВ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ» КАК ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ ИСТОЧНИК: ПРОБЛЕМА ПОЛНОТЫ И РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТИ

Исследование посвящено вопросу полноты и репрезентативности первого «Полного собрания законов Российской империи» как источника по истории Украины. Определены основные особенности законодательных актов как исторического источника, проанализированы взгляды на проблему в отечественной историографии. Представлены существующие оценки полноты и объективности «Полного собрания законов», определена их тематическая и типологическая ограниченность. Сделан вывод о невозможности объективно оценить полноту собрания по причине типологического разнообразия опубликованных в ней актовых источников.

Ключевые слова: законодательный акт; исторический источник; «Полное собрание законов Российской империи»; источниковый комплекс; акты органов власти.

Suslikov Viacheslav Evgenijovych,

PhD in History

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3803-6191>

«COMPLETE COLLECTION OF THE LAWS OF THE RUSSIAN EMPIRE» AS A HISTORICAL AND LEGAL SOURCE: THE PROBLEM OF COMPLETENESS AND REPRESENTATIVITY

Legislation is an important subset of historical sources, which enables not only to investigate the recorded facts and events but also allows the understanding the general trends of social, political and economic development of states in specific historical periods. The first «Complete code of laws of the Russian Empire» published in 1830 in 45 volumes remains one of the most important historical sources for the history of Ukraine in the XVIII - early XIX centuries. At the same time, the researches of the nineteenth and twentieth centuries rightly pointed out its incompleteness and the bias of its compilers in the selection of published acts. The article deals with the problem of completeness and representativeness of the first

«Complete Code of the Laws of the Russian Empire» as a source on the history of Ukraine. The main features of legislation as a historical source are studied here. An analysis of the problem in the historiography has concluded that there are no reliable assessments of the degree of completeness of the studying collection of documents. Existent estimates of the completeness of the «Complete Code» range from 40 to 81 percent of unpublished documents. The article emphasizes that such estimates have substantial thematic and typological limitations. The author has concluded that it is impossible to obtain objectively the completeness of the «Complete Code» because of the typological diversity of the actual sources published in it. Therefore, assessing the completeness and representativeness of the «Complete Code of the Laws of the Russian Empire» in terms of the relation to the history of Ukraine is meaningless. This publication should be considered as a collection of randomly selected acts of the higher authorities of the Russian state, rather than a complete collection of laws.

Key words: legislative act; historical source; «Complete Collection of Laws of the Russian Empire»; source complex; acts of authorities.

Надійшла до редколегії 03.06.2019

Туренко Олег Станіславович,
доктор філософських наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4653-4731>

ПРАВОВА ДОКТРИНА ІОАННА ДУНСА СКОТА – ПОШУКИ ПІДВАЛИН СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА

У статті викладено конструкції правової доктрини Дунса Скота – концептуальні основи суб'єктивного права європейської правової традиції. Автор стверджує, що мета християн – звести воедино життєві зусилля окремих вірян і спільнот задля спасіння, і передбачає раціоналізацію індивіда та його суб'єктивізацію. Наголошено на усвідомленні ієрархічної цілісності й взаємозв'язку видів закону та права в доктрині Дунса Скота і значущості спрямування життя індивіда до норм природного права. Зазначено роль природного права як права суб'єктивної дії, що виходить із характеру інтерпретації онтологічної реальності й виконує ціннісно-смыслову орієнтацію суспільно-релігійного життя.

Ключові слова: Дунс Скот; природний закон; природне право; суб'єктивне право; суб'єктивізація; ціннісно-смыслова орієнтація; сумісність індивідуального та колективного.

Постановка проблеми. Сучасна періодизація всесвітньої історії визначає «*medium tempus*» як добу деградації й «варварства». Це судження почало поширюватись із середини XVI ст. і остаточно затвердилося в XIX ст. у понятті «Ренесанс» і триступеневій періодизації історії. Термін «Відродження» в модерній періодизації отримав межовий зміст, який відокремлює добу темряви й страху від доби прогресу людського духу, індивідуальної свободи, поширення законності та державної упорядкованості. Тому й нині Середньовіччя розглядається як доба безправ'я, занепаду людського духу та зловживання владою. Вінцем цих уявлень залишається діяльність інквізиційних трибуналів в Іспанії. Утім, ці уявлення, як і трактування Середніх віків, уже переглядаються. Так, Б. Бенассар у праці «Історія іспанської інквізиції XV–XIX ст.» робить висновок, що «повсякденна документація іспанської інквізиції була не більш жорстка, ніж інші подібні інституції Європи; насправді жертв її було не так багато, як заведено думати; форми слідства й судового процесу створювали можливість для соціального контролю» [1, с. 28–29]. Проте фахові розвідки не впливають на суспільну думку, Середньовіччя й досі сприймається в негативному забарвленні, тобто як доба, яка не заслуговує дослідження, бо не надає позитивних концептів людського розвитку.

Це уявлення руйнується, коли досліджується правова спадщина Середньовіччя, яка вирізняється чіткою правосуб'єктністю, ясними принципами визначених прав та гарантій їхнього дотримання. Стає зрозумілим, що теза про відсутність права є світоглядним кліше. Навпаки, як помічає Г. Дж. Берман, із середини XII ст. у Західній Європі, завдяки конкуренції церковної й світської юрисдикції і багатьох світських (корпоративних) юриспруденцій, настає не тільки правління закону (*rule by law*), але й панування права (*rule of law*) [2, с. 10]. Знецінюється також теза про відсутність, унаслідок складності й

заплутаності схоластичних доктрин, теоретичної наступності середньовічних теорій права в теоріях нового часу. У цьому сенсі слід згадати Б. Тірні, який доводить, що філософські розробки природного права XVII ст. спиралась на канонічну традицію XII–XIII ст. Більш того, учений звертає увагу на те, що в доктринах Високого Середньовіччя (передусім у вченні У. Оккама) з'являється обґрунтування поняття «суб'єктивне природне право», тобто здатність індивіда «вільно діяти» [3, с. 8], що приписується мислителям раннього модерну. Слід додати, що гіпотезу наявності у XII–XIII ст. суб'єктивного права підтримують М. Вілей, Т. Кобуш, О. Гюфе та інші. У сучасній теорії права суб'єктивне право визначається як, по-перше, можливість користуватися певним соціальним благом, по-друге, можливість діяти, по-третє, право вимагати справедливості та, по-четверте, можливість захисту [4, с. 91].

Так от, слід зауважити, що ключ до усвідомлення ціннісної парадигми Середньовіччя та його значень для подальшого розвитку європейської цивілізації закладено в розвідці етико-правових доктрин епохи. Адже середньовічні доктрини не тільки легітимізували норми позитивного закону різноманітних станово-закритих корпорацій і держав, але з часу диспуту Августина й Пелагія формували уявлення про межі індивідуальної свободи та право спільнот спрямовувати діяльність своїх представників. У цьому ракурсі є актуальним за умови застосування текстологічного аналізу проведення філософської розвідки етико-правової доктрини Іоанна Дунса Скота.

Аналіз останніх публікацій. Окреслене питання порушувалося в роботах багатьох дослідників: М. Адамса, Х. Арендт, Е. Беттоні, А. Воса, М. Гарцева, Е. Жильсона, Р. Кросса, У. Росса, Е. Уолтера, Т. Хоффмана, Е. Штадтера та ін. Однак, незважаючи на солідний доробок в царині спадщини міноріта, рівень філософсько-правового осмислення обрису скотівської правової доктрини та його вплив на модерну теорію права залишається слабо з'ясованим.

Метою статті є розкриття конструкції скотівської правової доктрини та легітимних меж принципів раціонального вибору індивіда – визначення концептуальних основ суб'єктивного права європейської правової традиції.

Виклад основного матеріалу. Автор дослідження вірний августиніанській традиції, що поділяє закон на три види: вічний закон, або Божа справедливість (*lex aeterna*), природний (*lex naturalis*) та тимчасовий (*lex temporalis*) [5, р. 44]. Дунс Скот спочатку визначає суть Божого закону. Він є виявом Божого єства, задуму й волі, мета якого не може бути остаточно досягнута розумом людини. Однак схоласт підкреслює, що Боже єство є Благом, і тому Його воля є необхідним Благом для кожного раціонального створіння. Згідно із законом вірянин відтворює Його задум і відроджує добро. Саме тому для людини Божий закон є вищим критерієм справедливості й добра та одночасно обов'язком – дотримуватися об'єктивної необхідності, а у своїх діях – вищої норми. Більш того, для вірянина закон виступає засобом досягнення остаточної (неодмінної) мети (*finis ultimus*) – наближення душі до Творця. І якщо людина відмовляється від закону як від засобу удосконалення, то це такий же гріх, як і відмова від *finis ultimus*. Отож, у скотівській доктрині закон виступає об'єктивно необхідною імперативною силою, універсальним засобом, що удосконалює земне життя вірян і рухає їх у бік потойбічного. Ідеальним також, на погляд Іоанна, є акт добровільно-вольового залучення вірянина до виконання закону, його раціонально-вольова потуга, що призводить до єднання (*reduction ad unum*) його з різноманітними спільнотами вірян, тобто родиною, корпорацією, державою, створюючи цілісне «об'єднання християн» (*corpus Christianorum*).

До того ж Іоанн зауважує, що *lex aeterna* не розходиться з мораллю і виявляється передусім у текстах Святого Письма. Тому він має бінарну ознаку й мету – окреслює ціннісно-раціональні смисли життя та визначає їхню ієрархію стосовно *finis ultimus*. Тобто мінорит трактував закон як імперативний вияв Божої волі, який має не тільки різні аксіо-

логічні роди, але й, зрозуміло, різні рівні зобов'язань. Закон є трансцендентною запорукою спасіння та одночасно окресленою передраціональною межею будь-якої дії індивіда.

Визначивши свої судження стосовно *lex aeterna*, Шотландець (Іоанн Дунс Скот) розкриває свої погляди на інші види закону. Він проголошує, що закон поділяється на два види: природний (*lex naturalis*) і встановлений Богом – позитивний (*lex divina positiva*) [6, с. 513]. Коментуючи думку схоласта, Г. Майоров зазначає, що *lex divina positiva* «...є закон «призначений» (*posita*), тобто «встановлений» з волі Бога на противагу закону природи (*lex naturae*), або «природного закону» (*lex naturalis*), який «не призначено», а впливає із самої природи» [7, с. 549]. У цьому ж розділі Іоанн визначає поняття «право» («наявний правопорядок»), яке відмежовує від поняття «закон». Отже, на переконання схоласта, «право» слід поділяти на «встановлене право» (*jus positivum*) і «природне право» (*jus naturae* або *jus naturalis*).

Далі Дунс Скот проголошує, що два види закону мають суперечність, яка існує в інтелекті та церковно-соціальній практиці їхнього застосування людьми. Спираючись на авторитет упорядника першої збірки канонічного права Граціана, схоласт виокремлює перший чинник суперечності законів. Позитивні закони (наприклад, таїнства), установлені Богом, мають свою історичну спадковість і тому можуть досягатися людьми й народами в різній площині розуміння. Небезпечними для *finis ultimus* є дії для заміни *lex divina positiva*, бо це зводить їх до норм природного закону в неповноцінному людському розумінні.

Із цього впливає наступний чинник суперечності видів законів. На думку Іоанна, він полягає в тому факті, що людська природа недосконала й зіпсована гріхом. Тому природний закон, який був призначений Богом у мить творіння і який діє й досі, потребує свого корегування в бік Божої істинності. Здійснена місія Христа та його апостолів є підтвердженням прагнення Творця до трансформації раніше встановлених законів. Проте цього виявилось недостатньо, адже занепадає природа людини та поганські традиції ставляться людством, як уважає Іоанн, вище Його заповітів. У цьому сенсі Дж. Реале та Д. Антисері стверджують думку Скота, що «...»природне право» передусім несе в собі дух поганства, ніж християнства. Чи можна взагалі визнавати людську природу підставою для будь-якого права, коли в історичній перспективі абсолютно зрозуміло, що «*Status naturae institutae*» – статус природи встановленої – це не те, що «*Status naturae lapsae*» – статус природи помилкової, та й не те, що «*Status naturae restitutae*» – статус природи виправленої (або відновленої). Чи гідні змінні природні сили, адже тоді обман, убивство, адюльтер мали б бути освячені законом» [8, с. 286].

Отже, у скотівській доктрині природне право має три рівні (статуси) практичного розуміння та впровадження. Останні два статуси є результатом хибної практики людства з часів поганства. А перший статус – той, що встановлений Творцем, він має такі універсальні ознаки: діє незалежно від часу, місця, звичаїв та ментальності людей, відрізняється ясністю і простотою усвідомлення, дії та містить у собі ключові моральні норми. Виконання первинного природного права є практичною площиною індивіда, його інтелектуальних здібностей і вольового виконання норм.

Відмінну ознаку від первинного статусу природного права проголошує *Doctor Subtilis*: природний закон, який трансформувался в позитивний закон, має складну й заплутану форму. Це суперечить універсальній сутності природного закону. Річ у тому, що практичні норми природного права, уважає схоласт, мають своє підґрунтя у світлі природного розуму й тому складаються з великої кількості принципів і навіть комплексів, у які включені необхідні закону докази та дедукції. Теоретичні принципи позитивного закону, на переконання Іоанна, мають два блоки норм. Перший – це ті норми, які «...казово виводяться з того, що співзвучно практичним принципам, адже всі вони уявляються розумними й благими та всіма справедливо виконуються» [6, с. 515]. Певно, цим висловом Іоанн стверджував моральні принципи, що наслідують природне право.

Другий блок норм, хоча й співпадає з природними принципами та досягається розумом, усе ж має бінарне співвідношення з природним правом, тому вони можуть не суперечити природному праву й водночас, залежно від історичних обставин і традиції інтерпретації, можуть суперечити йому. До другого блоку норм Шотландець зарахував такі директиви, як «...обрядові правила та звичаї, які відносяться лише до встановленого права, жертвопринесення тощо. Тому всі обрядові правила іудеїв належали тільки до встановленого права, а не до природного закону, так само, як і багато наших звичаїв, зокрема обов'язки та жертви [...], адже обряди в різних обставинах [людства] неоднакові, тому одні – у Новому Заповіті, а інші – у Ветхому» [6, с. 515].

На відміну від перелічених чинників та двох блоків норм, сутність природного закону завжди залишається простою та зрозумілою нормою, яка однакова для всіх, у якому б стані людство не знаходилося. Однак хибність досягнення людиною природних законів та помилковість установлених законів не є остаточно гріховними. Людські закони, на думку міноріта, в абсолютному сенсі є виявами недосконалого розуму, а не свідомого гріха, і тому можуть бути виправленими новим досягненням завітів Божого закону. Іоанн зазначає, що природний закон переважно викривляється інтелектом, традицією, занепамою природою людини й перетворюється на встановлений (позитивний) закон людей, що є підтвердженням гордої природи розуму.

Певно, з метою коригування хибного розуміння сутності природного закону та його підпорядкування *lex divina positiva* Дунс Скот пропонує виробити раціональні шляхи та ціннісні принципи більш досконалого уявлення про сутність і механізми впровадження закону. Для цього міноріт використовує логіко-аналітичний метод аргументації [9, р. 213].

Ключовим питанням істинної юриспруденції *Doctor Subtilis* вважає питання співвідношення заповітів Декалога з природним законом. Щоб розв'язати визначене питання, Іоанн розглядає дві протилежні точки зору. Спочатку він розглядає ту позицію, адепти якої стверджують, що Декалог не належить до природного закону. Прихильники цієї позиції вважають, що Бог не може звільнити людину від виконання природних законів, які сам Творець запровадив первісно, ще до утворення людини. Норми Декалога Бог надав людству в межах природного закону.

Якщо розглядати цю точку зору в абсолютному сенсі, то природний закон є або необхідним принципом, пізнаним від часу досягнення чинних термінів, або умовиводом, що дотримується вже визначеного й наявного принципу. Власне, обидва роз'яснення є істинними, стверджує Іоанн, адже Бог не може зробити природні принципи хибними, не може суперечити Сам Собі – змінити свою благу істину на іншу або змінити Свою природу [10, р. 358].

З іншого боку, якщо розглядати визначену точку зору з позиції не абсолютного сенсу, то Бог у деяких ситуаціях може зробити з недозволеного дозволене, тобто звільнити тимчасово людину від наданих Ним завітів. Іоанн наводить деякі приклади: веління Аврааму вбити свого сина (Буття 22; 1–12); стосовно крадіжки (Вихід 11–12), де Бог наказує синам Ізраїлевим узяти чужі речі без дозволу господарів, що природним правом заборонено. Завершуючи обґрунтування співвідношення Декалога з природним законом, міноріт наводить приклад послання Павла до римлян, де апостол визнає: «Я б не знав би жадання, якщо б закон не заповідавав 'не жадай'» (Рим. 7:7). Цією новозавітною цитатою схоласт підкреслює первинну силу природного закону над іншими, що не є обов'язковими.

Наведені приклади прихильників переконання, що Декалог не належить до природного права, надають їм право стверджувати, що людина з того, що зазначено як норма в природному законі, зобов'язана або робити вказане, або ухилятися від хибного і ніяким чином не переступати межу забороненого. Адже не все відомо людині про істинну мету природних законів, тому вона безправна долучати до них свої домисли. Насамкінець Іоанн робить висновок від прихильників першої позиції: «...природний закон зобов'язує

людину [наслідувати його] у всіх випадках, адже відомо, що в межах цієї природи так вчиняти повинно, або немає необхідності; але Декалог не зобов'язує [наслідувати його] у всіх випадках, наприклад, у стані невинності, бо тоді закони Декалога не були надані, вони й не зобов'язували» [6, с. 517].

Протилежна точка зору аргументує свою правоту тим, що природний закон є обов'язковим приписом, який впливає з первісних принципів, котрі пізнаються ще до того, коли може бути щось скоєне. Прикладом первісних приписів природного закону Шотландець визначає родові принципи, «...до істини яких розум за природою схиляється [після осягнення термінів]; і воля за природою схиляється до схвалення такого розпорядження [утвореного з цих термінів]» [6, с. 519]. Все ж таки, на думку прихильників іншої точки зору, не всі приписи Декалога є природними, або прямими. Бо вони мають формальне благо. Завдяки цим приписам людина звертається до вищої мети і спрямовує своє життя до неї. Після того, роблять висновок прихильники іншої позиції, «...перший аргумент слід заперечити, що Бог, безумовно, не може звільнити від такого [тобто від виконання заповідей Декалога]: адже те, що заборонене саме по собі, не може бути дозволене з будь-якої волі» [6, с. 519].

На думку схоласта, доводи тих, хто вважає, що Бог не може звільнити людину від виконання заповітів Декалога, є помилковими: вони не підтверджують проголошеної тези. Адже, міркує Шотландець, звільнити від дотримання заповіді «...не означає зробити так, щоб при збереженні заповіді дозволити чинити всупереч заповіді; але звільнити від [дотримання заповіді] – значить скасовувати заповідь або пояснювати, як її слід розуміти. Бо звільнення подвійне, а саме: скасування має право або його пояснення» [6, с. 519].

Далі Дунс Скот піддає сумніву іншу позицію. Щоб довести її помилковість, він ставить запитання і сам відповідає на нього. Якщо, запитує він, під час скоєння вбивства людини змінити лише обставини заборони й дозволу, може Бог зробити так, щоб це діяння було заборонене, а іноді не заборонене, але дозволене? Якщо, відповідає Іоанн, так, то Бог може, безумовно, звільнити людину від дотримання заповідей. Прикладом подібного звільнення є відмова християн від Старого закону та обрядів іудеїв. Бог скасував ветхозавітні закони не категорично, а зробив їх необов'язковими для виконання, зберігаючи їхню актуальність для наслідування для удосконалення душі. Так само в земному житті вчиняє будь-який законодавець: він звільняє людей від дотримання закону, коли скасовуються приписи встановлених раніше нормативних правил, які формувалися тим самим законодавцем. Законодавець, на його думку, робить не так, щоб «...при актуальному збереженні заборони або розпорядження сама по собі усувалася б причина недозволеності і [дещо] ставало б дозволеним» [6, с. 519–521]. Бог же, на думку Іоанна, якщо не може зробити так, щоб згадане діяння, яке за визначених обставин було заборонене, при збереженні сталих обставин стало не забороненим. Тому Бог зробив так, щоб убивство не було заборонене, але про протилежне свідчить випадок з Авраамом.

Розглянувши дві точки зору, *Doctor Subtilis* запропонував свою інтерпретацію проблеми, що полягає в умовному поділі заповідей Декалога на дві категорії. До першої категорії належать дві перші скрижалі Декалога (якщо усвідомлювати їх як імперативні приписи можливих негативних наслідків мати чужих богів і згадувати Його ім'я марно), адже вони безпосередньо визначають принципи комунікації з Богом. Ці дві заповіді, на його думку, утворюють (у прямому розумінні) природний закон, їхню ґрунтовність схоласт визначає як абсолютну релігійну необхідність: «...Його слід любити, як Бога,... від дотримання цих заповідей Бог не може звільнити людину так, щоб комусь було дозволено діяти всупереч цим заборонам» [6, с. 521].

Інші ознаки, на думку схоласта, мають заповіді другої скрижалі. Такий поділ існує завдяки тому, що інші заповіді Декалога, які або наказують, або забороняють, не є безумовно необхідними як у практичному значенні, так і для дидактичних настанов. У них немає абсолютно необхідної благодаті – спрямованості до *finis ultimus*. Заповіді другої

скрижали своєю неодмінною заборонаю лише відвертають людину від можливого зла – того зла, що перешкоджає їй досягти досконалості – полюбити Бога та ближнього. Ці заповіді забороняють можливі злі вчинки та бажання, тому що вони заважають спрямуванню до мети. Заповіді другої скрижалі Іоанн теж долучає до природного закону. І обмовляється, що хоч вони й співзвучні природному закону, [вони] відповідно до практичних принципів не дотримуються вищої необхідності.

Коментуючи скотівські максими, Е. Бентоні підкреслює, що аналіз змісту Декалога свідчить, що є два рівні їхнього усвідомлення. Згідно з першим, існує непохитна об'єктивно-метафізична необхідність, установлена Творцем, яка закладена в етичні аксіоми природного закону. Від цих заповітів чи норм Бог вимагає людині ніколи не відмовлятися. І другий рівень розкривається в практичній реалізації *finis ultimus*, в усвідомленні вірянном за певних обставин, яка з етичних норм (її виконання чи невиконання) більше наближає його душу до блаженства. Отож, обов'язком людини є вибір більшого блага – блага, яке не пов'язане із земним життям і повертає її до *jus naturalis* – первинного стану безгріховності [11, с. 175].

Також проблемним Дунс Скот вважає питання, чи є заповідь про вшанування Суботи частиною природного закону. Проблема полягає не в процесі шанування, а у визначеному часі ритуальної дії, яка, на думку схоласта, залишається не тільки не з'ясованою, але в абсолютному сенсі хибною. Якщо вважати, міркує мислитель, що час чітко визначений і Бог дозволив людині в межах її життя спрямовувати себе до Нього тільки у визначений день тижня, то ніякого благого прагнення остаточної мети в людини не буде. Людина повністю ніколи не наслідують обов'язку ставитися до благого прагнення *finis ultimus* своєчасно, у точно визначений термін, адже людина, унаслідок постійних турбот і природного закону, не дотримується встановленого часу – часу вшанування Бога тепер і нехайно. Тому, робить висновок схоласт, з двох перших заповідей Декалога випливає, що «...Богу слід надавати шану щомиті» [6, с. 523]. Отже, ушанування Суботи не є обов'язковим і не належить до природних законів та суспільних примх.

Потому Дунс Скот робить наступний висновок: «...по-перше, слід заперечити (думку), що в прямому сенсі всі заповіді другої скрижалі належать до природного закону. По-друге, слід погодитися, що в точному значенні дві перші заповіді першої скрижалі належать до природного закону. По-третє, можна сумніватися щодо третьої заповіді першої скрижалі (Суботи). І четверте, треба визнати, що всі заповіді належать до природного закону в загальному сенсі» [6, с. 523].

Кожен із пунктів своїх міркувань схоласт перевіряє критичними коментарями. Так, проти тези, що не всі заповіді другої скрижалі належать до природного закону, свідчать слова апостола Павла до римлян, який стверджує: «Адже заповіді: не перелюбствуй, не вбивай, не кради, не лжесвідчи, не прагни чужого та всі інші – полягають у цьому вислові: люби ближнього свого, як самого себе» (Рим. 13:9). Слова Павла вказують, що заповіді другої скрижалі належать до природного закону, адже сам апостол у наступному рядку глави вказує: «Любов не робить ближньому зла; тому любов є виконанням закону» (Рим. 13:10).

Зрештою, наведені рядки Святого Письма надихають Іоанна зробити припущення, що любов до ближнього обов'язково впливає з неодмінного – прагнення душі до Божої Благодаті, любити Бога і не робити зла. Логічно тоді, що всі заповіді другої скрижалі є абсолютно обов'язковими й впливають із першої заповіді першої скрижалі. Після того мінорит зазначає, «...якщо заповіді першої скрижалі належать до природного закону в прямому значенні, то із цього випливає, що заповіді другої скрижалі також належать до природного закону в прямому значенні, хоча і є лише висновками з того ж принципу» [6, с. 525].

Аргументуючи останній висновок, Іоанн далі наводить три докази. По-перше, заповідь «Полюби Господа Бога твого» не стосується повною мірою природного закону, за-

вдяки якій [мірі] цей принцип є позитивним ствердженням. Але цей принцип належить до природного права так само, як він розуміється – як ствердження, котре забороняє зворотне, тобто як можлива негативна життєва позиція – відмова любити Бога й перебувати в стані ворожнечі до ближнього. Доказом цього, на думку мислителя, є те, що відсутність ненависті є ознакою природного закону. А на питання про визначений час любові та шанування Бога, пізній або ранній термін наближення до Його благодаті, тобто про третю заповідь схоласт відповідати точно не може [6, с. 525].

Другий аргумент зводиться до тієї ж заповіді – «Полюби Господа Бога твого». Здається, що ця заповідь не передбачає імперативного обов'язку, щоб кожен прагнув, щоб його ближній любив Бога, тобто щоб вірянин вимагав від свого ближнього щирого шанування, любові та виконання законів Бога. Таке твердження, на думку Іоанна, може бути практично застосованим тільки в тому випадку, якщо іншому товариство люблячого Бога бажане. Проте із «...природного закону не впливає достовірно, що любов будь-кого приймається улюбленим [ним] Богом» [6, с. 525].

Третій доказ впливає із двох попередніх: любов до ближнього належить до природного закону, і безумовно треба прагнути, щоб ближній бажав любити Бога. Іоанн звертає увагу на взаємозв'язок цих принципів із заповідями другої скрижалі. Ті заповіді, які забороняють, наприклад, не вбивати або не перелюбствувати, на думку мінорита, стосуються при їхньому виконанні лише особистого блага або блага ближнього. Утім, заповіді другої скрижалі самі по собі не враховують найголовнішого – змісту заповідей першої скрижалі. Або, навпаки, будь-хто може вважати, що він додержується двох головних заповітів Бога, але при цьому може не бажати тілесного задоволення від життя і не бути вірним своїй дружині тощо. Обидва випадки, на думку схоласта, можуть існувати одночасно.

Дунс Скот стверджує, що в межах інтерпретації виразів Христа й апостола Павла Бог указав на те, що любов людини до ближнього може включати не лише бажання йому вищого блага, але й небажання йому зла, зокрема вірності дружини тощо. Таке прагнення ґрунтується на ключовому принципі природного закону – бажанні, щоб ближній любив Бога. Саме такий принцип має практичне виконання другого рівня прагнень – законів Декалога, тобто небажання іншому ніякого зла. Істинне виконання законів двох рівнів скрижалей, на думку Іоанна, цілком залежить від вольового виконання індивідом заповіді «Полюби ближнього свого як самого себе». Проголошення останніх етико-релігійних принципів надало привід Е. Бентоні назвати скотівську доктрину «науковою демонстрацією первинності любові» [11, с. 182].

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що Дунс Скот, вірний схоластичній традиції Високого Середньовіччя, надає цілісну етико-правову доктрину, яка допомагає ствердити мету християн – життєві зусилля окремих вірян і спільнот звести воедино (*reduction ad unum*) і досягти *finis ultimus*. Остаточна мета передбачає раціоналізацію індивіда, його суб'єктивізацію. Він мусить усвідомлювати ієрархічну цілісність і взаємозв'язок усіх видів закону та права й робити вільний вибір, тобто вільно діяти – спрямовувати своє життя до простих норм природного права. Як бачимо, у скотівській доктрині природне право виступає як право суб'єктивної дії, що виходить із характеру інтерпретації онтологічної реальності [9, с. 198] і виконує ціннісно-смыслову орієнтацію суспільно-релігійного життя. Свобода волі індивіда легітимізується Іоанном через християнську любов, яка як абсолютна форма волі спрямована до Творця й тому тотально визначає права суб'єкта та інтереси спільнот. Мислитель розглядає феномен любові в рамках своєї волюнтаристської теорії та відомої із часів античності проблеми гармонії індивідуального й колективного.

Перспектива подальших досліджень у започаткованому напрямі полягає передусім у визначенні ціннісно-смыслових орієнтацій Високого Середньовіччя й виявленні рис особистості цієї доби; установленні закономірностей трансформації середньовічного права у нове, модерне право, яке відстоює принцип захисту суб'єктивних прав людини.

Список використаних джерел

1. Варьяш О. И. История права и антропология права. Пиренейские тетради: право, общество, власть и человек в средние века. Москва : Наука, 2006. 451 с.
2. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. Москва : Норма, 1998. 624 с.
3. Tierney Brian. The Idea of Natural Rights-Origins and Persistence. *Northwestern Journal of International Human Rights*; Issue 1; 2004, Article 2, Spring. P. 2–12. URL : <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu> (дата звернення: 03.04.2019).
4. Матузов Н. И. Личность, право, демократия. Теоретические проблемы субъективного права. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1972. 292 с.
5. Stone J. *Human law and human justice*. Stanford University Press, 1965. 415 p.
6. Скот Иоанн Дунс. Избранное; под. общ. ред. Г. Г. Майорова. Москва : Изд-во Францисканцев, 2001. 584 с.
7. Майоров Г. Г. Комментарий к пятой части. *Скот Иоанн Дунс. Избранное*. Москва : Изд-во Францисканцев, 2001. С. 546–552.
8. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Античность и Средневековье : в 2-х т.; под. общ. ред. С. А. Мальцевой. Санкт-Петербург : Пневма, 2003. 688 с.
9. Vos Antonie. The Scotian Notion of Natural Law; *Vivarium*, 38. 2000. P. 197–221. URL: <https://ru.scribd.com/document/254150091/Vivarium> (дата звернення: 02.04.2019).
10. Dumont S. D. *John Duns Scotus. A Companion to Philosophy in the Middle Ages*, 2002. P. 353–369.
11. Bettoni E. *Duns Scotus: the basic principles of his philosophy*. Washington, 1961. 214 p.

Туренко Олег Станиславович,
доктор философских наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины,
г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4653-4731>

ПРАВОВАЯ ДОКТРИНА ИОАННА ДУНСА СКОТА – ПОИСКИ ОСНОВ СУБЪЕКТИВНОГО ПРАВА

В статье изложены конструкции правовой доктрины Дунса Скота – концептуальные основы субъективного права в европейской правовой традиции. Автор утверждает, что цель христиан – объединить жизненные усилия отдельных верующих и сообществ во имя спасения, и предусматривает рационализацию индивида и его субъективизацию. Сделан акцент на осознании иерархической целостности и взаимосвязи всех видов закона и права в правовой доктрине Дунса Скота и значимости устремленности жизни индивида к нормам природного права. Определена роль природного права как права субъективного действия, которое исходит из характера интерпретации онтологической реальности и выполняет ценностно-смысловую ориентацию общественно-религиозной жизни.

Ключевые слова: Дунс Скот; природный закон; природное право; субъективное право; субъективизация; ценностно-смысловая ориентация; совместимость индивидуального и коллективного.

Turenko Oleh Stanislavovych,
PhD in Philosophy
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4653-4731>

THE LEGAL DOCTRINE OF JOHN DUNS SCOTT IS THE SEARCH FOR THE FOUNDATIONS OF SUBJECTIVE RIGHT

The article presents the constructions of the legal doctrine of Duns Scott - the conceptual foundations of the subjective right of the European legal tradition. The author states that the purpose of Christians is to bring together the vital efforts of individual believers and communities for the sake of salvation and foresees the rationalization of the individual and its subjectivation. It is emphasized on the awareness of the hierarchical integrity and the relationship between the types of law and law in the doctrine of Dunsce Scott and the significance of the direction of life the individual to the rules of natural law. It has been revealed that scholastic defines three statuses of practical understanding and implementation of natural law: the status of established nature, the status of the nature of the false and the status of nature corrected.

All of them bear the spirit of paganism, which the true believer must be definitively corrected to the Christian absolutes. It is noted that the last two statuses are the result of the mistaken practice of mankind since the time of paganism. And the first status is that set by the Creator, and it has such universal features: it operates independently of the time, place, customs and people's mentality, it is distinguished by the clarity and simplicity of awareness, actions and contains the key moral norms. Realization of the primary natural law is the practical plane of the individual, his intellectual abilities and the willful fulfillment of norms. Thus, the improvement of natural law is the right of subjective action, proceeding from the nature of the interpretation of ontological reality and fulfilling the value-sense orientation of social and religious life. It is argued that in Skotov's doctrine man's driving and governing force must become a Christian love, which defines the rights of the subject and the interests of the communities. John considers the phenomenon of love within the framework of the well-known since the times of antiquity, the problem of the harmony of the individual and collective and Voluntarst concept of the scholastic himself.

Key words: *Duns Scot; natural law; natural right; subjective right; subjectivization; value-semantic orientation; compatibility of individual and collective.*

Надійшла до редколегії 21.04.2019

Розділ II

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК: 346.13

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-67-2-53-59>

Загородня Наталя В'ячеславівна,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9571-5145>

ВПЛИВ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА СИСТЕМУ ДЖЕРЕЛ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Статтю присвячено висвітленню актуальних питань стосовно правової природи та місця рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у системі джерел господарського процесуального права. Відповідно до чинного господарського процесуального законодавства та судової практики досліджено особливості застосування практики ЄСПЛ. Обґрунтовано, що рішення ЄСПЛ як джерело господарського процесуального права мають власні характеристики. Окреслено напрями впливу практики ЄСПЛ на правозастосовну діяльність.

Ключові слова: рішення ЄСПЛ; практика ЄСПЛ; правозастосування; джерело господарського процесуального права.

Постановка проблеми. Сучасне господарське процесуальне право України розвивається під впливом євроінтеграційних процесів, які зумовлюють необхідність погодження його з нормами та принципами міжнародного права. Хоча законами й визнано практику ЄСПЛ як джерело права, у науці досі існує дискусія з приводу правової природи цих рішень та їхнього впливу на систему джерел права взагалі та господарського процесуального зокрема.

Питання впливу рішень ЄСПЛ на систему джерел права ускладнюються неоднозначністю підходів до оцінки значущості практики ЄСПЛ для правозастосовної практики національних (господарських) судів. Тому виникає проблема надання рішенням ЄСПЛ статусу обов'язковості чи необов'язковості для національного судочинства. Крім цього, ураховуючи ті зміни, які внесені до господарського процесуального законодавства, наукова спільнота ще більше актуалізує дослідження окресленого питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що вказані питання є дискусійними як серед науковців (Н. Задирака, Ю. Зайцев, К. Ісмайлов, М. Магрело, Ю. Попов, С. Шевчук та ін.), так і серед практиків.

Метою статті є спроба проаналізувати правову природу рішень ЄСПЛ та їхній вплив на систему джерел господарського процесуального права, у тому числі їхнє значення для правозастосовної діяльності господарських судів.

Виклад основного матеріалу. К. Ю. Ісмайлов зауважує, що найпоширенішими позиціями стосовно правової природи рішень ЄСПЛ є зарахування їх до: 1) інтерпретаційних актів; 2) судових прецедентів [1, с. 76]. Перша позиція ґрунтується на розумінні рішень ЄСПЛ як актів тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція), а друга ж розглядає їх як правові прецеденти та є дещо суперечливою, хоча її можна вважати більш послідовною. Варто згадати, що існує кілька різновидів правових прецедентів: судовий прецедент в англосаксонській правовій сім'ї (stare decisis), у романо-германській правовій сім'ї (jurisprudence constante) і переконливий прецедент (persuasive precedent). З огляду на те, що правова система України належить до романо-германської правової сім'ї, не може йтися про судовий прецедент в англосаксонській правовій сім'ї. Основні суперечності існують щодо того, чи можна включати рішення ЄСПЛ до другої або третьої категорій. Ю. Ю. Попов у своїх дослідженнях про характер рішень ЄСПЛ зазначає, що прецедентну практику ЄСПЛ, хоча й багаторазово підтверджену, важко зарахувати до усталеної судової практики відповідно до доктрини континентального прецеденту *jurisprudence consiante*, оскільки практика ЄСПЛ не є практикою судів національної судової системи, його рішення мають силу переконливого прецеденту [2, с. 355–357; 3]. На його думку, по-перше, рішення ЄСПЛ є «переконливими прецедентами» (а отже, не є прецедентами), і саме так вони повинні сприйматися національними судами; по-друге, норма українського законодавства відносно того, що практика ЄСПЛ є джерелом права для національного суду, не свідчить про обов'язковість такого джерела права. Не можемо погодитися з такою аргументацією, зважаючи на те, що закони України, зокрема Господарського процесуального кодексу України, закріплюють, що національні (господарські) суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права.

Варто підкреслити, що оскільки Конвенція передусім є системою захисту прав людини, то ЄСПЛ повинен звертати увагу на зміну обставин у державі-відповідачеві та в Договірних Державах загалом. Якщо остаточний висновок ЄСПЛ відносно конкретної справи відрізняється від попередньої практики, він (Суд) завжди вказує на причини та наводить аргументи зміни його позиції [4, с. 466]. К. Ю. Ісмайлов наголошує, що ЄСПЛ у своїй практиці дотримується не самого прецеденту як такого, він ставить певні правові питання та відповідає на них у процесі тлумачення Конвенції, таким чином здійснює нормотворчість – шляхом створення правових позицій, заснованих на «букві» і «дусі» Конвенції [1, с. 77].

Визнаємо, що норми Конвенції мають узагальнене формулювання, а тому рішення ЄСПЛ мають надзвичайно важливе значення в аспекті конкретизації норм Конвенції. Крім того, принципові позиції, зокрема викладені в так званих «модельних рішеннях» ЄСПЛ, є вирішальними в застосуванні норм Конвенції. На підтримку цієї думки достатньо згадати позицію вітчизняних і зарубіжних учених відносно того, що ЄСПЛ має «схильність» до розширеного тлумачення норм Конвенції в інтересах захисту прав людини. Зважаючи на динамічність відносин у сучасному суспільстві, рішення ЄСПЛ забезпечують актуальність норм Конвенції в умовах сьогодення. У зв'язку з викладеним вище вести мову про рішення ЄСПЛ суто як про інтерпретаційні акти означає звужувати їхній правовий зміст [5].

Обов'язковість рішень ЄСПЛ також намагаються обґрунтувати шляхом проведення аналогії до рішень Конституційного суду України (далі – КСУ), порівнюючи значення Конвенції та рішення ЄСПЛ із Конституцією України та рішеннями КСУ. Як рішення КСУ, що здійснюють офіційне тлумачення Конституції та законів України, є обов'язкові для виконання, так і рішення ЄСПЛ містять офіційне тлумачення й застосу-

вання Конвенції, а тому (за аналогією з КСУ) є обов'язкові для виконання (застосування) державами-учасницями Конвенції.

Прибічники другої точки зору відстоюють позицію, що визнання обов'язкової юрисдикції ЄСПЛ автоматично не означає обов'язковості його практики. Для аргументації такої позиції наводяться положення процесуальних кодексів: ст. 361 Кодексу адміністративного судочинства України, ст. 459 Кримінального процесуального кодексу України, ст. 423 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 320 Господарського процесуального кодексу України, де зазначено, що встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом є підставою для перегляду зазначених судових рішень у зв'язку з виключними обставинами. Тобто рішення ЄСПЛ є лише підставою для ініціації відповідного судового провадження у Верховному Суді, але не «замінює» чи «відмінює» судові рішення, яке стало предметом розгляду в ЄСПЛ. Це означає, що останній не визнає судових рішень такими, що порушують міжнародні зобов'язання України, натомість він визнає порушення Конвенції державою – Україною. Остаточну крапку ж ставить Верховний Суд, використовуючи свої екстраординарні повноваження з перегляду рішення, що постановили нижчі суди.

Якщо теоретичні підстави застосування Конвенції та рішень ЄСПЛ господарськими судами законодавчо визначені, то на практиці маємо ситуацію, коли посилання на Конвенцію та практику ЄСПЛ до своїх пояснень по суті справи додає зацікавлена сторона господарського спору, і надалі таке посилання могло знаходити своє відображення у відповідному судовому рішенні в справі. Як правило, зацікавленою стороною була іноземна особа, яка вже під час розгляду справи українським судом за наявності сумнівів у його неупередженості розглядала можливість винесення спору на міжнародний рівень, зокрема шляхом подання відповідної скарги до ЄСПЛ. Фактично посилання такої зацікавленої сторони на Конвенцію та практику ЄСПЛ формулювалися таким чином, щоб звернути увагу українського господарського суду на певні порушення Конвенції, які вже мали місце під час розгляду відповідного спору, але ще цілком могли бути виправлені на національному рівні без звернення до міжнародних судових інститутів. Згідно з інформацією Української Гельсінської спілки з прав людини, викладеною в щорічному дослідженні практики національних судів «Precedent UA 2017», яке охоплює всі рішення українських судів і відслідковує, скільки серед них було релевантних (доречних) застосувань рішень ЄСПЛ, наразі спостерігається збільшення використання посилань на рішення Європейського суду з прав людини українськими судами, що, безперечно, свідчить про збільшення рівня обізнаності українських суддів із практикою ЄСПЛ [6].

Цілком слушною є думка М. В. Магрело, яка вказує, що практика ЄСПЛ (case law), разом із *тілом* Конвенції є «правом Конвенції», гнучким і постійно змінюваним за своєю суттю [7, с. 63]. Підтримує цю позицію Н. Ю. Задирака, стверджуючи, що неможливо застосовувати «голий» текст Конвенції без урахування практики Суду і навпаки. Окремо на державу покладено зобов'язання виконання остаточних рішень ЄСПЛ у справах, у яких держава є стороною (ч. 1 ст. 46 Конвенції), що додатково закріплене в ст. 2 Закону: рішення є обов'язковим для виконання Україною відповідно до ст. 46 Конвенції (при цьому під поняттям «рішення» цей Закон розуміє рішення проти України) [5].

Погоджуючись із думкою названих вище науковців, слід визнати, що фактично джерелом господарського процесуального права виступають рішення ЄСПЛ, які отримали статус остаточних (відповідно до ст. 44 Конвенції) стосовно тлумачення та застосування положень Конвенції та протоколів до неї в усіх справах («право Конвенції»). Положення Конвенції, без сумніву, знаходяться в тісному, нерозривному зв'язку з величезним об'ємом практики ЄСПЛ.

Коли йде мова про Конвенцію, на думку М. В. Магрело, мають на увазі не тільки «голий» текст Конвенції, а й рішення Суду, у яких розтлумачено «право Конвенції». От-

же, її позиція щодо ч. 2 ст. 3 КАС України така: якщо «правом Конвенції» (будь-яким із Рішень ЄСПЛ) встановлено інші правила, ніж ті, що встановлені законом, то застосовуються правила «права Конвенції» [7, с. 63]. На підтвердження цієї думки можна навести міжнародний принцип «*pacta sunt servanda*» (кожний чинний міжнародний договір є обов'язковим для його учасників і мусить добросовісно виконуватися), який закріплений ст.ст. 26–27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року. Важливим аргументом встановленої позиції є правило неможливості посилатися на положення внутрішнього права як на виправдання для невиконання договору, яке діє без шкоди для ст. 46 стосовно компетенції укладати міжнародні договори [8; 5]. Отже, наведені положення з приводу міжнародних зобов'язань держави стосовно дотримання юрисдикційних позицій ЄСПЛ на рівні національного права підтверджують обов'язковість рішень ЄСПЛ для господарських національних судів.

Разом з тим, як зауважує Н. Ю. Задирака, рішення ЄСПЛ мають прецедентно-тлумачний характер: ЄСПЛ, указуючи на прецедентний характер своєї практики, не зв'язаний своїми рішеннями. У ЄСПЛ наявне право переглядати раніше прийняті підходи до вирішення конкретних питань у разі зміни обставин [5]. Але, стверджує М. В. Магрело, якщо відсутні беззаперечні для цього причини та обставини нової справи, у матеріальному сенсі невідмінні від попередньої справи, ЄСПЛ все ж не може відхилитися від раніше встановленої ним практики, тому що це буде порушенням принципу юридичної визначеності, передбачуваності та рівності перед законом [7, с. 64]. У цьому контексті доречно навести вислів судді П. де Альбукерка, який міститься в його окремії думці у справі *Herrmann v. Germany* (заява № 9300/07): «Юридичне значення попереднього вирішеного ЄСПЛ (*previous ruling*) не наділене якістю правила *stare decisis*, відповідно до якого принципи, на яких ЄСПЛ заснував своє попереднє рішення, є на майбутнє обов'язковими в аналогічних справах» [9]. По суті, ЄСПЛ може відхилитися від власної практики (*case law*) або подолати її, якщо та є нечіткою (*uncertain*) або потребує подальшого розвитку, метою якого було б збільшення меж захисту, гарантованих ЄСПЛ [5].

Варто враховувати зазначені вище позиції стосовно юридичної природи рішень ЄСПЛ та наголосити на тому, що таке джерело господарського процесуального права не може розумітися як прецедент (у його класичному розумінні). Ю. Попов зазначає, що система континентального права оперує дещо іншим поняттям, яке відповідає аналогу так званої доктрини *jurisprudence constante* («усталена судова практика»). Оскільки практика ЄСПЛ не є практикою судів національної судової системи, його рішення мають силу переконливого прецеденту [2, с. 355; 10, с. 55].

Необхідно також звернути увагу на деякі практичні проблеми, які виникають у зв'язку із застосуванням господарськими судами рішень ЄСПЛ у справах. Однією з головних проблем, яку називають юристи-практики, є труднощі із забезпеченням суддів офіційними перекладами рішень ЄСПЛ. У Порядку здійснення офіційного перекладу багатосторонніх міжнародних договорів України українською мовою, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України, зазначено, що офіційний переклад означає автентичний виклад українською мовою багатостороннього міжнародного договору України, складеного іншою (не українською) мовою. Зазначений Порядок та Закон України «Про міжнародні договори України» вказують, що підготовку й засвідчення таких перекладів здійснює Міністерство закордонних справ України. Згідно зі ст. 18 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» автентичність перекладу повних текстів рішень засвідчується Органом представництва. А функції Органу представництва покладено на Міністерство юстиції України. Отже, господарські суди мають використовувати офіційний переклад рішення ЄСПЛ, що надрукований в офіційному виданні, або за відсутності перекладу – оригінальний текст. Але на сьогоднішній інформації про стан забезпечення судів офіційними перекладами рішень ЄСПЛ немає [11, с. 6].

Інститут офіційного перекладу передбачений лише для рішень у справах проти України. Офіційні переклади рішень у справах щодо України друкуються в «Офіційному віснику України» та публікуються на офіційному веб-сайті Міністерства юстиції України. Матеріальним джерелом для посилання на рішення в оригіналі може бути роздруківка з бази даних HUDOC, офіційного веб-сайту ЄСПЛ або ж періодичне видання ЄСПЛ «Reports of judgments and decisions». У цьому випадку до оригінального тексту додається його переклад українською мовою, засвідчений нотаріально [11, с. 7].

Потрібно звернути увагу на те, що господарські суди можуть застосовувати не тільки рішення ЄСПЛ проти України, тому що в національному законодавстві не існує жодного застереження стосовно рішень проти інших держав. Водночас переклад рішень ЄСПЛ у справах проти інших держав Міністерство юстиції України не забезпечує. У зв'язку з цим суди вимушені звертатися до оригінальних текстів рішень ЄСПЛ. Можливі випадки звернення сторін до перекладачів у випадку, якщо сторони, обґрунтовуючи свої вимоги, посилаються на рішення ЄСПЛ. Правильність перекладу в такому разі засвідчується нотаріусом або спеціалізованою перекладацькою фірмою. Проте, на жаль, судді не завжди мають можливість перевірити відповідність цього перекладу оригінальному тексту [12, с. 409]. По суті, така практична тенденція, хоча й вирішує проблеми з перекладом рішень ЄСПЛ у справах проти інших держав, але певною мірою є сумнівною [5].

Щодо порядку застосування господарськими судами рішень ЄСПЛ у справах, то в кінцевому підсумку спостерігаємо наявність проблем, по-перше, матеріального забезпечення судів перекладами рішень ЄСПЛ, по-друге, неоднакового застосування судами відповідних рішень. Однак наявність чи відсутність офіційного перекладу рішення ЄСПЛ жодним чином не повинно обмежувати його застосування господарськими судами. Ураховуючи необхідність усунення прогалин і колізій у національному законодавстві та підвищення рівня української правозастосовної практики господарських судів до європейського, упевнені, що доцільність посилання на рішення ЄСПЛ у судовій практиці є очевидною.

Висновки. Отже, у результаті дослідження рішень ЄСПЛ як джерела господарського процесуального права можна виокремити такі характерні риси:

- 1) одночасність вирішення конкретного правового спору та тлумачення основних положень Конвенції;
- 2) можливість відхилення від положень власної практики;
- 3) обмеженість рамками Конвенції;
- 4) складний і різноманітний суб'єктний склад застосування як джерела права (конвенційні органи, країни-учасниці Конвенції, господарські суди, інші суб'єкти правозастосування).

Вплив практики ЄСПЛ на правозастосовну діяльність можна окреслити за такими напрямками, як:

- 1) інформаційний – виявляється в інформуванні учасників господарського судочинства щодо правових позицій ЄСПЛ, які викладені в рішеннях як проти України, так і проти інших держав-учасниць Конвенції;
- 2) виховний – виявляється в ідеологічному авторитеті позицій ЄСПЛ та Конвенції;
- 3) соціальний – виявляється в доведенні правових позицій ЄСПЛ до відома всього суспільства з метою формування необхідних алгоритмів поведінки у випадках порушення конвенційних прав та в здійсненні соціального моніторингу за дотриманням міжнародних зобов'язань.

На підставі зазначеного вище встановлено, що визнання джерелом господарського процесуального права саме рішень ЄСПЛ у діяльності господарських судів є більш доцільним стосовно реалізації судової компетенції, на відміну від законодавчого закріплення конструкції «практика ЄСПЛ як джерело».

Список використаних джерел

1. Ісмайлов К. Ю. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на систему джерел права України. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 75–80.
2. Попов Ю. Ю. Прецедентне право у контексті загальнообов'язковості судових рішень та українські перспективи. *Форум права*. 2010. № 3. С. 351–363.
3. Попов Ю. Ю. Рішення Європейського суду з прав людини як переконливий прецедент: досвід Англії та України. URL : http://popov-yuyu.narod.ru/28_ECHR_case-law.htm (дата звернення: 12.06.2019).
4. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні : монографія. Київ : Реферат, 2007. 640 с.
5. Задирака Н. Ю. Рішення європейського суду з прав людини у правовій системі континентального права як джерело адміністративного процесуального права. *Науково-практичний журнал Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2014. № 3(9). URL : <http://aplaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/3-9-2014-jubilee/item/393-rishennya-yevropeyskoho-sudu-z-prav-lyudyny-u-pravoviy-systemi-kontynentalnoho-prava-yak-dzherelo-administrativnoho-protseualnoho-prava-zadyraka-n-yu> (дата звернення: 12.06.2019).
6. Огляд практики застосування суддями Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду рішень Європейського суду з прав людини при прийнятті постанов за 2018 рік. *Платформа LIGA: ZAKON*. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/view/VSS00246?an=1> (дата звернення: 12.06.2019).
7. Магрело М. В. Прецедент, який не зобов'язує: деякі аспекти сутності рішень Європейського суду з прав людини в правовій системі континентального права. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 3 (28). С. 61–67.
8. Віденська конвенція про право міжнародних договорів : Конвенція від 23.05.1969 р. (набрала чинності для України 13.06.1986). Ідентифікатор : 995_118. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_118 (дата звернення: 12.06.2019).
9. Case of Herrmann v. Germany, Partly concurring and partly dissenting opinion of Judge Pintode Albuquerque. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/> (дата звернення: 12.06.2019).
10. Загородняя Н. В. Применение в судебной практике решений Европейского суда по правам человека как источника права. Правовое регулирование социально-экономических отношений в Европейском Союзе: опыт для Республики Беларусь : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (г. Брест, 24–25 апреля 2014 р.). Брест : БрГУ имени А. С. Пушкина, 2014. С. 54–56.
11. Зайцев Ю. Є. Про тонкощі використання в українській судовій практиці рішень Європейського суду з прав людини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 11. С. 5–8.
12. Проблеми перекладу рішень та постанов ЄСПЛ / Г. В. Зубенко, Т. О. Бродникова, К. Б. Джумаєва. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16–17 травня 2013 р.). Одеса : Фенікс, 2013. Т. 1. С. 408–410.

Загородняя Наталья Вячеславовна,

кандидат юридических наук

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Мариуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9571-5145>

ВЛИЯНИЕ РЕШЕНИЙ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА НА СИСТЕМУ ИСТОЧНИКОВ ХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА

В статье освещаются актуальные вопросы правовой природы и места решений Европейского суда по правам человека (далее – ЕСПЧ) в системе источников хозяйственного процессуального права. На основании действующего хозяйственного процессуального законодательства и судебной практики исследуются особенности применения практики ЕСПЧ. Обосновано, что решения ЕСПЧ как источник хозяйственного процессуального права имеют собственные характеристики.

Ключевые слова: решения ЕСПЧ; практика ЕСПЧ; правоприменение; источник хозяйственного процессуального права.

Zahorodnia Natalya Viacheslavivna,
PhD in Law
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9571-5145>

INFLUENCE OF ECHR DECISIONS ON THE SYSTEM OF SOURCES OF ECONOMIC PROCEDURAL LAW

The article highlights the topical issues of the legal nature and the decisions of the European Court of Human Rights (further - the ECHR) in the system of economic procedural law sources. Scientists' opinions on the obligation or non-obligation of national economic courts to apply the decisions of the ECHR and the Convention are analyzed. The features of the application of the ECHR practice are investigated on the basis of the current economic procedural legislation and judicial practice. It has been substantiated that the decisions of the ECHR as a source of economic procedural law have their own characteristics, in particular: 1) the simultaneous resolution of a specific legal dispute and the interpretation of the Convention's main provisions; 2) the possibility of deviation from the provisions of their own practice; 3) the limitations of the Convention; 4) complex and diverse subject composition of its application as a source of law (convention bodies, countries participating in the Convention, economic courts, other subjects of law enforcement). The directions of the practice of the ECHR impact on law enforcement, have been defined, namely: 1) informational - manifests itself in informing participants in economic proceedings on the legal positions of the ECHR set forth in decisions against both Ukraine and other countries parties to the Convention; 2) educational - manifested in the ideological authority of the positions of the ECHR and the Convention; 3) social - manifested in bringing the legal position of the ECHR to the whole society in order to form the necessary behavior algorithms in case of violation of conventional law and in the implementing social monitoring of compliance with international obligations. It has been established that the recognition of the ECHR decisions in the activities of economic courts as the source of economic procedural law is more expedient for the realization of judicial competence, in contrast to the legislative consolidation of the «ECHR practice as a source» structure.

Key words: ECHR decisions; practice of the ECHR; law enforcement; source of economic procedural law.

Надійшла до редколегії 15.06.2019

Іванюта Наталя Валеріївна,
доктор юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9177-9280>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ В КОНТЕКСТІ СТВОРЕННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДОКУМЕНТІВ

У статті досліджено окремі питання юридичної техніки в контексті створення господарсько-процесуальних документів. Проведено аналіз низки господарських процесуальних норм, які містять формалізовані вимоги до форми та структури процесуальних документів. Окреслено обов'язкові неформальні правила для процесуальних документів. Окрему увагу приділено особливостям юридичної техніки укладання судового рішення. Запропоновано авторське визначення культури складання судового рішення.

Ключові слова: юридична техніка; процесуальні документи; судове рішення; господарські суди.

Постановка проблеми. Актуалізація питань юридичної техніки в контексті створення господарсько-процесуальних документів пов'язана з такими проблемами, як-от:

- відсутність одноманітності в правозастосовній сфері, у тому числі стосовно оформлення низки процесуальних документів;
- недосконалість та неповнота оформлення господарсько-процесуальних норм відповідно до юридичної техніки.

Передумовами виникнення та існування вищезазначених проблем є одночасна наявність у господарському процесуальному праві формалізованих вимог до зовнішніх і змістовних компонентів процесуальних документів та неформалізованих вимог, які мають різну за характером сутнісну природу та знаходять своє відображення поза межами процесуального законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання юридичної техніки, зокрема в контексті процесуальних документів, досліджували у своїх роботах Г. В. Терела [1], М. І. Козюбра [2], Р. О. Куйбіда [3] та ін.

Метою статті є обґрунтування теоретико-практичних положень удосконалення правозастосовної юридичної техніки в контексті створення господарсько-процесуальних документів.

Виклад основного матеріалу. Традиційно в юридичній літературі групи господарсько-процесуальних документів поділяють залежно від стадій вирішення господарських спорів: досудове врегулювання, подання позову та вирішення спорів у місцевому господарському суді (перша інстанція), перегляд судових рішень в апеляційному й касаційному порядку [1 с. 128]. У зарубіжній літературі часто використовують поняття «правове письмо» (Legal Writing), яким охоплено сукупність правил, прийомів, способів створення й систематизації юридичних документів. Правове письмо використовується юристами як зовнішня форма вираження юридичних позицій, прав та обов'язків, а також правових

норм. Завдяки правовому письму відбувається формалізація (оформлення) правового аналізу та внутрішнього наповнення права. Основною формою правового письма є юридичний документ [2, с. 212]. У межах господарського процесуального права мова може йти про його різновид – господарський процесуальний документ.

Згідно з п. 1.2.11 Інструкції з діловодства в господарських судах України процесуальним документом є такий, що стосується провадження в конкретній судовій справі [4]. До процесуальних документів, які використовуються в господарському судочинстві, належать такі, як позовні заяви, заяви, клопотання, ухвали, окремі ухвали, рішення, постанови, накази, протоколи, висновки експертів тощо. При цьому вони відрізняються формою (письмові, електронні), призначенням, структурою, змістом, наслідками тощо.

Господарсько-процесуальний кодекс України (далі – ГПК України) [5] натомість встановлює низку вимог щодо висновку експерта (ст. 98 ГПК України), змісту висновку експерта в галузі права (ст. 108 ГПК України), змісту ухвали про повідомлення чи виклик (ст. 121 ГПК України), форми та змісту заяви про видачу судового наказу (ст. 150 ГПК України), змісту судового наказу (ст. 155 ГПК України), позовної заяви (ст. 162 ГПК України), відкликання (ст. 165 ГПК України), форми та змісту письмової заяви, клопотання, заперечення (ст. 170 ГПК України) тощо.

Проаналізувавши ці норми, можна стверджувати, що вони містять формалізовані вимоги до форми та структури процесуальних документів, але поза межами процесуального регулювання залишаються мотиваційні, мовні, лінгвістичні, етичні вимоги.

Традиційно склалося, що загальними для всіх процесуальних документів є вимоги стосовно:

а) дотримання судового стилю викладання документів. Юридична мова функціонує в межах офіційно-ділового стилю, у якому виокремлюють нормотворчий, дипломатичний, судово-правовий і адміністративно-канцелярський підстили [2, с. 205];

б) точності юридичних документів. Вона означає відповідність тексту документа тій думці, що в нього закладалась особою, яка створила цей документ. Виокремлюють такі критерії точності:

– чіткість формулювань тексту (термінів, фраз, речень та інших мовних елементів);

– відсутність у тексті юридичного документа двозначних та багатозначних термінів;

– перевагу стверджувальних конструйованих формул, тобто використання не більше одного заперечення у викладенні однієї думки;

– неприпустимість використання не пояснюваних далі за текстом таких слів та словосполучень, як «нерідко», «інші», «за потреби»;

в) ясності документів. Вони повинні бути достатньо ясними (зрозумілими) для сприйняття особами, які мають будь-яке відношення до цих документів [2, с. 206–207].

Слід зазначити, що такі неформальні, але обов'язкові правила є результатом звичаєвого права, які додатково торкаються термінологічних, інтерпретаційних, стилістичних, етичних питань.

Окремої уваги потребує юридична техніка укладання судового рішення, яка традиційно в національній правовій системі не має однаковості. Метою судового рішення є досягнення юридичної визначеності у спірних правовідносинах, яке переконує сторони й суспільство у справедливості суду, утвердженні ним прав людини та запобігає стану невизначеності в аналогічних ситуаціях [3, с. 12]. Отже, така висока мета та особливе значення судового рішення висуває до техніки його складання низку спеціальних вимог певного характеру. Це:

1. Імперативність форми та структури. Згідно з ч. 1 ст. 238 ГПК України рішення суду складається із вступної, описової, мотивувальної й резолютивної частин.

2. Чіткість. Відповідно до висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень усі судові рішення повинні бути зрозумілими, викладеними чіткою й простою мовою, що є необхідною передумовою розуміння рішення сторонами та громадськістю. Для цього потрібно логічно структурувати рішення та викласти його чітко й доступно для кожного [6]. Однак при цьому кожному судді дозволяється обирати власний стиль або використовувати стандартизовані моделі [7]. Звичайно, до стилю суддя мусить підходити дуже виважено та враховувати установки щодо директивності викладення матеріалу та дотримання нейтральної лінгвістичної лексики.

3. Достатня юридична аргументація. Підстави прийняття рішення повинні бути узгодженими, чіткими, недвозначними й несуперечливими. Вони повинні надати можливість читачеві простежити логіку міркувань, які привели суддю до ухваленого ним рішення [6]. У науковій літературі підкреслюється, що важливою є публічна й розгорнута мовна форма юридичної аргументації, яка з позиції дискурсу та комунікативної теорії повинна розглядатися як публічна демонстрація обґрунтувань. За умови відсутності такої розгорнутої форми стає фіктивною реалізація положень Конституції. Під час розв'язання конкретних справ бланкетний (прихований) характер мотивувальної частини судових рішень є порушенням правил належного аргументованого дискурсу [8, с. 12–13].

4. Професійність суддів є головною гарантією високої якості судових рішень. Така вимога безпосередньо кореспондується із принципами, визначеними Консультативною радою європейських суддів у її Висновках № 4 (2003) та № 9 (2006), а також передбачає плекання культури незалежності, етики та деонтології відповідно до Висновків № 1 (2001) та № 3 (2002).

Звертаємо увагу на різноманітність джерел, які окреслюють ті чи інші методики написання судового рішення. При цьому більшість з них не є нормативно-правовими актами, а тому не мають ознаки обов'язковості для застосування суддями. Незважаючи на наявну нормативну прогалину щодо складання судового рішення, сприйняття тенденції до індивідуалізації судових рішень, в Україні розробляються та діють Проекти оцінювання якості діяльності судів, у тому числі за напрямом якості судових рішень. Так, за підтримки проекту USAID «Україна: Верховенство права» була створена Робоча група з розроблення системи оцінки якості функціонування суду. Нею було відпрацьовано інструменти внутрішньої оцінки якості функціонування суду за вимірами «Своєчасність судового розгляду» та «Якість написання судового рішення», розроблено методичний посібник «Застосування системи оцінювання роботи суду» [9], ініційовано початок процесу розроблення стандартів та системи оцінки якості функціонування суду в Україні. З точки зору суто юридичного підходу, без існування нормативних єдиних вимог до складання судових рішень результати будь-якого оцінювання якості написання судового рішення будуть мати лише суб'єктивно-аналітичне значення, вони не можуть викликати певні юридичні наслідки для самих суддів.

Для вирішення окресленого питання в межах правового поля вважається необхідним прийняття єдиних нормативних рекомендацій відносно написання судових рішень, які б включали атрибутивні, структурні, логічні, стилістичні стандарти з врахуванням рекомендаційних документів Консультативної ради європейських суддів, позицій науковців, практиків, ефективних прикладів зарубіжного досвіду. Загалом існування єдиних стандартів завершить оформлення такої категорії, як культура складання судового рішення.

Висновки. Уточнено, що обов'язкові правила щодо складання господарсько-процесуальних документів умовно можна розділити на кілька категорій: а) формалізовані, які є результатом позитивного права та містяться в процесуальному законодавстві;

б) неформалізовані, які є результатом звичаєвого права та торкаються термінологічних, інтерпретаційних, стилістичних, етичних питань.

Обґрунтовано необхідність прийняття єдиних нормативних рекомендацій щодо написання судових рішень.

Запропоновано визначення поняття культури складання судового рішення як ціннісної складової поведінки судді стосовно дотримання стилю та структури викладення матеріалу; уникнення грубих стилістичних, синтаксичних помилок, прояву текстової інверсії, неприпустимого термінозастосування, різного зовнішнього оформлення судових рішень.

Список використаних джерел

1. Терела Г. В. Юридична техніка та складання процесуальних документів : навч.-метод. посіб. Полтава, 2016. URL : http://pravo.puet.edu.ua/files/lic2016bac/uts_03.pdf (дата звернення: 30.05.2019).
2. Загальна теорія права : підруч. / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.
3. Куйбіда Р., Сироїд О. Посібник із написання судових рішень. Київ : Дрім Арт, 2013. 224 с.
4. Інструкції з діловодства в господарських судах України. Наказ державної судової адміністрації від 20.02.2013 р. № 28. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/v0028750-13#n12> (дата звернення: 09.12.2015).
5. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від від 06.11.1991 р. № 1798-ХІІ. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 26.05.2019).
6. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень. URL : https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf (дата звернення: 29.05.2019).
7. Висновок № 7 (2005) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи з питання «Правосуддя та суспільство» : Схвалено на 6 засіданні КРЕС (Страсбург, 23–25 листопада 2005 р.), документ № ССЈЕ (2005), ор. № 7. *Офіційний веб-портал : Судова влада в Україні*. URL : <http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA%20%E2%84%96%207.pdf> (дата звернення: 06.06.2019).
8. Волвенко П. В. Діяльність Конституційного Суду України щодо тлумачення Конституції України: теоретичний аспект : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2006. 24 с.
9. Застосування системи оцінювання роботи суду : методичний посібник. Розроблено та рекомендовано експертами Проекту USAID «Справедливе правосуддя». Затверджено Радою суддів України. Київ, 2016. URL : http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00M91B.pdf (дата звернення: 10.06.2019).

Иванюта Наталья Валерьевна,
доктор юридических наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Мариуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9177-9280>

ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕХНИКИ В КОНТЕКСТЕ СОЗДАНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ДОКУМЕНТОВ

В статье исследованы отдельные вопросы юридической техники в контексте создания хозяйственно-процессуальных документов. Проведен анализ ряда хозяйственных процессуальных норм, содержащих формализованные требования к форме и структуре процессуальных документов. Определены обязательные неформальные правила для процессуальных документов. Особое внимание уделено особенностям юридической техники составления судебного решения. Предложено авторское определение культуры составления судебного решения.

Ключевые слова: юридическая техника; процессуальные документы; судебное решение; хозяйственные суды.

Ivanyuta Natalya Valeriivna,
Doctor in Law, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9177-9280>

SPECIFIC ASPECTS OF LEGAL TECHNICAL IN THE CONTEXT OF CREATION OF ECONOMIC PROCESSING DOCUMENTS

The article deals with separate questions of legal technique in the context of creation of economic - procedural documents. The modern approaches to definition of legal writing term are investigated. The types of procedural documents that are used in economic legal proceedings are outlined. The analysis of a number of economic procedural norms, which contain formalized requirements to the form and structure of procedural documents, is carried out. Emphasis is placed on the existence outside of the procedural regulation of motivational, linguistic, linguistic, and ethical requirements to procedural documents, which objectively have the usual essential nature. The compulsory informal rules for procedural documents are outlined, in particular, regarding compliance with the court style of teaching documents, the accuracy of legal documents. Particular attention is paid to the peculiarities of the legal technique of making a court decision. Specific requirements for the technique of making a court decision, in particular, the imperableness of the form and structure, are singled out; definition; sufficient legal argument; the professionalism of judges as the main guarantee of high quality court decisions. The aspects of the method of writing a court decision and internal evaluation tools for writing a court decision are covered. The necessity of registration of common standards and development of normative unified requirements for drafting and execution of court decisions is substantiated. There are proposed the following conclusions in the article: the necessity of adopting unified normative recommendations concerning court decisions is substantiated; the definition of the concept of the culture of making a judicial decision as a value component of the judge's behavior regarding: keeping the style and structure of the material is proposed; avoiding rude stylistic, syntactic errors, manifestation of text inversion, unacceptable term use, different externalities of court decisions.

Key words: legal technical; procedural documents; judicial documents; economic courts.

Надійшла до редколегії 13.06.2019

Назимко Олена Вікторівна,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5418-7438>

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВИ СТОСОВНО ВРАХУВАННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ТРУДОВОГО ПРАВА ПІД ЧАС РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

У статті автор презентує й розглядає складові інституту зобов'язань суверенних держав відповідно до норм сучасного міжнародного трудового права. Метою дослідження досягнуто за допомогою авторського звернення до змісту низки основоположних джерел сучасного міжнародного й національного трудового права та відповідних наукових праць окремих фахівців.

Ключові слова: сучасне міжнародне трудове право; Міжнародна організація праці (МОП); суверенні держави; інститут правових зобов'язань.

Постановка проблеми. Одним із фундаментальних, невід'ємних, системно-формуючих елементів сучасного міжнародного трудового права є *чинний, відтворюваний інститут конкретних, кодифікованих, добровільно прийнятих зобов'язань суб'єктів матеріально-правової галузі – суверенних держав*. У цьому випадку мова йде насамперед про зобов'язання саме держав-членів Міжнародної організації праці (надалі – МОП).

Це цілком стосується і будь-якої іншої матеріально-правової галузі у її як міжнародному, так і суто національному вимірі.

На сьогодні, тобто станом на 2019 р., до складу МОП, яка цього року урочисто святкує сторічний ювілей від дня свого заснування, входить переважна більшість сучасних суверенних, де-юре визнаних держав – 187 [16]. Ці суверенні держави разом з тим є давніми членами Організації Об'єднаних Націй (ООН).

Окремо слід зазначити, що, згідно з даними Міністерства закордонних справ України, протягом 100 років, тобто в період своєї вкрай благородної та плідної діяльності, спираючись на ініціативи та зусилля держав-членів, МОП розробила та ухвалила понад 190 міжнародних конвенцій і 202 рекомендації у сфері нормативного регулювання трудових відносин [9]. У той же час О. Ю. Білоус додає до цих відомостей ще й інформацію про 6 чинних протоколів МОП [1].

Як відомо, указані міжнародно-правові документи підлягають підписанню та наступній легітимації (ратифікації, прийняттю, приєднанню до них) самими державами-членами МОП. Так, згідно з даними Федерації професійних спілок України, станом на 1 листопада 2015 року нашою державою було підписано та згодом належно ратифіковано всі 8 із 8 основоположних конвенцій МОП, усі 4 з 4 директивних конвенцій, 57 із 177 технічних конвенцій – усього 69 конвенцій, з яких 61 – чинна, а 8 – денонсовано [11]. Ці дані цілком співпадають із відповідною інформацією, наданою Міністерством соціальної політики України [12].

Так от, саме підписання та подальша ратифікаційна або ж інша процедурна легітимація вказаних джерел сучасного міжнародного трудового права сукупно відтворюють

чинний інститут правових зобов'язань держав-членів МОП відповідно до нормативно-регулятивних положень конвенцій, рекомендацій, пактів та протоколів цієї міжнародної урядової організації.

Метою статті є аналіз зобов'язань держави стосовно врахування норм міжнародного трудового права під час регулювання соціально-трудоких відносин.

Отже, інститут зобов'язань суверенних держав відповідно до норм сучасного міжнародного трудового права відтворюється в результаті *набуття такими нормами статусу невід'ємної складової частини національного трудового законодавства*. Власне, мова йде про те, що держави-члени МОП, добровільно голосуючи за прийняття різноманітних конвенцій, пактів, декларацій, рекомендацій та протоколів цієї міжнародної урядової організації, зобов'язуються таким чином суворо регулювати власні національні трудові відносини відповідно до нормативних положень, визначених у джерелах права МОП.

Вищезазначене свідчить і про те, що окреслений нами тематичний предмет цілком виявляється в межах широкої дискусійної, досі цілком не вирішеної проблематики про верховенство тих чи інших галузевих норм сучасного міжнародного права над аналогічними галузевими нормами національного права. Так, А. І. Зибайло запевняє з цього приводу: «Ствердження принципу примату міжнародного права в сучасних міжнародних відносинах надає особливого значення питанням про здійснення контролю за *відповідністю внутрішньодержавного права та практики його застосування міжнародним зобов'язанням держави* (курсив мій. – Авт.). З іншого ж боку, посилення впливу міжнародного права на національне, включно з конституційним, спонукає до життя нові форми контролю за відповідністю міжнародних зобов'язань конституції держави» [3, с. 196].

Однак фундаментальною метою набуття нормами сучасного міжнародного трудового права статусу невід'ємної складової частини національного трудового законодавства є не суто формальна фіксація «на папері» цього побажання. Єдиним помітним смислом такої правової інтеграції є ніщо інше, як саме практична реалізація норм права МОП у межах трудових відносин, що виявляються в тому чи іншому національному суспільстві, у тій чи іншій державі. Саме тому А. Ш. Хамзін зазначає, що процес реального виконання державами прийнятих на себе міжнародних зобов'язань є логічним підсумком участі в міжнародних відносинах, приєднання до загальноновизнаних норм і стандартів соціально-трудоких прав людини [14, с. 85].

І сучасне міжнародне, і сучасне національне трудове право спільно передбачають відповідні нормативні положення щодо поетапного набуття міжнародно-правовими нормами статусу невід'ємної, обов'язкової складової частини національного трудового законодавства. Так, у п. 2 ст. 19 Статуту МОП від 28 червня 1919 року (надалі – Статут МОП) зазначається, що «більшість у дві третини голосів присутніх делегатів (представників держав-членів МОП. – Прим. авт.) є необхідним для *остаточного прийняття* (курсив мій. – Авт.) Конференцією (Генеральною конференцією представників членів Організації – вищим керівним органом МОП. – Прим. авт.) конвенції або рекомендації» [13].

Не залишається Статут МОП осторонь і відповідних основних та супровідних національно-державних та міжнародних процедур із легітимації джерел права МОП. Так, у пп. а), б), в) та г) п. 5 тієї ж ст. 19 Статуту МОП зазначається: «а) конвенція надсилається всім Членам Організації для ратифікації; б) кожний Член Організації зобов'язується протягом року з моменту закриття сесії Конференції (або, якщо це є неможливим через виключні обставини, не пізніше вісімнадцяти місяців з моменту закриття сесії) представити конвенцію на розгляд влади або властей (вищого органу законодавчої влади, національного парламенту. – Прим. авт.), до компетенції яких належить це питання для оформлення її як закону або для прийняття заходів іншого порядку; в) Члени Організації повинні інформувати Генерального Директора Міжнародного Бюро Праці про заходи, ужиті відповідно до цієї статті для представлення конвенції компетентній владі або властям, повідомляючи йому будь-які відомості про владу або власті, що є компетентними, та про ухвалені ними рішення; г) якщо Член Організації отримає згоду компетентної влади або

властей, він повідомить про здійснену ратифікацію конвенції Генеральному Директору та вживе таких заходів, які будуть необхідними для ефективного застосування положень цієї конвенції» [13]. Своєю чергою, у пп. а), б) та в) п. 6 тієї ж ст. 19 Статуту МОП передбачено переважно подібні нормативні положення щодо набуття рекомендацій МОП статусу національного законодавства держав-членів МОП [13].

Як приклад національно-суверенних нормативних положень, які «перетворюють» норми сучасного міжнародного трудового права на обов'язкові норми національного права, можна навести відповідні положення чинної Конституції України. Так, у ст. 9 Конституції України чітко та красномовно нормативізовано таке фундаментальне положення: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» (курсив мій. – Авт.) [7].

Національно-правове поле України нормативно оперує конкретними формами безпосередньо-практичного запозичення норм міжнародного, зокрема й трудового, права до вітчизняного законодавства. Так, у статті 2 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року визначено такі процедурні форми національно-правової легітимації в Україні положень норм сучасного міжнародного права, незалежно від їхньої предметно-галузевої належності: «Укладення міжнародного договору України – дії щодо підготовки тексту міжнародного договору (до якого відносяться також угода, конвенція, пакт, протокол тощо. – Прим. авт.), його прийняття, встановлення його автентичності, підписання міжнародного договору та надання згоди на його обов'язковість для України. Ратифікація, затвердження, прийняття, приєднання – залежно від конкретного випадку – форма надання згоди України на обов'язковість для неї міжнародного договору» [2].

Не видається дивним і те, що багато закордонних національних моделей із запровадження норм сучасного міжнародного трудового права до власного вітчизняного трудового законодавства є достатньо схожими на описану нами українську процедурно-цільову державну практику. Наприклад, Н. С. Пилипенко стверджує, що можна виділити основу для взаємодії міжнародних трудових стандартів та внутрішнього трудового права Республіки Білорусь через імплементацію міжнародних актів про працю в рамках внутрішнього трудового права (тобто через підписання, ратифікацію, затвердження, прийняття, приєднання. – Прим. авт.) або ж прийняття національного трудового законодавства з урахуванням міжнародних актів [10, с. 117].

Тепер варто поставити питання про обов'язковість виконання суверенних держав своїх зобов'язань відповідно до підписаних ними джерел права МОП у суто практичній площині, що, зрештою, природно пересікається із суто юридичним, «паперовим» виміром цієї справи. У якому, власне, вигляді держава-підписант будь-якої конвенції або декларації МОП може «виконати» свої міжнародно-правові зобов'язання? У якому вигляді таке «виконання» іноді може надаватися? Відповідь на це питання можна знайти в самій природі сучасних міжнародних відносин у сфері праці, оскільки *останні є переважно публічно-правовими відносинами між суверенними державами-членами МОП та самою МОП – особами її керівних органів*. Так, Ю. В. Черткова цілком слушно зазначає з цього приводу: «Що стосується норм, які закріплюють обов'язки держав-учасниць відповідних міжнародних угод здійснити певні заходи всередині держави, зокрема встановити певні правові норми, то в цьому випадку пряма дія норм міжнародного договору стосується лише *публічних відносин між державами, між державами та відповідними міжнародними організаціями* (курсив мій. – Авт.)» [15, с. 130]. Тобто мова йде про те, що держава-підписант того чи іншого джерела права МОП може звітувати про виконання взятих міжнародно-правових зобов'язань через суто формальні та/або «умовні», але цілком очевидні «досягнення»: ратифікацію або ж постійне, іноді зтяжне удосконалення вітчизняного трудового законодавства тощо.

Дослідниця наводить й іншу перешкоду для практичної, «видимої» реалізації в національно-державному вимірі джерел права МОП: «Багато положень конвенцій МОП та інших міжнародних актів формулюються як принципи, тобто нормативні положення ви-

щого рівня узагальнення. Такі положення, як правило, містять у собі не лише правові норми, *але й декларації* (курсив мій. – Авт.), для застосування яких необхідно окреслити межу між правовою нормою та декларацією у змісті відповідних принципів» [15, с. 130].

Однак неодмінність усіх нормативних положень тих чи інших джерел сучасного міжнародного трудового права, тобто власне сувора неухильність їхнього практичного запровадження державами-членами МОП у межах їхніх національних кордонів, може бути достатньо умовною й тому «необов'язковою» через інший достатньо відомий суперечливий чинник. Мова йде про проблематику абсолютно «легального порівняння» прийнятих цими державами норм сучасного міжнародного трудового права та норм власного чинного національного трудового права. Вони вже є порівняними, тому можуть відтворювати/гарантувати дещо відмінні одне від одного (більш або, навпаки, менш сприятливі/вигідні) умови здійснення трудових відносин. І в цьому випадку сучасне міжнародне трудове право суто нормативно надає переваги більш вигідним для суб'єктів національних трудових відносин умовам, принципам, механізмам здійснення таких відносин.

Так, наприклад, у ч. 8 ст. 19 Статуту МОП чітко зазначається з цього приводу достатньо важливе нормативне положення: «У жодному разі прийняття будь-якої конвенції або рекомендації Конференцією або ратифікація будь-яким Членом Організації (мається на увазі державою-членом МОП. – Прим. авт.) не повинні розглядатися як такі, що зачіпають будь-який закон, судові рішення, звичай або угоду, які забезпечують зацікавленим трудящим більш сприятливі умови (курсив мій. – Авт.), ніж ті, які передбачено конвенцією або рекомендацією» [13].

Національне ж право України, згідно зі ст. 8 «Співвідношення міжнародних договорів про працю і законодавства України» чинного Кодексу законів про працю України від 10 грудня 1971 року, суворо передбачає інше, без урахування чинників «вигідності»/«сприятливості»: «Якщо міжнародним договором або міжнародною угодою, у яких бере участь Україна, встановлено інші правила, ніж ті, що їх містить законодавство України про працю, то застосовуються правила міжнародного договору або міжнародної угоди» [6].

Саме тому національне право багатьох держав у сфері запровадження тих чи інших галузевих міжнародно-правових стандартів передбачає можливість висловлення попереднього застереження. Так, у вже згаданій ст. 2 Закону України «Про міжнародні договори України» зазначається таке: «Застереження – одностороння письмова заява, зроблена при підписанні, ратифікації, затвердженні, прийнятті міжнародного договору або приєднанні до нього, якою висловлюється бажання виключити або змінити юридичну дію певних (саме не вигідних, несприятливих або ж протизаконних. – Прим. авт.) положень договору щодо їхнього застосування до України» [2].

Однак переважна більшість прийнятих державами-членами МОП нормативних положень джерел права МОП є обов'язковими для практичного виконання; кожна держава-член МОП, яка приєдналася до тієї чи іншої конвенції/декларації/рекомендації МОП, повинна регулярно звітувати про таке виконання. Для прикладу, у ст. 22 Статуту МОП зазначено: «Кожний із Членів (МОП. – Прим. авт.) зобов'язується надавати щорічні доповіді Міжнародному Бюро Праці стосовно вжитих ним заходів щодо застосування конвенцій, до яких він приєднався» [13].

Однак у співвідношенні міжнародно-правових і національно-правових трудових норм може існувати й проблема суто, скажімо так, технічно-тлумачного характеру, яка також є достатньо актуальною та важливою саме з огляду на соціально-трудові зобов'язання держави перед своїми громадянами та відповідно до норм сучасного міжнародного трудового права. Вона є характерною, наприклад, для чинного російського трудового права. Так, А. О. Ілиняк слушно зазначає з цього приводу: «Безумовно, важливим етапом на шляху до подолання проблем, пов'язаних із забезпеченням гідної праці в Росії, є усунення невідповідностей міжнародного та національного трудового законодавства (курсив мій. – Авт.). З огляду на різні обставини, чи то неточний переклад, або ж не своє-

часне внесення змін до нормативних актів, або ж їхня низька якість (курсив мій – авт.), правозастосовувачі часто опиняються в ситуації вибору норми, яка регулює конкретні правовідносини, з двох або кількох норм чинного як національного, так і міжнародного законодавства, що містять ознаки цих відносин, але й таких, що прямо суперечать одне одному або ж не суперечать, але які різняться об'ємом та змістом. У цій ситуації можна говорити про конкуренцію міжнародного та російського трудового права» [4, с. 349]. Отже, подібна конкуренція може призводити до плутанини та, поза сумнівом, невиконання державою її суто міжнародно-правових зобов'язань у сфері праці.

А. Є. Канакова також робить вагоме зауваження з приводу «об'єму точності» суто текстуального запровадження норм сучасного міжнародного трудового права до чинного російського національного трудового законодавства: «МТС (міжнародні трудові стандарти. – Прим. авт.), що є модельною нормою, визначені як еталон, не вимагають наявності в Основному законі держави дослівних формулювань (курсив мій. – Авт.), а передбачають запровадження сутності стандарту без викривлення його правової природи. За аналогією з міжнародним правом Конституція РФ закріпила свободу праці через запровадження її складових елементів, що значною мірою полегшує вирішення питання про співвідношення норм Конституції РФ із положеннями МТС» [5, с. 82].

Однак окремі фахівці помічають і наявність суто об'єктивних, наприклад, соціально-економічних причин/обставин для потенційно можливого невиконання державами своїх зобов'язань відповідно до норм сучасного міжнародного трудового права. А. Х. Лещенко наводить приклад стосовно труднощів реалізації в Росії положень Європейської соціальної хартії від 3 травня 1996 року: «Шляхом порівняльного аналізу положень Хартії та законодавства РФ було встановлено, що загалом можна говорити про відповідність російських конституційних основ соціально-економічних гарантій положенням Хартії. Однак варто враховувати, що гарантії, які реально надаються окремим групам населення, є залежними від економічних можливостей держави, а підвищення рівня гарантій до встановлених Хартією стандартів є можливим лише за відповідних темпів економічного розвитку (курсив мій. – Авт.)» [8, с. 22].

Названий дослідник наводить Європейську соціальну хартію як приклад наявності тих конкретних міжнародно-правових, зокрема європейських трудових, зобов'язань, які мають бути виконані державою-підписантом того чи іншого джерела сучасного міжнародного трудового права. Далі вказується, що держава-підписант Хартії (Сторона Хартії) повинна прийняти в повному обсязі зобов'язання мінімум за шістьма статтями з дев'яти, що містяться в Хартії, як-от: а) право на працю (ст. 1); б) право на об'єднання в професійні спілки (ст. 5); в) право на укладення колективних договорів (ст. 6); г) право дітей і молоді на захист (ст. 7); ґ) право на соціальне забезпечення (ст. 12); д) право на соціальну та медичну допомогу (ст. 13); е) право сім'ї на соціальну та медичну допомогу (ст. 13); є) право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист (ст. 16); ж) право трудящих мігрантів та їхніх сімей на захист та допомогу (ст. 19); з) право на рівні можливості та рівне ставлення у сфері зайнятості без дискримінації за ознаками статі (ст. 20) [8, с. 23].

Однак справа практичного гарантування зазначених у Хартії трудових прав зіткнулася з об'єктивними соціально-економічними перешкодами поточного соціально-економічного буття певної держави: «Складність у реалізації зобов'язань відносно окремих пунктів легко пояснити: російська держава наразі не може забезпечити соціальні гарантії своїм громадянам на рівні, який передбачений європейськими конвенціями. Зокрема, згідно з Європейським кодексом соціального забезпечення, встановлено відповідні стандартам МОП мінімальні рівні соціальної допомоги, яку держава зобов'язана надавати громадянам (у випадку хвороби, безробіття, покалічення, професійного захворювання, інвалідності, втрати годувальника, старості, материнства, утримання дітей тощо)» [8, с. 23].

Висновки. Отже, виходячи з усього вищесказаного, можемо зробити такі висновки. Зобов'язання суверенних держав відповідно до норм сучасного міжнародного трудового права є невід'ємною, системоутворюючою, формуючою складовою зазначеної міжнародно-правової галузі. Ці зобов'язання утворюються/відтворюються через поетапне набуття вказаними нормами статусу невід'ємної, обов'язкової складової частини національного трудового законодавства. Практичне виконання державами взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань у сфері трудових відносин часто носить публічно-правовий характер. Невиконання ж таких зобов'язань може бути обумовлене як суб'єктивними, так і об'єктивними причинами.

Список використаних джерел

1. Білоус О. Ю. Конвенції Міжнародної організації праці як джерела трудового права України : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.05. Одеса, 2017. 20 с.
2. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 30.04.2019).
3. Зыбайло А. И. Конституционный контроль и международные обязательства государств. *Вестник Института законодательства Республики Казахстан*. 2011. № 4 (24). С. 196–202.
4. Ильянк А. А. Конкуренция норм международного и национального трудового права как один из факторов достойного труда. *Известия Саратовского ун-та. Сер. : Экономика. Управление. Право*. 2013. Т. 13. Вып. 3 (1). С. 348–352.
5. Канакова А. Е. Международные трудовые стандарты свободы труда и права на труд в конституционно-правовой практике России. *Социально-политические науки*. 2016. № 1. С. 79–83.
6. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 02.05.2019).
7. Конституція України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 07.05.2019).
8. Лешенко А. Х. Некоторые проблемы реализации конституционного права граждан на труд в России и европейское трудовое законодательство. *Проблемы в российском законодательстве*. 2013. № 2. С. 22–24.
9. Міжнародна організація праці. Міністерство закордонних справ України. Постійне представництво України при відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві. URL : <https://geneva.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/labour> (дата звернення: 11.05.2019).
10. Пилипенко Н. С. Международно-правовые нормы о труде: приоритеты белорусского законодательства. *ПРАВО: история и современность*. 2018. № 1. С. 117–124.
11. Список Конвенцій МОП, ратифікованих Україною станом на 1 листопада 2015 р. Федерація професійних спілок України. URL : <http://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/mizhnarodna-robota/2545-spisok-konventsij-mop-ratifikovanikh-ukrajinoyu-stanom-na-1-listopada-2015-r-ta-inshikh-mizhnarodnikh-aktiv> (дата звернення: 13.05.2019).
12. Співробітництво з МОП. Міністерство соціальної політики України. URL : <https://www.msp.gov.ua/content/spivrobotnictvo-z-mop.html> (дата звернення: 15.05.2019).
13. Статут МОП від 26 червня 1919 року. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_154 (дата звернення: 17.05.2019).
14. Хамзин А. Ш. Проблемы согласования международных обязательств Республики Казахстан в социально-трудовой сфере и внутреннего права. *Вестник Института законодательства Республики Казахстан*. 2010. № 1 (17). С. 85–93.
15. Черткова Ю. В. Прямое действие норм международного трудового права. *Электронный вестник Ростовского социально-экономического института*. 2016. Вып. № 1. С. 126–133.
16. Regions and countries // International Labor Organization. URL : <https://www.ilo.org/global/regions/lang--en/index.htm> (дата звернення: 23.05.2019).

Назымко Елена Викторовна,
кандидат юридических наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5418-7438>

ОБЯЗАТЕЛЬСТВА ГОСУДАРСТВА ОТНОСИТЕЛЬНО УЧЕТА НОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО ТРУДОВОГО ПРАВА ПРИ РЕГУЛИРОВАНИИ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ

В рамках данной научной статьи автор представила и рассмотрела составляющие института обязательств суверенных государств по соблюдению норм современного международного трудового права. Указанная цель исследования достигнута с помощью авторского обращения к содержанию ряда основных источников современного международного и национального трудового права, а также соответствующих научных трудов отдельных специалистов.

Ключевые слова: современное международное трудовое право; Международная организация труда (МОТ); суверенные государства; институт правовых обязательств.

Nazymko Olena Viktorivna,
PhD in Law, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Krivyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5418-7438>

STATE OBLIGATIONS REGARDING THE ACCOUNT OF THE NORMS OF INTERNATIONAL LABOR RIGHTS IN REGULATING LABOR RELATIONS

Within the given law study paper the author presented and considered the elements of the institution of sovereign national states` legal obligations under the present international labor law norms. This research goal was achieved by means of author`s appealing to a range of the basic present international and national labor law instruments, and research studies of the separate experts as well. Analyzed the problems of an absolutely legal comparison of the norms of modern international labor law adopted by states and the norms of their own existing national labor law, which can reproduce somewhat different, less favorable conditions for the implementation of labor relations. And in this case, modern international labor law gives a purely normative advantage to the conditions, principles, and mechanisms for the implementation of such relations that are more favorable to the subjects of national labor relations. It is stated that in the ratio of international legal and national legal labor standards there may be a problem of interpretation of legal norms, which is also quite relevant and important precisely because of the social and labor obligations of the state to its citizens. It is concluded that the obligation of sovereign states according to the norms of modern international labor law is an integral, system-forming, forming part of this international legal field. Such obligations are reproduced through the gradual acquisition by such rules of the status of an integral, mandatory component of national labor legislation. Practical fulfillment by states of international legal obligations in the sphere of labor relations is often of a public law nature.

Key words: the present international labor law; the International Labor Organization (ILO); sovereign states; the institution of legal obligations.

Надійшла до редколегії 29.05.2019

Шеховцова Вікторія Володимирівна,

кандидат економічних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2207-9317>

ЗНАЧЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ РЕФОРМ ОБЛІКОВОГО ПРОЦЕСУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню питання сучасних нормативно-правових реформ облікового процесу на підприємствах України. Зазначено, що нормативно-правова база стосовно бухгалтерського обліку перебуває під постійною увагою як практиків, так і науковців-економістів, зазнає постійних змін. Нормативно-правові акти України періодично доповнюються, а в деяких випадках формуються нові, удосконалені документи.

Автором вивчено категорію «нормативно-правове забезпечення облікового процесу», досліджено вплив постійної систематизації нормативно-законодавчої бази для поліпшення системи бухгалтерського обліку.

Ключові слова: обліковий процес; норматив; стандарт; удосконалення; система; нормативно-законодавча база.

Постановка проблеми. Сьогодні кожному українському підприємству держава надає можливість здійснювати свою діяльність за конкретними організаційно-правовими нормами. Будь-який суб'єкт господарювання самостійно визначається щодо власної облікової політики, розробки систем і форм бухгалтерського обліку, формування виробничих програм та планів, стратегії розвитку.

Існують певні труднощі, пов'язані з тим, що в нашій державі законодавство далеке від сталості. Українська нормативна база безперервно оновлюється, що, з одного боку, сприяє розвитку суб'єктів господарювання, держави та її економіки, з іншого – багато процесів страждають від постійних змін. Обліковці на підприємстві вже звикли працювати в умовах щоденних законодавчих змін, що, зрештою, ускладнює їхню роботу. Однак питання змін у законодавстві України, зокрема в царині облікового процесу, завжди були актуальними. Вітчизняне законодавство намагається йти пліч-о-пліч із міжнародними нормами, максимально трансформувати норми власної облікової системи.

Нормативно-законодавчі зміни в бухгалтерському обліку особливо чітко прослідковуються з 2000 року. 2018 рік та початок 2019 року не стали виключенням і доповнилися низкою нормативних новацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безпосередньо питаннями розвитку бухгалтерського обліку в Україні свого часу займалися такі науковці, як С. Ф. Голов, Ф. Ф. Бутинець, З. В. Задорожний, Л. К. Сук, В. М. Жук, М. Г. Чумаченко, Л. М. Кіндрацька, М. Т. Білуха, А. М. Кузьмінський, В. В. Сопко та ін. Але корифеї «старої школи» у своїх дослідницьких доробках недостатньо розглядали питання трансформації вітчизняного бухгалтерського обліку з урахуванням міжнародних норм.

Сьогодні нормативно-правової бази бухгалтерського обліку змінюють учені із сучасним поглядом на проблему, які спираються на накопичений вітчизняний та зарубіжний досвід і з позиції власних наукових поглядів визначають перспективи майбутнього

розвитку обліку, безпосередньо пов'язуючи це з ефективним управлінням підприємством. Варто звернути увагу на дослідження таких учених, як М. С. Пушкар, В. М. Пархоменко, Т. Г. Маренич, Г. Г. Кірейцев та ін. Вивчаючи систему бухгалтерського обліку з практичної точки зору, науковці заклали основу для Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку (НП(С)БО), Інструкції з використання Плану рахунків бухгалтерського обліку та інших нормативних документів. Багато наукових праць останнього періоду було присвячено оновленню системи національного регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Однак проблеми залишилися, і це дослідники пов'язують із відсутністю повного критичного аналізу чинної, але з постійними змінами нормативно-правової бази обліку, тривалим з'ясуванням проблем і неузгодженості, які виникають у процесі застосування нормативно-правових документів із бухгалтерського обліку.

Метою цієї статті є дослідження проблемних питань нормативно-правового забезпечення бухгалтерського обліку з урахуванням сучасних змін у системі законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Більшість людей вважають, що бухгалтерський облік – це тільки сукупність первинної документації, поточних реєстрів та звітних форм, і, звичайно, помиляються. Бухгалтерський облік – це стиль мислення професіоналів; мова ділового спілкування учасників бізнесу, що належать до національного та світового економіко-соціального простору; виразник економічних і політичних відносин у суспільстві; інформаційна система, за допомогою якої впорядковано вимірюють, реєструють, групують, опрацьовують та передають дані (фінансові, управлінські, податкові, звітні) про діяльність підприємства. На переконання Ж. Фурастьє, за допомогою бухгалтерського обліку керують підприємством. Водночас система бухгалтерського обліку не тільки атрибут підприємства, це також елемент глобальної економіки, національної та міжнародної безпеки. Метою бухгалтерського обліку є надання корисної і, головне, достовірної інформації користувачам, забезпечення довіри й розуміння інформаційних комунікацій.

Багато науковців розкривали зміст поняття «бухгалтерський облік». Наприклад, Л. М. Кіндрацька вважає, що «бухгалтерський облік – це творчість, яка вимагає великого таланту через цифри, рахунки, подвійний запис, облікові норми й правила забезпечити логічний взаємозв'язок між фактами, подіям, господарськими операціями та кінцевими підсумками їхнього здійснення» [1, с. 7].

Правове визначення бухгалтерського обліку представлено в Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Бухгалтерський облік – це процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень [2].

Історія бухгалтерського обліку нараховує близько шести тисяч років. З'явилась і почала розвиватися людська цивілізація, одночасно виникає облік як одна з потреб людського життя. Система бухгалтерського обліку – це результат праці багатьох фахівців із різних країн, котрі досліджували це явище у свій час. «Формула» бухгалтерського обліку як теоретична база єдина для підприємств усіх країн світу. Поняття «дебет», «кредит», «сальдо», «баланс», «рахунок» та багато інших однаково зрозумілі як для обліковців Великобританії, так і для обліковців, наприклад, Аргентини. Усі, без винятку, операції на підприємстві за допомогою бухгалтерського обліку представлені загальним грошовим показником. Однак системи бухгалтерського обліку, що розвивались окремо, тобто за особливих умов, різняться більшою чи меншою мірою. Інакше кажучи, практичний облік у різних країнах світу, маючи єдину теоретичну базу, функціонує по-різному. Учені зарубіжних країн (Г. Мюллер, Х. Гернон, Г. Міїке) стверджують, що «бухгалтерський облік визначається середовищем, у якому він функціонує. Кожній країні притаманні свої історія, цінності, політична система. Те ж саме можна сказати й про бухгалтерський облік» [3, с. 30].

Нині жодне підприємство не може існувати без добре організованої системи бухгалтерського обліку. Л. О. Чайковська вказує на те, що сучасний бухгалтерський облік – це внутрішньогосподарська, доволі складна система, яка водночас є розвинутою наукою, що включає різні компоненти [4, с. 11].

Нормативно-правове забезпечення бухгалтерського обліку означає постійне регулювання облікового процесу й представляє низку нормативно-законодавчих актів, відповідно до яких здійснюється ведення, організація бухгалтерського обліку й фінансової звітності та фінансово-господарська діяльність суб'єктів господарювання.

З 2000 року й досі відбуваються суттєві зміни в національній системі обліку з урахуванням міжнародних стандартів. За основу беруть те, що бухгалтерський облік обов'язково підлягає стандартизації та законодавчому врегулюванню на державному рівні. Ведення бухгалтерського обліку ґрунтується на суворому дотриманні законів, нормативних актів, положень, стандартів, інструкцій і принципів [5, с. 5].

Процес реформування бухгалтерського обліку розпочався й надалі продовжується у всіх країнах Європи та в більшості країн Азії. В його основі лежить поступовий перехід до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності (МСБО та МСФЗ). На думку Г. Г. Кірейцева, новітнє формування прогресивних моделей і систем обліку, як і зміни в нормативно-правовій базі його організації та ведення на підприємстві, дуже складна справа, що вимагає точності, зосередженості та достатності теоретичних і практичних знань у тих, хто займається розробкою рекомендацій стосовно удосконалення облікової системи [6, с. 21].

М. С. Пушкар та М. Т. Щирба у своїх роботах розглядають нормативно-правове регулювання бухгалтерського обліку в Україні відповідно до МСФЗ та відносно чотирьох рівнів: законодавчого, нормативного, методичного й організаційно-розпорядчого [7, с. 41].

Орієнтація на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності для європейської спільноти є дуже важливою, що пов'язано найперше з економічним об'єднанням розвинених країн. Варто нагадати, що розробкою МСБО займається Комітет з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (КМСБО), який було засновано 1973 року. Але ідея розробки МСБО з'явилася ще в 60-і роки минулого століття під егідою ООН.

У нашій державі реформи бухгалтерського обліку відбувалися поетапно, починаючи з підготовки національних стандартів бухгалтерського обліку та основних законодавчих актів. Т. Г. Маренич, вивчаючи питання реформ бухгалтерського обліку, помітила, що до 2005 року «Програма реформування системи бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів», затверджена постановою КМУ від 28 жовтня 1998 року № 1706, була повністю виконана і навіть у деяких частинах перевиконана. Відтак в Україні почала функціонувати така нормативно-правова база, яка за основними параметрами відповідає як міжнародним, так і європейським нормам ведення бухгалтерського обліку [8, с. 21]. Реформування триває й дотепер, тому питання вдосконалення облікового процесу та його організації потребують подальшого вивчення та узгодження із чинним законодавством. Усі наступні зміни в нормативно-законодавчих документах послідовно дотримуються обраного напрямку розвитку бухгалтерського обліку на підприємствах України.

Слід зазначити, що регулювання бухгалтерського обліку на підприємствах України розглядають на чотирьох рівнях.

Перший рівень – це закони України, накази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України.

Другий – нормативні документи Міністерства фінансів України, Держкомстату України, Державного казначейства України, Національного банку України та інших державних відомств.

Третій – нормативні акти, положення, інструкції, рекомендації, указівки, листи міністерств та відомств.

Четвертий – робочі документи підприємства облікового порядку, що формують облікову політику на конкретному підприємстві.

Перший рівень, зазвичай, уважають найвищим, другий – вищим, третій – середнім, а четвертий – базовим.

Надалі зосередимо увагу на основних змінах 2018–2019 рр., що стосуються реформ бухгалтерського обліку. По-перше, усі юридичні особи повинні керуватися нормами Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996–ХІ (далі – Закон № 996) та Порядку подання фінансової звітності від 28.02.2000 № 419 (далі – Порядок № 419).

Головним документом для бухгалтера, поза сумнівом, є Закон України № 996, і саме в цей законодавчий акт постійно вносять зміни та доповнення. Наприклад, тепер цим Законом передбачено, що Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» визначає кількість п'яти форм проміжного фінансового звіту суб'єкта господарювання, а не двох, як це було раніше [9].

Крім того, ст. 14 Закону № 996 визначає перелік підприємств, які зобов'язані проводити аудит фінансової звітності та оприлюднювати результати на своїй веб-сторінці разом з аудиторським висновком.

Зміни стосувалися й касової дисципліни. Це пов'язано з тим, що з 5 січня 2018 року набуло чинності нове Положення № 148 «Про ведення касових операцій у національній валюті в Україні» [10].

Починаючи з 2018 року, до річної фінансової звітності додається новий звіт – Звіт про управління. Звіт подають відповідно до Директиви № 2013/34/ЄС, з огляду на європейські облікові норми. Цей нормативний документ повинен містити фінансову та нефінансову інформацію підприємства, яка характеризуватиме стан і перспективи розвитку суб'єкта господарювання, що, зрозуміло, укаже на основні ризики й невизначеність його діяльності. Складати Звіт про управління будуть великі та середні підприємства.

З 1 січня 2019 року великі підприємства зобов'язані складати фінансову звітність, керуючись МСФЗ. Малі та мікропідприємства за власним бажанням мають право обрати, який План рахунків вони будуть застосовувати – спрощений або загальний.

Згідно з ч. 4 ст. 8 Закону № 996, з 2018 року бухгалтерський облік офіційно зможуть увести на договірних засадах підприємства, суб'єкти підприємницької діяльності та самостійно зайняті особи у сфері бухгалтерського обліку та аудиторської діяльності. При цьому на підприємстві необхідно буде закріпити внесені зміни в наказі про організацію бухгалтерського обліку на підприємстві.

Звернемо увагу на появу ще одного звіту – Звіту про платежі на користь держави. Цей звіт будуть заповнювати та подавати підприємства, які здійснюють діяльність із видобутку корисних копалин загальнодержавного призначення, тобто ті підприємства, діяльність яких має суспільний інтерес. Ці суб'єкти господарювання зобов'язані деталізувати інформацію про свої податки, збори, інші платежі, які утримуються на користь держави.

Змінами визначено додаткові критерії складання консолідованої звітності (п. 1 ст. 12 Закону України № 996). Це критерії, які встановлені для категорії «малих» підприємств. Материнська компанія за підсумками року повинна буде скласти два пакети фінансової інформації: фінансові звіти про свої власні операції, консолідовану (загальну) фінансову звітність та консолідований Звіт про управління, у якому зазначатиметься тільки фінансова інформація.

На наш погляд, усі зміни розглянути неможливо. Це потребує більш детального дослідження кожної з них, тому стає зрозумілим, що процес реформ не зупиниться, бо немає «межі досконалості». Україна співпрацює з міжнародними організаціями, фондами та іншими структурами, які вимагають чіткої, своєчасної, відкритої та прозорої економічної інформації, надати яку насамперед повинен бухгалтерський облік. Зміни облікових процесів на підприємствах нашої держави наблизитимуть нас до реального економічного середовища, до вимог міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та звітності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Держава регулює системою вітчизняного бухгалтерського обліку за допомогою комплексу заходів законодавчого, виконавчого та контрольно-облікового змісту; здійснює методологічне, методичне та організаційне забезпечення функціонування системи бухгалтерського обліку в Україні.

Українське бухгалтерське законодавство поступово наближається до міжнародних норм. На цьому шляху виникають певні труднощі. Крім цього, не слід ідеалізувати міжнародні стандарти обліку. Наслідком можуть стати додаткові проблеми.

Науковці дискутують із приводу гармонізації та уніфікації обліку світової спільноти, це вказує на відсутність єдиного бачення на подальший розвиток обліку, на запровадження нових міжнародних бухгалтерських стандартів. Подальші дослідження вимагають здійснення попереднього детального, критичного аналізу кожного нового акта нормативно-правового забезпечення облікового процесу на підприємствах.

Список використаних джерел

1. Кіндрацька Л. М. Фінансовий та управлінський облік у банках : підручник. Київ : КНЕУ, 2008. 816 с.
2. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996–XI. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 02.05.2019).
3. Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учета : учебник. Москва : Финансы и статистика, 2000. 227 с.
4. Чайковская Л. А. Современные концепции бухгалтерского учета (теория и методология) : автореферат дис. на соискание науч. степени д-ра экон. наук : 08.00.12. Москва, 2007. 46 с.
5. Сук Л. К., Сук П. Л., Стацишен М. С. Бухгалтерський облік у галузях економіки : навч. посіб. Київ : Каравела, 2008. 208 с.
6. Кірейцев Г. Г. Регулювання розвитку бухгалтерського обліку в сільському господарстві України : наукова доповідь на Міжнар. наук.-практ. конф. Подільського держ. аграрно-техніч. ун-ту 24–25 вересня 2009 р. Кам'янець-Подільський, 2009. С. 32.
7. Пушкар М. С. Теорія і практика формування облікової політики : монографія / за ред. М. С. Пушкар, М. Т. Щирби. Тернопіль : Карт-бланш, 2009. 260 с.
8. Маренич Т. Сутність бухгалтерського обліку як системи економічного регулювання. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2009. № 2. С. 21–26.
9. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» щодо удосконалення деяких положень» від 05.10.2017 р. № 2164–VIII. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2164-19> (дата звернення: 07.05.2019).
10. Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні : постанова від 29.12.2017 р. № 148 / Правління Національного банку України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-17> (дата звернення: 10.05.2019).

Шеховцова Виктория Владимировна,
кандидат экономических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины,
г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2207-9317>

ЗНАЧЕНИЕ НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫХ РЕФОРМ УЧЕТНЫХ ПРОЦЕССОВ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ УКРАИНЫ

Статья посвящена исследованию вопроса современных нормативно-правовых реформ учетного процесса на предприятиях Украины. Отмечено, что нормативно-правовая база относительно бухгалтерского учета находится под пристальным вниманием ученых-экономистов и практиков, пребывает в состоянии постоянных изменений. Нормативно-правовые акты Украины периодически дополняются, а в некоторых случаях формируются новые, более совершенные документы. Автор изучил категорию «нормативно-правовое обеспечение учетного процесса», исследовал влияние постоянной систематизации нормативно-законодательной базы для улучшения системы бухгалтерского учета.

Ключевые слова: учетный процесс; норматив; стандарт; усовершенствование; система; нормативно-законодательная база.

Shekhovtsova Victoria Volodymyrivna,
PhD in Economics
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2207-9317>

VALUE OF LEGAL AND REGULATORY REFORMS OF THE ACCOUNTING PROCESS AT THE ENTERPRISES OF UKRAINE

The article is devoted to the study of modern legal and regulatory reforms of the accounting process at Ukrainian enterprises. The regulatory framework for accounting is actually the center of attention of both practitioners and economists, and is in a state of change and improvement. The amendments are made in the normative legal acts of Ukraine periodic, and in some cases, the new improved documents are formed. The author studied the category «legal and regulatory support of the accounting process». The effect of the systematic systematization of the legislative and regulatory framework for improving the accounting system was studied by the author. Today, for every Ukrainian enterprise, the state provided an opportunity to carry out its activities according to specific organizational and legal norms. Any entity is independently determined by its own accounting policy, the development of systems and forms of accounting, the formation of production programs and plans, and the definition of the development strategy. Accounting is the style of thinking of the professionals; the language of business communication of business participants that are related to the national and world economic and social space; sign of economic and political relations in society. The data (financial, managerial, tax, reporting) on the activities of the enterprise are systematically measured, recorded, grouped and transmitted by this system. Accounting is subject to standardization and legislative regulation at the state level. Accounting is based on strict observance of laws, regulations, regulations, standards, instructions and principles. There are some difficulties associated with the fact that in our country legislation is far from sustainable. The Ukrainian regulatory framework is constantly updated, which, on the one hand, promotes the development of business entities, the state and its economy, on the other - many processes suffer from constant changes. The accountants at the enterprise are already accustomed to working in the circle of daily legislative changes, which ultimately complicate their work. However the issues of changes in the legislation of Ukraine in the area of the accounting process have always been relevant. The domestic legislation tries to follow the international norms, and to maximally transform the norms of its own accounting system. Legislative and regulatory changes in accounting have been particularly clearly observed since 2000. 2018 and the beginning of 2019 did not become an exception and were supplemented by a number of regulatory innovations. Today, scientists with a modern look at the problem change the legal and regulatory framework of accounting. Their opinion is based on the accumulated domestic and foreign experience. The scientists determine the prospects for future accounting development from the standpoint of their own scientific views, directly linking it with the effective management of the enterprise. Ukrainian accounting legislation is gradually approaching international norms. It is not always possible to check everything from the first time, there are certain difficulties. Scientists have discussed the harmonization and unification of the world community's accounting, which indicates that there is no single vision for further development of accounting, for the construction of new international accounting standards. Ukraine cooperates with international organizations, foundations and other structures that require clear, timely, open and transparent economic information. This information must be provided by accounting.

Key words: accounting process; normative; standard; improvement; system; legal and regulatory framework.

Надійшла до редколегії 17.05.2019

Розділ III

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК: 34.07

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-67-2-78-84>

Дерев'янку Богдан Володимирович,
доктор юридичних наук, професор
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7408-8285>

ДЕРЖАВНЕ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ЯК НОВИЙ ДЕРЖАВНИЙ ОРГАН ЗІ СПЕЦІАЛЬНОЮ КОМПЕТЕНЦІЄЮ

У статті на основі застосування порівняльно-правового методу проаналізовано окремі норми законів України «Про Державне бюро розслідувань», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Національну поліцію», «Про прокуратуру», «Про Службу безпеки України», на основі чого визначено місце Державного бюро розслідувань (далі – ДБР) серед інших центральних органів виконавчої влади. На перший погляд здається, що існує конфлікт інтересів або конкуренція компетенції ДБР та окремих інших державних адміністративних та контролюючих органів, оскільки сьогодні близько двадцяти з них проводять оперативно-розшукову діяльність та здійснюють досудове слідство. Показано, що конкуренція в компетенції з прокуратурою в ДБР відсутня через здійснення першою не оперативно-розшукової діяльності, а нагляду за дотриманням законності службами й підрозділами, що проводять оперативно-розшукову діяльність (серед яких і ДБР), а фахівці ДБР мають повноваження на документування вчинення злочинів прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. ДБР та Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ) можуть документувати та розслідувати злочини співробітників ДБР із компетенцією окремих підрозділів Служби безпеки України (далі – СБУ) та Національної поліції. Найвищу соціальну небезпеку становлять злочини, які документуються та розслідуються підрозділами СБУ; більшу високу небезпеку становлять злочини, які документуються та розслідуються підрозділами ДБР, а не Національною поліцією. Тому, виходячи з аналізу норм названих вище законів України, указано на можливість передачі матеріалів та/або кримінальних справ від підрозділів Національної поліції до підрозділів ДБР та СБУ і передачі матеріалів від підрозділів ДБР до підрозділів СБУ. Зважаючи на відносно невисоку граничну чисельність центрального апарату та територіальних управлінь ДБР (1500 осіб), а також на перші результати й активність їхньої роботи, зроблено висновок, що ДБР уже має

власну нішу в системі аналогічних центральних органів виконавчої влади й повинне виправдати витрати Державного бюджету на своє утворення та функціонування.

Ключові слова: Державне бюро розслідувань (ДБР); Служба безпеки України (СБУ); Національна поліція; Національне антикорупційне бюро України (НАБУ); прокуратура; конкуренція компетенції; оперативно-розшукова діяльність; досудове слідство.

Актуальність теми. Корупція є чи не найбільш ганебним соціально-економічним явищем сучасності, яке гальмує розвиток економіки та демократичних інститутів держави. Це явище більшою чи меншою мірою притаманне кожній державі світу. На жаль, Україна посідає найвищі місця у світі за рівнем сприяння корупції і, зрозуміло, найнижчі за рівнем та ефективністю боротьби з нею. Для мінімізації корупції та її наслідків протягом останніх років в Україні було утворено значну кількість органів, до компетенції яких належить профілактика та боротьба з корупцією загалом та окремими її проявами.

У підсумку ситуація з організацією боротьби з корупцією склалася таким чином, що в Україні кількість компетентних контролюючих органів виявилася чи не найбільшою серед держав світу; різноманітні державні органи мають однакову або схожу компетенцію й часто заважають один одному; з метою виправдати існування вказаних органів по боротьбі з корупцією їхні співробітники самі допускають корупційні та інші протизаконні деструктивні прояви, купуючи показники, приписки чи інші «результати» діяльності тощо. Українські реалії склалися таким чином, що держава зробила спробу подолати корупцію звичним для вітчизняної практики екстенсивним способом, тобто шляхом збільшення кількості органів та співробітників без урахування якості їхньої роботи. Була утворена значна кількість абсолютно нових для української управлінської системи державних органів. Серед них можна назвати й Державне бюро розслідувань. І саме відповідь на питання про необхідність чи безпідставність появи цього органу треба надати в статті. І зробити це уявляється доцільним через порівняння його компетенції з компетенцією інших державних контролюючих органів.

Закон України «Про Державне бюро розслідувань» було прийнято відносно недавно – 12 листопада 2015 року [1]. Тому сама діяльність ДБР викликає велику кількість суперечок, правовий статус цього органу є недостатньо дослідженим, його компетенція потребує порівняння та, можливо, уточнення.

Вітчизняні вчені дуже активно розпочали аналізувати норми названого вище Закону України та досліджувати правовий статус ДБР і компетенцію його співробітників. Загалом компетенцію різних органів виконавчої влади досліджували переважно юристи – фахівці з адміністративного та кримінального права, хоча в межах інших наук такі дослідження також проводилися. Одними з перших, хто підготував роботи з дослідження правового статусу ДБР, були вчені О. Р. Звоненко [2], В. В. Комашко [3], Є. Д. Скулиш [4; 5], Р. М. Труба [6], В. І. Цимбалюк [7], В. І. Чечерський [8], О. В. Шамара [9], О. М. Юрченко [10] та ін. В Одеській національній юридичній академії (ОНЮА) навіть було проведено наукову конференцію, присвячену перспективам діяльності ДБР [11]. Проте актуальності дослідження правового статусу ДБР ці та інші дослідження, як і проведення наукових заходів, не применшили. Відносна інноваційність такого органу, який раніше був відсутній в Україні, викликає порушення різних питань, пов'язаних із його діяльністю. У зв'язку з наведеним на основі проведення порівняльного аналізу компетенції ДБР та окремих інших державних контролюючих органів ціллю статті є визначення особливостей компетенції ДБР та його місця серед інших правоохоронних та контролюючих органів.

Отже, ДБР є новим контролюючим органом у системі правоохоронних органів України. У статті 1 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» ДБР визнано центральним органом виконавчої влади, що здійснює правоохоронну діяльність з метою запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, що належать

до його компетенції [1]. Як відомо, сьогодні діяльність із запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів здійснюють численні державні органи. Аналогічну або в чомусь схожу компетенцію мають різні підрозділи, підпорядковані Міністерству внутрішніх сил України, СБУ, Міністерству оборони України, Генеральній прокуратурі України та іншим центральним органам виконавчої влади. Переважна більшість правоохоронних органів України працює одразу після відновлення державою незалежності в 1991 році. Аналогічні органи працювали в колишній Російській імперії та інших державах, до складу яких у різні часи входили українські землі. Тобто ці органи мають великий досвід, певні традиції в забезпеченні захисту інтересів держави та людей від правопорушень. Ними вже вироблені ефективні схеми роботи та взаємодії з різними органами та службами, суб'єктами господарювання, громадськими та іншими організаціями. Саме через довготривалість роботи між «класичними» правоохоронними органами відносно нечасто виникають суперечки та конфлікти стосовно конкуренції компетенції. Натомість поява нових органів такі суперечки породжує. З метою розмежування компетенції ДБР як нового державного контролюючого органу з наявними в Україні органами в Законі «Про Державне бюро розслідувань» наведено статтю 5 «Завдання Державного бюро розслідувань». Такими завданнями є запобігання, виявлення, припинення, розкриття й розслідування злочинів. Ці злочини поділено на 3 групи:

- учинені службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до частини 1 статті 9 Закону України «Про державну службу», особами, посади яких належать до I–III категорій посад державної служби, суддями та працівниками правоохоронних органів, крім випадків, коли ці злочини належать до підслідності детективів НАБУ;

- учинені службовими особами НАБУ, заступником Генерального прокурора – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або іншими прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів належить до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю НАБУ;

- проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини), крім злочинів, передбачених статтею 422 Кримінального кодексу України [1].

Виконання окреслених завдань здійснюється всією вертикаллю посадових осіб і підрозділів ДБР на основі сполучення принципів єдиноначальності та погодження під час прийняття управлінських рішень у межах ДБР, на що вказувалося в науковій літературі [6]. Відмінність між процесуальним і матеріально-правовим (адміністративним) погодженням прийняття управлінських рішень полягає в їхніх правових наслідках: відсутність процесуального погодження має своїм наслідком протиправність (недійсність) прийнятого рішення, тоді як матеріально-правове (адміністративне) погодження не впливає на правомірність (дійсність) рішення особи. Засада єдиноначальності в діяльності ДБР за змістом містить в собі три елементи (ознаки): оперативність, безпосередність і персональність у прийнятті управлінських рішень [6, с. 236].

Виходячи з названих вище завдань, а точніше, із урахування категорій осіб, стосовно яких здійснюється робота ДБР, можна провести диференційне порівняння між цим новим органом та іншими органами виконавчої влади як тими, що встановлюють компетенцію інших, так і тими, що контролюють належне виконання своїх зобов'язань та відсутність зловживання правами. Тут зазначено службових осіб, які займають особливо відповідальне становище; осіб, посади яких належать до I–III категорій посад державної служби, суддів та працівників правоохоронних органів; службових осіб НАБУ, прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; військовослужбовців [1]. Інакше кажучи, перелік категорій потенційних підслідних у ДБР не надто великий. Хіба що категорія військовослужбовців дозволяє ДБР виконувати свої функції та надавати кількісні показники своєї роботи. При цьому стосовно переважної більшості категорій потенційних підслідних (за можливим винятком військовослужбовців та службових осіб НАБУ) застосову-

ється правило пріоритетності досудового розслідування цих злочинів детективами НАБУ. Тобто компетенцію ДБР та НАБУ законодавцем розмежовано на користь пріоритетності дій детективів останнього. Зрозуміло, що справи за злочинами, учиненими самими співробітниками НАБУ, розслідуються в досудовому порядку фахівцями ДБР.

У статті 5 «Підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність» Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» перераховано всіх суб'єктів оперативно-розшукової діяльності України. Серед них є такі підрозділи: кримінальної та спеціальної поліції; оперативні, оперативно-технічні, внутрішнього контролю, забезпечення особистої безпеки ДБР; контррозвідки, військової контррозвідки, захисту національної державності, спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю та інші СБУ; агентурної розвідки, оперативно-технічні, власної безпеки Служби зовнішньої розвідки України; Державної прикордонної служби України; управління державної охорони; оперативні підрозділи податкової міліції та підрозділи, які ведуть боротьбу з контрабандою органів доходів і зборів; органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України; розвідувального органу Міністерства оборони України; НАБУ [12]. Здійснення оперативно-розшукової діяльності органами та підрозділами, не названими в Законі, заборонено.

У Законі України «Про Національну поліцію» визначено основні обов'язки поліцейського (ст. 18), основні повноваження керівника поліції (ст. 22) і повноваження поліції (р. IV). І саме в розділі IV цього Закону повноваження поліції диференційовано на основні повноваження поліції (ст. 23), додаткові повноваження поліції (ст. 124) і повноваження поліції у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення (ст. 125) [13]. Оскільки стаття 124 має бланкетний характер, указуючи, що виконання додаткових повноважень може бути покладене на поліцію виключно законом, і відсилаючи до ще більш спеціального закону, а в статті 125 названо специфічні, достатньо вузькоспеціалізовані та вторинні повноваження, покликані забезпечити можливість виконання поліцією своїх основних повноважень, то найбільша увага має приділятися саме основним повноваженням, зазначеним у статті 23. Їх згруповано в 30 пунктах. При цьому декілька перших пунктів носять загальний характер, покладаючи на поліцію широке коло завдань. А отже, компетенція ДБР та окремих підрозділів Національної поліції може перетинатися, вступаючи в конкуренцію. Найбільш широкими та максимально конкуруючими є повноваження поліції, за якими вона здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності (пункт 6) та здійснює оперативно-розшукову діяльність відповідно до закону (пункт 26) [13]. Але якщо поліцейські виявляють, документують та розслідують різні злочини, скоєні різними особами, то спеціалісти ДБР документують і розслідують злочини, учинені певними посадовими особами. Можливо, тому в наведеному пункті 6 частини 1 Закону України «Про Національну поліцію» є приписка «у межах визначеної підслідності» [13]. Це означає, що оперативно-розшукову діяльність стосовно названих вище категорій потенційних злочинців можуть здійснювати як оперативні підрозділи поліції, так і ДБР. При цьому ДБР організовує таку роботу у випадку, коли достеменно відомо, що особа, стосовно якої наявні сигнали про вчинення злочинів, є службовою особою або військовослужбовцем. Підрозділи Національної поліції можуть організовувати проведення оперативно-розшукової діяльності як щодо таких осіб, так і щодо інших осіб або за фактом злочину. Але оскільки зобов'язання проведення оперативно-розшукової чи слідчої діяльності стосовно службових осіб або військовослужбовців покладено на ДБР, то після початку такої роботи підрозділом поліції закінчувати її можуть фахівці ДБР. Тобто взагалі розмежування компетенції між ДБР та підрозділами Національної поліції законодавцем проведено, хоча фактично конкуренція й перетинання компетенції між ними можливі під час організації та проведення оперативно-розшукової діяльності.

Можлива конкуренція в компетенції ДБР і прокуратури. Так, до системи прокуратури України серед інших входять військові прокуратури та Спеціалізована антикорупційна прокуратура. Згідно із частиною 1 статті 25 «Нагляд за додержанням законів органами,

що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство» Закону України «Про прокуратуру» прокурор здійснює нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, користуючись при цьому правами й виконуючи обов'язки, передбачені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінальним процесуальним кодексом України [14]. Згідно з цією нормою, прокуратура у своїй діяльності пов'язана зі здійсненням оперативно-розшукової діяльності. Проте таку діяльність проводить не вона, а інші органи та служби в межах своєї компетенції. Прокуратура лише здійснює нагляд та забезпечує дотримання принципу законності. А тому тут не буде конкуренції в компетенції ДБР та прокуратури. Остання може та повинна контролювати дотримання фахівцями ДБР законів.

У частині 2 статті 2 «Завдання Служби безпеки України» Закону України «Про Службу безпеки України» зазначені завдання СБУ: попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру й безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління й економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України [15]. Тобто боротьба з корупцією, організованою злочинністю також повною мірою покладається на підрозділи СБУ. Проте ці групи завдань є вторинними або додатковими в порівнянні із захистом державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного й оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпеченням охорони державної таємниці [15]. І найперше діяльність СБУ спрямовується на вирішення цих завдань. А завдання, що конкурують із завданнями ДБР, умовно можна назвати похідними. Тому вирішенням їх обидві служби можуть займатися паралельно. Проте якщо під час документування чи розслідування цих злочинів буде виявлено наявність загроз державному суверенітету, конституційному ладу, територіальній цілісності тощо, то після ДБР закінчувати документування чи розслідування може СБУ. У Законі «Про Службу безпеки України» є стаття 17 «Взаємодія Служби безпеки України з правоохоронними та іншими державними органами України», у якій хоча б у загальних рисах окреслено можливість взаємодії СБУ з Управлінням охорони вищих посадових осіб України, правоохоронними та органами доходів і зборів у порядку і на засадах, визначених законами, указами Президента України та прийнятими на їхній основі актами СБУ і відповідного відомства [15]. Якщо не брати до уваги використання застарілого ще з 2003 року терміна «відомство», то загалом сама наявність такої статті в Законі «Про Службу безпеки України» виглядає доречно. Закон України «Про Державне бюро розслідувань» аналогічної норми не містить.

Висновки. На основі викладеного можна зробити висновок, що ДБР є новим центральним органом виконавчої влади зі спеціальною компетенцією. Основними формами роботи ДБР є оперативно-розшукова діяльність та досудове слідство. Крім ДБР, такі форми роботи застосовують близько двох десятків органів і служб у державі. Проте компетенція ДБР здебільшого не конкурує з компетенцією цих органів: прокуратура (зокрема й військові прокуратури та Спеціалізована антикорупційна прокуратура) здійснює нагляд за дотриманням принципу законності органами, які провадять оперативно-розшукову діяльність (у тому числі й ДБР), але сама таку діяльність не проводить. А з іншого боку, фахівці ДБР мають повноваження на документування вчинення злочинів прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Компетенція НАБУ розходиться із компетенцією ДБР, а їхні фахівці (детективи, слідчі та ін.) перехресно контролюють одні інших. Компетенція СБУ та окремих підрозділів Національної поліції може перетинатися й конкурувати з компетенцією ДБР. Однак групи злочинів, з якими має боротися СБУ, є більш складними та небезпечними, ніж аналогічні, з якими має боротися ДБР. Зворотньопропорційним є висновок стосовно груп злочинів, з якими борються ДБР та підрозділи Національної поліції. А тому, виходячи з проаналізованих положень декількох компетенційних законів України, первинні оперативні та слідчі дії стосовно конку-

руючої категорії державних службовців можуть розпочинатися та проводитися підрозділами Національної поліції, а пізніше переходити до компетенції ДБР. І так само ДБР може розпочинати, проводити або продовжувати роботу після підрозділів Національної поліції, а пізніше передавати її матеріали та результати за компетенцією підрозділам СБУ. З іншого боку, зважаючи на відносно невисоку граничну чисельність центрального апарату та територіальних управлінь ДБР (1500 осіб), а також на перші результати та активність роботи (згадаємо останню новину від 13 червня 2019 року, коли в ДБР розпочали розслідування щодо зловживання колишнім головою Конституційного Суду України службовим становищем під час перебування на посаді. Зрозуміло, що справу лише розпочато, і невідомо, чи є склад злочину чи правопорушення в діях колишнього керівника Суду, проте сам факт наявності резонансних справ виглядає позитивним) можна зазначити, що ДБР уже має власну нішу в системі аналогічних центральних органів виконавчої влади й повинне виправдати витрати Державного бюджету на своє утворення та функціонування. Найближчі наукові розвідки мають спрямовуватися на глибші порівняння компетенції різних державних органів та пошук механізмів удосконалення її складових.

Список використаних джерел

1. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 листопада 2015 року № 794-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 6. Ст. 55.
2. Звоненко О. Р. Створення Державного бюро розслідувань (проблемні питання). Збірник тез доповідей студентів, аспірантів та здобувачів – учасників 73-ї звітної конференції Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, 25 квітня 2017 р., м. Одеса. Секція економічних і правових наук / ОНУ ім. І. І. Мечникова, ЕПФ; відп. ред. А. В. Смітюх. Одеса : Фенікс, 2017. С. 170–172.
3. Комашко В. В. Особливості організаційно-правових основ функціонування Державного бюро розслідувань як однієї з новел Кримінального процесуального кодексу України. *Вісник АМСУ*. Серія : «Право». 2014. № 1 (12). С. 132–138.
4. Скулиш Є. Д. Державне бюро розслідувань як спеціально уповноважений суб'єкт протидії корупції. *Вісник Національної академії адвокатури України*. 2013. № 3. С. 68–72.
5. Скулиш Є. Д. Проблемні питання створення Державного бюро розслідувань. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 205–215.
6. Труба Р. Єдиноначальність та погодження в реалізації окремих повноважень директора Державного бюро розслідувань. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 233–237.
7. Цимбалюк В. І. Функція досудового слідства в повноваженнях Державного бюро розслідувань та Національного антикорупційного бюро. *Право і безпека*. 2014. № 3. С. 160–164.
8. Чечерський В. І. Окремі проблеми нормативного регулювання статусу національного бюро розслідувань України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. Вип. 32. Т. 3. С. 145–148.
9. Шамара О. В. Державне бюро розслідувань як одна із новел Кримінального процесуального кодексу України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 5. С. 131–138.
10. Юрченко О. М. Національне антикорупційне бюро: перспективи діяльності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією*. 2014. № 2 (33). С. 69–73.
11. Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 16 червня 2018 р., м. Одеса / редкол.: Г. О. Ульянова та ін. Одеса : Юридична література, 2018. 432 с.
12. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.
13. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
14. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.
15. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 38.

Деревянко Богдан Владимирович,
доктор юридических наук, профессор
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7408-8285>

ГОСУДАРСТВЕННОЕ БЮРО РАССЛЕДОВАНИЙ КАК НОВЫЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ОРГАН СО СПЕЦИАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИЕЙ

В статье на основе применения сравнительно-правового метода проанализированы отдельные нормы законов Украины «О Государственном бюро расследований», «Об оперативно-разыскной деятельности», «О Национальной полиции», «О прокуратуре», «О Службе безопасности Украины», на основе чего определено место Государственного бюро расследований (ГБР) среди других центральных органов исполнительной власти. На первый взгляд кажется, что существует конфликт интересов или конкуренция компетенции между ГБР и отдельными другими государственными административными и контролирующими органами, поскольку сегодня около двадцати из них проводят оперативно-разыскную деятельность и осуществляют досудебное следствие. Показано, что конкуренция в компетенции с прокуратурой у ГБР отсутствует из-за осуществления первой не оперативно-разыскной деятельности, а надзора за соблюдением законности службами и подразделениями, осуществляющими оперативно-разыскную деятельность (среди которых и ГБР), а специалисты ГБР имеют полномочия на документирование совершения преступлений прокурорами Специализированной антикоррупционной прокуратуры. ГБР и НАБУ могут документировать и расследовать преступления сотрудников друг друга. На более конкурентными являются компетенция ГБР с компетенцией отдельных подразделений СБУ и Национальной полиции. Самую высокую социальную опасность представляют преступления, которые документируются и расследуются подразделениями СБУ; более высокую опасность представляют преступления, которые документируются и расследуются подразделениями ГБР, а не Национальной полицией. Поэтому, исходя из анализа норм названных выше законов Украины, указано на возможность передачи материалов и/или уголовных дел от подразделений Национальной полиции в подразделения ГБР и СБУ и передачи материалов от подразделений ГБР в подразделения СБУ. Несмотря на относительно невысокую предельную численность центрального аппарата и территориальных управлений ГБР (1500 человек), а также первые результаты и активность их работы, сделан вывод, что ГБР уже имеет свою нишу в системе аналогичных центральных органов исполнительной власти и должно оправдать расходы Государственного бюджета на свое создание и функционирование.

Ключевые слова: Государственное бюро расследований (ГБР); Служба безопасности Украины (СБУ); Национальная полиция; Национальное антикоррупционное бюро Украины (НАБУ); прокуратура; конкуренция компетенции; оперативно-разыскная деятельность; досудебное следствие.

Derevyanko Bogdan Volodymyrovych,
Doctor of Law, Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7408-8285>

NATIONAL BUREAU OF INVESTIGATION AS A NEW DEDICATED STATE AGENCY

The paper employs a comparative legal method to analyze certain provisions of the laws of Ukraine «On the National Bureau of Investigation», «On Law Enforcement Intelligence Operations», «On the National Police», «On the Prosecutor's Office», «On the Security Service of Ukraine», thus determining the place of the National Bureau of Investigation (NBI) among other central executive agencies. On the surface, it seems that there is a conflict of interest or competition between the competence of the NBI and other state administrative and supervisory agencies since today about 20 of them carry out law enforcement intelligence operations and pre-trial investigation. The paper shows that the prosecutor's office and the NBI do not have competition in the competence because the prosecutor's office does not carry law enforcement intelligence operations but oversees the compliance with laws on the part of the services and units engaged in law enforcement intelligence operations (including the NBI), and the employees of the NBI have the authority to keep records of committed crimes by prosecutors of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office. NBI and National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU) can keep records and investigate crimes committed by each other's employees'. The most competitive is the competence of the NBI with the competence of individual subdivisions of the SSU and the National Police. Crimes that are documented and investigated by the SSU units represent the highest social danger; crimes documented and investigated there by the NBI units represent a higher risk as compared with that investigated by the National Police. Therefore, the analysis of the provisions of the above-mentioned laws of Ukraine indicates to the possibility of transfer of materials and/or criminal cases from the departments of the National Police to the units of the NBI and the SSU, and the transfer of materials from the subdivisions of the NBI to units of the SSU. Taking into account the relatively small number of employees in the central and regional departments of the NBI (1,500 employees), as well as the first results and activity of their work, it was concluded that the NBI already has its own niche in the system of similar central executive agencies and should justify the expenditures of the State Budget for staff training and functioning.

Key words: National Bureau of Investigation (NBI); Security Service of Ukraine (SSU); National Police; National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU); prosecutor's office; competition of competence; law enforcement intelligence operations; pre-trial investigation.

Надійшла до редколегії 15.06.2019

Павліченко Євгенія Володимирівна,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4284-9824>

СУТНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ

У статті показано доцільність та необхідність подальшого розвитку адміністративного права на засадах компаративістського підходу, що підтверджено науковими висновками відомих учених-компаративістів у галузі права та умовами тенденцій світового правового співробітництва, у межах якого відбувається взаємопроникнення й взаємозалежність правових теорій, здійснення інтенсивного обміну юридичною інформацією, і прийняття в результаті цього узгоджених нормативних актів і норм права. Відзначено особливий характер використання порівняльно-правового методу в адміністративному праві у зіставленні з іншими видами права. Доведено, що використання порівняльного підходу багато важить для виявлення проблем адміністративно-правової компаративістики. Визначено особливості адміністративно-правової компаративістики.

Ключові слова: адміністративне право; адміністративна компаративістика; адміністративно-правова система; адміністративні відносини; порівняння; порівняльне правознавство.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільних відносин визначаються тенденції світового правового співробітництва, у межах якого відбувається взаємопроникнення й взаємозалежність правових теорій, наукових поглядів, здійснюється інтенсивний обмін юридичною інформацією, у результаті чого приймаються узгоджені нормативні акти та норми права.

Проводячи дослідження в галузі юридичної науки та з метою розширення їхніх меж, не вважаємо доцільним виокремлювати лише національні проблеми. Сучасне ставлення до правознавства потребує узагальнення, створення понятійного апарату, необхідної співучасті у вивченні, запозиченні та застосуванні норм права; використання інноваційних наукових підходів. Отже, виникає необхідність розглядати порівняльне правознавство в площині академічної науки, що є природним і практично невідворотним.

Формування мети статті. Виходячи з актуальності теми, маємо на меті проведення теоретичних досліджень у напрямку становлення й розвитку адміністративно-юридичної компаративістики та розробки науково обґрунтованих рекомендацій стосовно вирішення проблем удосконалення методологічних основ подальшого її розвитку.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. Питанням порівняльного правознавства присвячена низка робіт і статей таких учених, як Кристоф Шенбергер, Рене Давид, Ю. А. Тихомиров, В. А. Туманов, Живко Стальов, Петер Ердеш, Марк Ансель, М. Рейнстайн, У. Дробнінг, А. Х. Саїдов, В. Б. Авер'янов, В. С. Нерсесянц, І. Ю. Настасяк, Ю. М. Лемішко та ін.

Незважаючи на широкий спектр наукових поглядів у галузі права й використання в ньому порівняльних досліджень, спрямованих на адміністративну правову систему, усе ж виникають нові напрями, що відображають сучасне бачення проблем. Тому впевнено можна констатувати, що вони знаходяться в тій стадії, коли насправді до їхньої зрілості залишається незначний проміжок часу.

Виклад основного матеріалу. У науці адміністративного права тривалий час порівняння мало лише підпорядковане значення. Це обґрунтовувалося тим, що саме адміністративне право найчіткіше відображає культурно-історичну специфіку конкретної держави, що робило недоцільним використання порівняння [1].

Протягом тривалого часу в різних державах визнавався свій власний національний шлях розвитку адміністративного права без необхідності проведення будь-яких порівнянь.

Однак треба все ж визнати, що саме для адміністративного права з початку його сучасного розвитку були характерними процеси запозичення та порівняння. Політичний вплив окремих націй, функціонування міжнаціональних моделей розвитку завжди призводив до більшого взаємовпливу та взаємообміну адміністративного права й можливості використання правового порівняння.

Саме в умовах прискореного трансферту у ХХ ст. визначається напрямок використання правового порівняння в адміністративному праві. З початку 1980-х років у рамках Європейського Союзу починається вплив адміністративно-правових систем різного типу на традиційні національні системи. Визначається тенденція до широкомасштабного зближення та гармонізації системи адміністративного права державами-учасниками. Переважним стає процес конвергенції [2].

Посилена глобалізація вимагає необхідності становлення нової системи адміністративного права на основі оцінки та ролі впливу різних правових систем на національні, у зв'язку з чим починається стрімкий розвиток порівняльного адміністративно-правового напрямку, формується адміністративно-правова компаративістика [3].

Порівняльно-правовий метод у науці адміністративного права можна вважати досить давнім і водночас «молодим» засобом наукового освоєння державно-правової дійсності.

Методи порівняльного дослідження відомі з античних часів. Наприклад, Арістотель (384–322 рр. до н. е.), аби зробити висновки стосовно закономірностей політичної організації суспільства, зібрав, порівняв та проаналізував конституції 158 грецьких та «варварських» міст [4].

Відомо, що в 1900 р. відбувся I Міжнародний конгрес порівняльного права, а у вересні 1924 р. була заснована Міжнародна академія порівняльного права (м. Гаага). У багатьох країнах світу з розвинутою системою наукових, навчальних, юридичних інституцій та спеціалізованих дослідницьких установ почали існувати центри, асоціації, інститути порівняльного права та інші організації, пов'язані з вивченням світових правових систем і використанням методів порівняльно-правових досліджень. Сформувалася певна система знань, яка отримала назву «порівняльне правознавство» (або «юридична компаративістика»).

У науці адміністративного права порівняльне правознавство виступає як напрям наукових досліджень. На жаль, вітчизняні наукові розробки з порівняльного правознавства у сфері адміністративного права є нечисленними. Це пов'язано з тим, що наукові дослідження порівняльного аспекту адміністративно-правових систем зарубіжних країн майже не проводилися, а порівняльне вивчення окремих інститутів адміністративного права різних країн не мало комплексного, системного характеру [5].

Недоліки в проведенні компаративістських досліджень у галузі адміністративного права є і сьогодні. Можна вважати, що порівняльне правознавство як дисципліна науки переживає процес становлення.

Вітчизняна наука адміністративного права використовує порівняльне правознавство для досягнення своїх наукових цілей та вироблення конкретних практичних рекомендацій. Завдяки цьому відбувається більш глибоке проникнення в процеси і явища правової сфери; виникає можливість визначити характер впливу зарубіжного досвіду на вітчизняну правову систему.

На переконання О. О. Погрібного, ігнорування наукового потенціалу порівняльного правознавства у сфері адміністративної діяльності в сучасних умовах може призвести до штучної ізоляції, замкненості вітчизняної правової системи та навіть до її протиставлення світовим тенденціям. Використання ж порівняльно-правового аналізу дає змогу уникнути багатьох юридичних помилок та неправильних політичних і правових рішень [4].

Так, А. Х. Саїдов чітко визначає завдання порівняльного правознавства у сфері адміністративного права:

- інформаційні (отримання достовірної інформації про розвиток і функціонування адміністративно-правових систем інших країн);
- пізнавальні (аналіз та оцінка зарубіжних адміністративно-правових систем і національних особливостей адміністративно-правової сфери);
- аналітичні (визначення коренів і витоків правових явищ зарубіжних адміністративно-правових систем та тенденцій і напрямів їхнього розвитку з метою прийняття адекватних правових рішень у межах вітчизняної системи права);
- інтегративні (визначення напрямів гармонізації та зближення суто національних адміністративно-правових систем зі світовими адміністративно-правовими системами);
- аналітико-критичні (визначення та наукова критика негативних явищ у суто національній адміністративно-правовій системі та в системах адміністративно-правового регулювання зарубіжних країн) [5].

Указується, що інтеграційні процеси, що відбуваються в політичній, економічній, соціально-культурній сферах суспільства, ставлять високі вимоги до порівняльного правознавства у сфері адміністративного права. Важливого значення набуває визначення сфер, де результати порівняльного правознавства мають ефективно використовуватися. Це насамперед:

- законотворча діяльність держави в галузі регулювання адміністративно-правових відносин;
- процес тлумачення законів та інших нормативних актів;
- визначення сутності адміністративно-правового характеру розвитку;
- механізм регулювання відносин державних органів із громадянами;
- правозастосовча практика тощо [8].

Як помічає О. В. Кресін, незважаючи на важливість порівняльно-правових досліджень, їхнє використання в науковій, освітній та практичній діяльності є досить складним інтелектуальним процесом, який має ґрунтуватися на певній методології порівняльного правознавства. Найпоширенішим недоліком при цьому є те, що порівняльне правознавство в будь-якій сфері тлумачиться спрощено, коли для аналізу використовується недостовірні інформація, поверхово розглядаються та аналізуються отримані відомості про правові акти, правові аналогії здійснюються інтуїтивно [3].

Учені-компаративісти наголошують, що все частіше поза увагою дослідників залишаються вимоги системного, комплексного аналізу, коли необхідно враховувати економічні, соціальні та політичні фактори правотворчості та правозастосування при порівнянні різних адміністративно-правових систем, галузей законодавства, окремих законів та індивідуальних нормативних актів [4, 5, 6].

З точки зору методології порівняльного правознавства у системі адміністративно-правового регулювання вчені виокремлюють певні проблемні питання.

Так, А. Х. Саїдов підкреслює, що повинні бути правильно обрані об'єкт порівняльного аналізу та критерії порівняння. Це потребує наявності науково обґрунтованого визначення функціональних, територіальних та історико-культурних критеріїв порівняння

адміністративної діяльності. Недоцільним є порівняння окремих інститутів і навіть окремих норм з метою визначення напрямів вітчизняної правотворчої діяльності без урахування загальноправового, економічного, політичного та іншого контексту [5].

В. Б. Авер'янов дотримується думки, що необхідно враховувати об'єктивні умови та фактори, що спричиняють дію тих чи інших правових інститутів, норм, принципів регулювання в адміністративно-правових системах різних країн, оскільки зовнішньо схожі явища в адміністративно-правовому регулюванні можуть мати докорінні відмінності [1].

І. Ю. Настасяк зауважує, що науково-правові концепції, покладені в основу адміністративно-правового регулювання в зарубіжних країнах, не можуть бути прямо запозичені для використання в нормотворчій діяльності будь-якої країни, зокрема в Україні. Ці концепції мають бути адаптовані до теоретико-правової бази нормотворення, яка вже склалася. Ефективність їхнього використання повинна обов'язково попередньо оцінюватися та порівнюватися з теоретико-методологічною основою вітчизняної адміністративної науки незалежно від того, чи є ці структури ефективними в інших правових системах [2].

На думку В. М. Сирих, поняття, терміни та юридичні конструкції, які використовуються в зарубіжних адміністративно-правових системах, мають бути співставлені з відповідними конструкціями, поняттями й термінами, які вже розроблені вітчизняною адміністративною наукою. Неприйнятним є використання запозичених з іноземного законодавства понять і термінів, хоча вони схожі зі сталими категоріальними рядами вітчизняної науки адміністративного права, але мають специфічне значення в зарубіжних адміністративно-правових системах й інколи відображають різні правові явища [6].

Ю. А. Тихомиров визнає необхідним дослідження результатів порівняльного аналізу зарубіжних адміністративних систем з точки зору можливостей їхнього використання у вітчизняній нормотворчій діяльності та в правозастосовчій практиці. Причому позитивним результатом порівняльно-правового аналізу може бути й висновок про неможливість застосування тих чи інших інститутів, правових норм чи наукових конструкцій у практиці функціонування національної правової системи [8].

Кристоф Шенбергер, доктор права, професор кафедри публічного і європейського права, порівняльного державотворення та конституційної історії університету м. Констанца, зазначає, що ключовою вимогою є розуміння загальних тенденцій в адміністративній діяльності та механізмах її правового регулювання в зарубіжних країнах. До таких тенденцій належить зростання в зарубіжних країнах кількості структурних підрозділів системи виконавчої влади та ускладнення зв'язків між цими підрозділами; збільшення кількості соціальних проблем, зокрема глобального характеру; налагодження взаємозв'язків з адміністративними системами інших країн. Учений упевнений, що порівняльне правознавство в науці адміністративного права може виконати свої завдання лише за умови, що порівнювані адміністративно-правові явища мають схожі правові властивості, які характеризуються понятійною єдністю й притаманні різним проявам однієї правової сутності [9].

Для юридичної компаративістики характерним є її загальний інструментарій, що не зазнає змін залежно від правової субстанції. Йдеться про розвиток національно-територіальної, національно-персональної та національно-культурної субстанції з урахуванням позитивного демократичного досвіду державотворчих процесів інших країн через імплементацію міжнародних норм в аспекті можливості поєднання їх з національною складовою механізму держави.

Цей інструментарій використовується для приватного, кримінального, публічного права тощо. Однак використання порівняльного права може мати різні цілі й використовуватися в різних функціональних контекстах.

Варто враховувати, що правова традиція юридичного порівняння часто виконує політико-правову функцію стосовно уніфікації права. В адміністративному праві протягом тривалого періоду порівняння не мало на меті запровадження правової уніфікації. Найбільше воно спрямовувалося на розвиток теоретичного пізнання на основі порівняння влас-

ної системи адміністративного права з іншими системами правопорядку та можливого використання закордонного досвіду щодо визначення адміністративно-правових інституцій.

Разом з тим слід пам'ятати, що порівняльний метод має специфічний аспект у різних галузях права. Саме тому суттєво виявляється особливий характер використання порівняльно-правового методу в адміністративному праві в порівнянні з іншими видами права. Так, загальноприйнятим у публічному праві є визначення переваг еволюції компаративізму.

Оскільки цивільне право є більш давнім, ніж адміністративне, саме тому воно накопичило достатньо досвіду в галузі юридичної компаративістики. Однак недоцільно визначати адміністративно-правовий компаративізм як дещо недосконале, нерозвинуте. Навпаки, порівняння з приватноправовою компаративістикою дозволяє в межах порівняльного підходу більш широко виявити проблеми адміністративно-правової компаративістики.

Не залишаються поза увагою ситуації, коли в галузі національного законодавства застосовуються норми іноземного адміністративного права та правові дії на внутрішньо-державному рівні. Саме тому національними органами державної влади слід опиратися на засади європейського адміністративного права. Треба вказати, що міжнародне іноземне право, побудоване на принципі колізійного права (це сукупність колізійних норм, що є різновидом спеціалізованих правових норм, котрі встановлюють правила вибору правової норми, яка підлягає застосуванню при наявності розбіжності між нормами права, що регулюють однакові фактичні обставини) наразі знаходить практичне використання під впливом європейської правової спільноти. З цього приводу триває дискусія стосовно так званого «транснаціонального адміністративного акта», що стосується процесу інтернаціоналізації адміністративного права.

Адміністративно-правова компаративістика охоплює широкий спектр різних галузей, починаючи з екологічних та економічних і досягаючи процесу охорони правопорядку та безпеки.

У рамках Європейського Союзу адміністративне порівняльне правознавство визначається як напрям узгодженості та гармонізації систем адміністративного права держав-учасниць цього союзу.

Адміністративні правові норми вказують на проблеми, які є спільними для різних спільнот, що наближає адміністративне право до процесу уніфікації.

Під уніфікацією права розуміють співпрацю держав, що спрямована на створення, зміни чи припинення однакових правових норм у внутрішньому праві певного кола країн. Уніфікація передбачає різновид правотворчого процесу, особливістю якого є те, що він здійснюється у двох правових системах – міжнародному праві та внутрішньому праві держави з використанням міжнародно-правових та національно-правових форм й механізмів. Уніфікація охоплює всі галузі права, у тому числі адміністративне.

Особливості порівняння в адміністративному праві стають передумовою розвитку порівняльного правознавства загалом. Це стосується специфіки адміністративного права, що забезпечує адміністративно-правовій компаративістиці певну перевагу як відносно новій галузі правової науки.

Адміністративно-правове порівняння реагує на специфічні поєднання історичної структури соціального середовища, тому воно має переваги в структурі порівняльних правових систем.

Особливістю адміністративно-правової компаративістики з наукової точки зору є охоплення спільних рис і відмінностей правових систем.

Треба зазначити, що вчені-компаративісти проводять дослідження в галузі адміністративного права відповідно до певної ідеологічної передумови, не розкриваючи й не обґрунтовуючи її сутність.

У процесі проведення досліджень виділяють два підходи, як-от: ідеологія дивергенції та ідеологія конвергенції. Перша ідеологія демонструє специфіку історико-культурних

напрямків національних адміністративно-правових норм, що часто зустрічаються в адміністративно-правовій компаративістиці. Ці напрями мають значну перевагу. Загальноприйнятим є визначення переваг еволюції компаративізму.

Однак протилежна позиція є більш розповсюдженою внаслідок впливу європейської інтеграції. Правова конвергенція передбачає зближення правових систем світу, передусім маємо на увазі взаємодію романо-германського та англо-американського типу правових систем (міжтипova конвергенція), хоча можлива конвергенція й внутрішньотипова, тобто між країнами, що належать до одного типу правових систем.

Необхідно зазначити, що правова конвергенція є складним соціальним явищем, яке відображає загальні закономірності розвитку права в умовах глобалізації та передбачає підвищення ступеня узгодженості правового регулювання суспільних відносин, зближення правових систем світу, взаємне проникнення їхніх окремих регулятивних механізмів та інститутів.

Конвергентні процеси виявляються в таких основних напрямках, як: 1) виникнення правових систем змішаного типу; 2) розвиток регіональних правових систем; 3) уніфікація міжнародного права; 4) трансформація права в країнах, які традиційно пов'язані з певним типом правової системи. Дослідження вказаних напрямків сприятиме поглибленню уявлень про сучасні тенденції розвитку правових систем та права взагалі.

Отже, ідеологія конвергенції підкреслює спільність правових проблем, що виникають у різних правових системах. Прихильники цього напрямку вказують на можливості подальшої гармонізації порівняльних адміністративно-правових систем.

Обидва напрями односторонньо визначають часткові аспекти порівняння, що призводить до абсолютизації. Однак треба зазначити, що це призводить до втрати сутності порівняння.

Порівняльно-правові дослідження в галузі адміністративного права можуть вирішувати різні завдання, набуваючи необхідних форм.

До практичних задач належать питання співставлення управлінських рішень, правової політики, а також формування нових сумісних загальноєвропейських правил на основі порівняльних досліджень.

На теоретичному рівні мова йде про накопичення та розвиток наукових знань. Порівняння допомагає більш чітко зрозуміти особливості іноземного та національного адміністративного права.

Адміністративна компаративістика нині повинна формуватись на наднаціональних засадах. Для цього необхідно мати науково обґрунтований інструментарій, на підставі якого методом наукових дискусій висвітлити есенцію порівняльного правознавства як науки з вирішення проблем права.

Зазначений підхід, ґрунтуючись на порівняльному аналізі, матиме суттєві переваги, оскільки він надасть змогу визначати низку науково обґрунтованих висновків щодо стану адміністративного правопорядку.

Такий підхід буде ефективним, тому що буде визначати та сприятиме досліджувати правові інститути, пов'язані зі структурою адміністрації й управління.

Разом з тим не слід залишати поза увагою певні труднощі цього процесу. Так, національний підхід значну увагу концентрує на стані власного національного права й менше уваги приділяє міжнародним аспектам, які для дослідників залишаються очевидними.

Учені-адміністратори іноді досить слабо орієнтуються в системі порівняльних досліджень взагалі й опираються на висновки вітчизняних досліджень. При цьому недостатньо уваги приділяється процесу специфічного формування та розвитку систем державного управління в різних країнах світу. Саме тому слід розширювати межі адміністративно-правової роботи на основі тісної співпраці науковців з метою попередження ризику формування основних принципів на абстрактному рівні, коли наукові висновки будуть стосуватися лише внутрішньої структури правових систем. Цієї проблеми можна уникнути на

основі проведення міжнародних конференцій та спільних досліджень учених-компаративістів у галузі адміністративного права.

Не можна концентрувати увагу лише на одній адміністративній системі навіть тоді, коли більшість компаративістів вважає її найбільш досконалою. Обов'язково слід розглядати декілька систем.

У результаті проведення таких досліджень формується новий погляд стосовно стану правопорядку взагалі. На цій підставі зарубіжне адміністративне право розглядається узагальнено, коли цього не може досягти вітчизняний дослідник. Саме таким чином виявляються феномени, взаємини, контексти, які залишаються поза увагою вітчизняних дослідників.

Завдяки зазначеним підходам, у тому числі диференційованому концептуальному підходу, формується новий погляд і на стан вітчизняного адміністративного права.

Лише поглиблене вивчення зарубіжного адміністративного права в порівнянні з вітчизняним дозволить дослідити його інституціональний аспект та специфічні особливості.

При цьому порівняльний аналіз не може зводитись лише до виявлення відмінностей, треба визначати, по-перше, їхню сутність з різних процесуально-правових точок зору й, по-друге, доцільність переосмислення особливостей історичних та інституційних умов у різних країнах. Це має стати однією з провідних задач адміністративно-юридичної компаративістики з урахуванням структурних та функціональних взаємозв'язків.

Сьогодні специфічним завданням адміністративно-правової компаративістики має бути дослідження феномену так званого правового трансферту. Досі проблема трансплантації права залишається доволі актуальною, зокрема в системі адміністративно-правової компаративістики.

Відтак продовжуються наукові дослідження стосовно впливу іноземних адміністративно-правових інститутів на вітчизняну систему адміністративного права. Усе більше вагомості набуває правовий обмін між державами, що інтегровані в багаторівневу структуру.

Необхідним та значущим кроком стає визначення задач теоретичного й практичного характеру адміністративно-правової компаративістики.

До практичних задач треба зараховувати процеси співставлення питань правової політики у вітчизняному праві та в рамках Європейського Союзу.

На теоретичному рівні до таких задач належить розвиток наукових знань та процесу порівняння. Саме порівняння може краще зрозуміти і зарубіжне, і вітчизняне адміністративне право.

Порівняльне адміністративне право слід визначати через структуру порівняльного права взагалі. Воно є частиною загального порівняльного права та належить до групи теоретико-історичних правових наук. Разом з тим порівняльне адміністративне право має надзвичайно тісний зв'язок із вітчизняним адміністративним правом, що в сучасному суспільстві не може належно розвиватися без використання досвіду інших правових систем, порівняльний аналіз яких застосовується для збагачення кожної окремо взятої національної правової системи.

Предметом порівняльного адміністративного права має бути: 1) порівняльне дослідження правових систем сучасних країн, їхня класифікація, тенденції розвитку; 2) дослідження джерел адміністративного права, адміністративного законодавства різних країн (у тому числі європейських), окремих адміністративно-правових інститутів (норм) з метою виявлення спільних рис та особливостей, тенденцій і напрямів розвитку як окремих правових інститутів, так і національних адміністративно-правових систем загалом; 3) порівняльне дослідження правозастосовчої (адміністративної, судової) практики, її значення та впливу на розвиток адміністративно-правової системи певної держави.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі проведених досліджень можна зробити такі висновки. Порівняльне адміністративне право не обмежується

лише пошуком відмінностей, розбіжностей у регулюванні тих чи інших правових питань у різних країнах. Не менш важливим його завданням є виявлення спільних рис у національних правових системах, що дозволяє захищати їх до певної правової сім'ї або традиції. Саме вказані напрями автор має на меті висвітлити у своїх подальших дослідженнях.

Список використаних джерел

1. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у 2 т. Том 1. Загальна частина. Київ : Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с. URL : <http://uristinfo.net/adminpravo/155-vb-avejjanov-administrativne-pravo-ukrayini/3814-glava-5> (дата звернення: 02.05.2019).
2. Лемішко Ю. М. Поняття та предмет порівняльного адміністративного права. *Юрист України*. 2014. № 4. С. 11–14. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/uy_2014_4_4 (дата звернення: 03.05.2019).
3. Настасяк І. Ю. Основи типологізації сучасних правових систем світу. *Публічне право*. 2014. Вип 4 (16). С. 206–212.
4. Кресін О. В. (керівник авт. кол.), Луць Л. А., Мережко О. О. та ін. Порівняльне правознавство у системі юридичних наук : проблеми методології : монографія / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. 256 с.
5. Погрібний О. О. Поняття, предмет та методологія порівняльного правознавства. URL : uchebnik-online.net/book/33-porivnyalne-pravoznavstvo-navchalnij-posibnik-oorogribnij/5-tema-1 (дата звернення: 06.05.2019).
6. Саїдов А. Порівняльне правознавство та закономірності розвитку права в умовах глобалізації. *Право України*. 2012. № 3/4. С. 463–472.
7. Сырых В. М. История и методология юридической науки : учебник. Москва : Норма : НИЦ Инфра-М, 2012. 464 с.
8. Тихомиров О. Д., Гусарева О. С. Сучасні підходи до розуміння адміністративної юстиції. *Юридичний вісник: Повітряне і космічне право*. 2009. № 2. С. 45–50.
9. Тихомиров О. Юридична компаративістика і порівняльне правознавство : наукознавчий підхід. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006. № 1. С. 66–70.
10. Шёнбергер К. Административно-правовая компаративистика: особенности, методы и история. URL : http://dpp.mpil.de/01_2012/01_2012_173_242.pdf (дата звернення: 10.05.2019).

Павличенко Евгения Владимировна,

кандидат юридических наук

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4284-9824>

СУЩНОСТЬ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ КОМПАРАТИВИСТИКИ

В статье отражены результаты исследования, касающиеся проблем дальнейшего развития административного права с использованием сравнительно-правовых методов. Акцентируется внимание на том, что современное административное право в условиях интеграции правовой науки должно развиваться с учетом тенденций развития мирового правотворческого направления, в пределах которого осуществляется взаимопроникновение и взаимозависимость правовых теорий, интенсивный обмен юридической информацией, и принятия в результате этого нормативных актов и норм права. Обозначен специфический характер использования компаративизма в административном праве в сравнении с другими отраслями права. Доказано, что использование сравнительного анализа может расширить условия выявления проблем в административно-юридической компаративистике. Отмечено, что использование компаративистики в административных процессах обусловлено тем, что в современных условиях административно-правовая наука охватывает широкий спектр разных областей. Определены особенности административно-правовой компаративистики.

Ключевые слова: административное право; административная компаративистика; административно-правовая система; административные отношения; сравнение; сравнительное правоведение.

Pavlichenko Evgeniia Volodymyrivna,
PhD in Law
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4284-9824>

THE ESSENCE AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL COMPARATIVE STUDIES

This article shows the study results concerning the problems of further development of administrative law using comparative legal methods. It was shown that modern administrative law in conditions of integration of law science should develop taking into consideration the tendency of development of world law-making directions, within the framework of which the interpenetration and interdependence of legal theories, fulfillment of intensity exchange of law information and further adoption of statutory enactments and legal rules are made. The specific nature of use of comparative studies in administrative law as different to other branches of law was established. It was proved that the use of comparative analysis may expand the conditions for identifying problems in administrative-legal comparativistics. It was noted that the use of comparative study in administrative processes is due to the fact that in modern conditions administrative-legal science covers a wide range of different areas, from environmental and economic problems to law enforcement and safety of social development. It was proved that within the framework of the European Community administrative comparative law should be understood as a direction of coherence and harmonization of the administrative law systems of the Member States of the European Union.

Key words: administrative law; administrative comparativism; administrative-legal system; administrative relations; comparisons; comparative law.

Надійшла до редколегії 20.05.2019

Філіпенко Анастасія Сергіївна,

кандидат юридичних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9628-7426>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПЕРЕМІЩЕННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ І ВАНТАЖІВ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

Наразі в державі існує спеціальний державно-правовий механізм, відповідно до якого здійснюється державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Цей механізм складається, по-перше, з організаційно-структурних формувань, по-друге, з адміністративно-правових засобів впливу на відносини, що складаються в зазначеній сфері. Наведені прийоми регулятивного впливу щодо транспортного забезпечення зовнішньоекономічних операцій є передумовою розширення міжнародного співробітництва та забезпечення соціально-економічного розвитку України. У перебігу дослідження виявлено проблеми в системі адміністративно-правового регулювання переміщення транспортних засобів і вантажів через митний кордон України та визначено деякі напрями поліпшення ситуації.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність; мито; митний контроль; адміністративно-правове регулювання; національне та міжнародне законодавство; перевезення; транспортні засоби.

Актуальність теми. В умовах ринкової економіки найважливішим стає підвищення якості міжнародних перевезень, відповідно до чого можна визначати конкретний вид транспорту, мати певні доходи, утримувати свою нішу на транспортному ринку. Виходячи з цього, основною метою, яку треба досягти, стає повне задоволення потреб клієнтів у перевезеннях, причому в припустимі для них терміни, та встановлення тарифів із мінімальними витратами.

З позиції держави ефективність транспортного забезпечення її зовнішньоторговельних зв'язків характеризується:

- збільшенням бюджетних надходжень від транспортної діяльності з доставки експортних та імпортованих товарів;
- досягненням соціальних ефектів (підвищення рівня доходів зайнятих у транспортній галузі);
- збереженням та розвитком транспортної інфраструктури;
- підтриманням високого статусу країни на світовому ринку транспортних послуг;
- зменшенням негативного впливу транспорту на навколишнє середовище;
- економією трудових, матеріальних та енергетичних ресурсів;
- формуванням позитивного іміджу національних експортерів та імпортерів.

Оскільки транспортний фактор помітно впливає на контрактні ціни в будь-якій сфері зовнішньоекономічної діяльності (далі – ЗЕД), її учасникам важливо добре орієнтува-

тися в процесах, що відбуваються на ринку транспортних послуг, уміти вибрати найбільш оптимальні транспортні умови з метою забезпечення ефективності зовнішньоекономічних операцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна наукова думка зосереджена здебільшого на дослідженні умов досягнення ефективності міжнародних перевезень, що й відображено в численних працях вітчизняних та зарубіжних авторів: Ю. А. Щербаніна, О. Г. Кришко, А. В. Жирун, А. І. Фісенка. Окремі питання стосовно проблематики цього дослідження знайшли своє відображення в працях науковців у галузі зовнішньоекономічної діяльності, зокрема А. М. Гуда, М. І. Дідківського, Е. А. Зіня, В. В. Поєдинок, Л. С. Полішук, Т. В. Філіпенко. Під час написання роботи були використані наукові роботи таких фахівців у галузях транспортного права та договірних відносин, як В. І. Гречук, В. В. Кадала, О. В. Столярський, М. Л. Шелухін. Натомість питання особливостей адміністративно-правового регулювання переміщення транспортних засобів і вантажів через митний кордон України не знайшло належного відображення в науковій літературі й залишається до кінця не з'ясованим, хоча окремі згадування можна знайти в працях деяких авторів.

Метою статті є на основі аналізу чинного законодавства України визначення особливостей адміністративно-правового регулювання переміщення транспортних засобів і вантажів через митний кордон України та формулювання окремих пропозицій щодо вдосконалення, модернізації норм чинних актів управління в частині здійснення більш якісного правового регулювання ЗЕД у країні.

Виклад основного матеріалу. Для захисту національних інтересів Україна здійснює митне регулювання, використовуючи різні способи впливу на учасників суспільних відносин, при цьому сприяє їхній діяльності або створює несприятливі умови для реалізації окремих видів угод у сфері ЗЕД. Отже, у сучасних умовах механізм регулювання зовнішньоекономічних відносин державою ґрунтується на останніх досягненнях міжнародного митного права та властивостях підприємницької діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання.

У своєму дисертаційному дослідженні А. М. Гуд до ключових особливостей сучасної системи митно-правового регулювання ЗЕД в Україні зараховує:

- 1) високий рівень її правового забезпечення;
- 2) уніфікацію організаційно-правових, адміністративних, технічних компонентів систем регулювання ЗЕД та їхню міжнародну сумісність [1, с. 14–15].

Усі імпортовані, експортовані, транзитні товари та інші предмети, а також фізичні особи переміщуються через митний кордон України під митним контролем.

Згідно з чинним законодавством, митний контроль – це сукупність заходів, що здійснюються з метою забезпечення додержання норм українських нормативно-правових актів із питань державної митної справи, міжнародних договорів України, укладених у встановленому законом порядку [2].

Для забезпечення здійснення митного контролю за транспортними засобами та товарами, які переміщуються через митний кордон України, у пунктах пропуску на митному кордоні України, у межах прикордонної смуги на державному кордоні України, у річкових і морських портах, аеропортах, на залізничних станціях, на територіях підприємств і спеціальних митних зон та в інших місцях, визначених митними органами, створюються зони митного контролю. Ідентифікація транспортних засобів і товарів відбувається митницею за допомогою використання одноразових номерних запірно-пломбувальних пристроїв, голографічних міток, печаток, нанесення цифрового, літерного чи іншого маркування, ідентифікаційних знаків, проставлення штампів, узяття зразків і проб, складання опису товарів і транспортних засобів, використання товаросупровідної документації тощо [3, с. 54].

Є особливості в митному контролі товарів, що переміщуються через митний кордон України трубопровідним транспортом та лініями електропередачі, а також перетину через

митний кордон України в міжнародних поштових та експрес-відправленнях. Вони також регламентуються нормами Митного кодексу України.

Отже, об'єктами митного контролю виступають товари й транспортні засоби комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України; валюта; документи, які необхідні для переміщення товарів та транспорту. До суб'єктів належать посадові особи митних органів України, Державної прикордонної служби України, а також адміністрація портів, аеродромів, залізничних станцій; декларанти, а саме фізичні особи, що переміщуються через митний кордон України, юридичні особи, учасники ЗЕД, брокери; особи, що сприяють проведенню експертиз та досліджуванню товарів.

Може здійснюватися спільний митний контроль на митному кордоні України разом із митними органами суміжних держав на підставі міжнародних договорів України.

У системі міжнародних перевезень найскладнішими для митного огляду є великогабаритні об'єкти: залізничні вагони, контейнери, трейлери, легкові та вантажні автомаши-ни тощо. Фізичний огляд умісту транспортних засобів можна робити тільки вибірково, тому що такі операції пов'язані з реалізацією цілого комплексу трудомістких і тривалих розвантажувально-навантажувальних робіт, виділенням додаткових штатних одиниць персоналу митниці, наявністю спеціально виділених для цього майданчиків і под. З таких же причин вибірково оглядають і самі транспортні засоби, їхні конструкційні вузли, що потенційно можуть використовуватися для приховування предметів контрабанди.

Учені на чолі з академіком АЕН України Ю. Г. Козаком виокремлюють такі етапи митного оформлення товарів та транспортних засобів:

Прийняття, реєстрація та облік митних декларацій. Цей етап передбачає перевірку додержання всіх умов прийняття вантажної митної декларації; прийняття декларації, її електронної копії та пакета документів до неї; реєстрацію та перевірку вантажної митної декларації; наостанок – формування митної справи.

Контроль правильності визначення коду товару відповідно до товарної номенклатури ЗЕД та країни походження, а також за додержанням заходів нетарифного регулювання. Ініціюється проведення митного огляду; перевіряється відповідність документів вимогам заповнення, комплектності.

Контроль митної вартості товару та валютний контроль.

Контроль митних платежів. Перевіряються: підстави для надання пільг та преференцій, правильності їхнього застосування; відповідність даних про банківські реквізити суб'єкта ЗЕД; надходження коштів на депозитний рахунок митного органу; правильність нарахування митних платежів та контроль за правильністю застосування пільг сплати вищезазначених платежів. Окрім того, здійснюється контроль за своєчасністю сплати митних платежів та наданням відстрочення та розстрочення.

Випуск та огляд товарів. Перевіряється проведення попередніх етапів; приймається рішення про огляд; проводиться огляд товарів та транспортних засобів; приймається рішення про випуск товарів і на документах проставляється штамп «Під митним контролем» [4, с. 185–186].

Положення про митну декларацію регламентує оформлення й використання митних декларацій, на підставі яких декларуються товари, які переміщуються або пересилаються через митний кордон України підприємствами, й інші товари, що відповідно до законодавства України декларуються шляхом подання митної декларації, передбаченої для підприємств; порядок унесення змін до митних декларацій, їхнє відкликання та визнання недійсними [5, п. 1].

Дослідивши норми Митного кодексу України, погоджуємося з переконаннями А. М. Гуда, який у своїй науковій праці розкрив сутність організації митно-правового регулювання ЗЕД стосовно невідповідності орієнтирам сучасної митної політики тлумачення поняття «органи доходів і зборів» як центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної податкової й митної політики. Відбувається переорієнтація органів публічної влади, які реалізують митну політику, з фіскальної та

контрольної функції на сервісну й правозахисну. Таке ставлення говорить про необхідність зміни моделі системи органів влади, що здійснюють адміністративно-правове регулювання в галузі митної справи. Нова модель буде сприяти здійсненню податкової та митної політики держави відповідно до реалій сьогодення [1, с. 195].

Висновки. Зважаючи на викладене вище, необхідно узгодити й імплементувати норми законодавства Європейського Союзу (далі – ЄС) щодо уніфікації граничних митних та нетарифних обмежень у ЗЕД загалом, зокрема здійснення інтернаціональних перевезень. Для забезпечення загальних інтересів держави необхідно віднайти компроміс між економічними інтересами країн-членів ЄС та України при запровадженні уніфікованих процедурних обмежень. Наразі для вдосконалення митно-правового регулювання потрібна сучасна структурно-функціональна концепція, нові підходи щодо використання державно-дискримінаційних заходів.

З огляду на правове регулювання міжнародних транспортних перевезень, актуальним є гармонізація внутрішнього митного законодавства України з міжнародними стандартами, зокрема з правом Євросоюзу. При цьому особливого значення набуває імплементація норм Конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП (Конвенція МДП) 1975 р. [6].

Конвенція МДП є правовою підставою системи митного транзиту та сукупністю процедур, що дають змогу переміщувати через митний кордон транспортні засоби та контейнери. За допомогою цієї системи спрощуються процедури з переміщення товарів через митний кордон та забезпечується митна безпека, а саме:

1) скорочується кількість вимог до перевезення вантажів, що встановлені національним законодавством;

2) зменшується трудомісткість фізичного огляду транспортних засобів і вантажу в державах транзиту, який полягає лише в документальному контролі, перевірці печаток, пломб та зовнішнього стану контейнера;

3) знижується ризик подання уповноваженими органами недостовірної інформації, оскільки міжнародні операції здійснюються за одним транзитним документом;

4) зменшуються перешкоди на шляху руху вантажів, які пов'язані з оглядом, що своєю чергою сприяє розвитку міжнародної торгівлі.

Але нині Міжнародний союз автомобільного транспорту використовує застарілі паперові форми книжок МДП, що створює зайві перешкоди в розвитку європейської інтеграції та реалізації перспективних проектів міжнародних транспортних коридорів. Крім того, це суперечить світовому тренду на зниження кількості бар'єрів і спрощенню процедур під час організації міждержавних транспортних перевезень. Отже, доцільним є порядок з електронним декларуванням товарів і транспортних засобів запровадження електронної форми книжки МДП.

Упровадження нових інформаційних технологій є вкрай необхідним: завдяки їм удосконалюється й раціоналізується система контролю оперативної діяльності транспортної компанії, що, безумовно, сприяє поліпшенню керування стосунками із замовниками та постачальниками, покращенню процесу перевезень, збільшенню вантажообігу та зростанню інвестиційної привабливості цих компаній.

Список використаних джерел

1. Гуд А. М. Організація митно-правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. 241 с.
2. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4495-17> (дата звернення: 01.06.2019).
3. Бережнюк І. Г. Митне регулювання України: національні та міжнародні аспекти : монографія. Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2009. 543 с.
4. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств : навчальний посібник / за ред. Ю. Г. Козака, Н. С. Логвінової, М. А. Зайця. 4-те вид., перероб. та доп. Київ : Освіта України, 2012. 272 с.

5. Питання, пов'язані із застосуванням митних декларацій : постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2012 № 450. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/450-2012-%D0%BF> (дата звернення: 02.06.2019).

6. Митна конвенція про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП (Конвенція МДП) від 14.11.1975. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 2004. № 4. Книга 2. Ст. 1003.

Филипенко Анастасия Сергеевна,
кандидат юридических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9628-7426>

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПЕРЕМЕЩЕНИЯ ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ И ГРУЗОВ ЧЕРЕЗ ТАМОЖЕННУЮ ГРАНИЦУ УКРАИНЫ

В настоящее время в государстве существует специальный государственно-правовой механизм, в соответствии с которым осуществляется государственное регулирование внешнеэкономической деятельности. Данный механизм состоит, во-первых, из организационно-структурных формирований, во-вторых, из административно-правовых средств воздействия на отношения, складывающиеся в указанной сфере. Приведённые приёмы регулятивного воздействия в отношении транспортного обеспечения внешнеэкономических операций являются предпосылкой расширения международного сотрудничества и обеспечения социально-экономического развития Украины. В ходе исследования выявлены проблемы в системе административно-правового регулирования перемещения транспортных средств и грузов через таможенную границу Украины и определены некоторые направления улучшения ситуации.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность; пошлина; таможенный контроль; административно-правовое регулирование; национальное и международное законодательство; перевозка; транспортные средства.

Filipenko Anastasiia Sergiivna,
PhD in Law
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9628-7426>

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF TRANSPORT OF TRANSPORT VEHICLES AND LOANS THROUGH THE CUSTOMS BORDER OF UKRAINE

The main aspects of administrative and legal regulation of the vehicles' movement and goods across the customs border of our country are investigated. Problems in the system of administrative-legal regulation are revealed and certain directions of improvement the situation are determined. At present, the political and trade vector of our state is aimed at recognizing it as an active member of the international economic space. By significance, transport occupies one of the central places in public relations, providing the material component of the communicative sphere of society. Based on the extraordinary importance of transport, in paragraph 5 of Art. 92 of the Constitution of Ukraine stipulates that the principles of the use of transport are determined solely by the laws of Ukraine. It is the transport system that combines different regions, states into a holistic political and economic space. The movement of goods through the customs border of Ukraine is carried out by means of aviation, water, automobile, railway, pipeline transport and transmission lines, as well as mixed transportations. All imported, exported and transit goods and other items, as well as individuals, are transferred through the customs border of Ukraine under customs control. In order to ensure the implementation of customs control of vehicles and goods that are transported through the customs border of Ukraine at checkpoints at the customs border of Ukraine, within the boundary band at the state border of Ukraine, in river and sea ports, airports, railway stations, territories of enterprises, special customs zones and in other places designated by the customs authorities create customs control zones. Identification of vehicles and goods is carried out by the customs through the use of disposable special devices, holographic labels, seals, the use of digital, letter or other markings, identification marks, stamping, taking samples and samples, compiling a description of goods and vehicles, use of shipping documentation, etc.

Key words: foreign economic activity; customs; customs control; administrative and legal regulation; national and international legislation; transportation; vehicles.

Надійшла до редколегії 15.06.2019

Розділ IV

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

УДК: 343.9 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-67-2-99-108>

Бичін Сергій Олександрович

(Центральний відділ поліції ГУНП
у Донецькій області, м. Маріуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2895-1217>

РЕАЛІЗАЦІЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ДЕТЕКТИВІВ

У статті досліджено особливості реалізації кримінологічної політики України в діяльності детективів. Проаналізовано сутність, механізм формування та реалізації кримінологічної політики України. Визначено стан та розроблено пропозиції з удосконалення реалізації кримінологічної політики України в діяльності державних та приватних детективів.

Ключові слова: кримінологічна політика; формування; реалізація; механізм; злочинність; детектив.

Постановка проблеми. Загрозою безпеці суспільства, безумовно, є злочинність і пов'язані з нею криміногенні явища та процеси. Сучасний стан та тенденції розвитку злочинності унеможливають оцінку соціуму як кримінологічно безпечного. Серед тенденцій у галузі злочинності виокремлюють поступове відставання соціально-правового контролю за злочинністю. Причини численні та різноманітні: негативні (безсилля перед злочинністю) і позитивні (гуманізація, демократизація та легітимація цієї боротьби) [22, с. 133]. Зрозуміло, що запобігання злочинності має враховувати різноманітність факторів соціального розвитку, викликів сьогодення, зовнішніх та внутрішніх загроз. У межах одного державного відомства або в процесах міжвідомчої взаємодії досягти відчутних результатів запобігання злочинності неможливо. У зв'язку із цим суспільство через державні та громадські інституції розробляє ідеологію запобігання злочинності, стратегію запобіжного впливу та безпечного середовища, яка останнім часом отримала назву «кримінологічна політика».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що питанням розвитку та науково-практичного забезпечення запобігання злочинності присвятили свої праці такі вітчизняні вчені, як М. І. Бажанов, О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, П. С. Берзін, В. М. Бесчастний, В. І. Борисов, Б. М. Головкін, В. К. Гришук, Н. О. Гупорова, О. О. Дудоров, О. М. Костенко, О. М. Литвинов, В. А. Мисливий, А. А. Музика, В. О. Навроцький, Є. С. Назимко, М. І. Панов, А. В. Савченко, В. В. Сташис, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, В. О. Туляков, В. І. Тютюгін, Є. В. Фесенко, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, В. В. Шаблистий та ін. Однак питання запобіжної детективної діяльності ще комплексно не досліджено.

Формування мети статті. Отже, метою статті є визначення стану кримінологічної політики України та розроблення пропозицій з удосконалення її реалізації в діяльності детективів.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те що на офіційному державному рівні цей напрям державної політики не визнано (на кшталт економічної, соціальної, культурної політики тощо), його значення неможливо перебільшити. Як зазначають О. М. Джужа та В. В. Василевич, «формування й реалізація виваженої, ефективної та збалансованої кримінологічної політики держави має забезпечити активну й дієву боротьбу зі злочинністю, а зміцнення законності та правопорядку має бути пріоритетними в діяльності всіх державних органів влади, органів місцевого самоврядування й суспільства загалом. Проте розроблення теоретичних і практичних засад кримінологічної політики належить до значущих та складних проблем сучасної антикримінальної діяльності держави. Зокрема невизначеність доктринальних положень кримінологічної політики, її понятійного апарата, методологічного інструментарію, змісту, напрямів, пріоритетів і форм реалізації зрештою позначається на рівні ефективності боротьби зі злочинністю в країні» [8, с. 33]. Варто зауважити, що одні науковці ототожнюють кримінологічну політику з кримінальною, інші ж – визначають їх рівнозначними напрямками розвитку державної політики у сфері протидії злочинності [24, с. 115–116].

Незважаючи на різноманітність поглядів стосовно визначення поняття «кримінологічна політика» [8, с. 42; 13, с. 94; 14, с. 225; 28, с. 133; 29, с. 184], його основним змістом, основоположною ідеєю є запобігання злочинності [1, с. 40].

На переконання вітчизняних кримінологів, універсальним є визначення кримінологічної політики, запропоноване В. В. Голіною [2–6]. З точки зору вченої, кримінологічна політика – це складова частина державної внутрішньої соціально-економічної політики, що на основі Конституції України, законодавчих і нормативно-правових актів, теорії кримінології й інтегрованих нею для потреб запобігання злочинності здобутків інших галузей знань визначає директивні засади та шляхи, якими керується держава при здійсненні нерепресивної протидії злочинності та її проявам. Тим самим кримінологічна політика виступає як єдність, по-перше, державної концепції запобігання злочинності, що виражається у відповідних директивних актах; по-друге, кримінологічної теорії запобігання злочинності; по-третє, особливого виду діяльності держави, її органів, суспільства, громадськості, спрямованої на ефективний результат [5, с. 195–196].

У реальному суспільному житті кримінологічна політика має дві форми існування – формування та реалізацію. Формується кримінологічна політика на рівні законодавчих та інших нормативно-правових актів, що встановлюють стратегічні напрями, методи, методики, принципи тощо розвитку запобіжної діяльності в країні (Конституція України, Кримінальний, Кримінальний процесуальний, Кримінально-виконавчий кодекси України, закони України, укази Президента України, постанови, розпорядження Кабінету Міністрів України тощо). Формування кримінологічної політики по суті є «визначенням перспективних цілей і пріоритетів діяльності, чільних напрямів і засобів реалізації зазначених цілей на основі державницької, національної ідеології правової соціальної держави» [29, с. 186]. Реалізується ж зазначена політика виключно в правозастосовній діяльності, у безпосередній діяльності із запобігання злочинності. Зрозуміло, що обидві форми існування кримінологічної політики є взаємозалежними.

Запропонована модель форм існування кримінологічної політики корелює з кримінально-правовою категорією «кримінально-правове регулювання суспільних відносин». Кримінально-правове регулювання суспільних відносин здійснюється на двох рівнях – нормативному (законодавчому, правотворчому) та індивідуальному (правозастосовному), тобто охоплює як законотворення, так і правозастосування [23, с. 29]. Такий підхід надає можливість розглядати міждисциплінарні питання кримінально-правових наук синхронно та комплексно, від стадії формування (законодавчий, стратегічний аспект) до стадії реалізації (правозастосовний, тактичний аспект).

Правотворча діяльність – це діяльність державних і приватних органів, підприємств, установ чи організацій (або всього народу, територіальних громад), яка спрямована на закріплення (встановлення) у нормативних актах обов'язкових для виконання правил по-

ведінки, що є втіленням волі народу з урахуванням вимог соціального прогресу [7, с. 14]. З організаційної точки зору, правотворчість є способом упорядкування суспільних відносин, визначенням дороговказу розвитку правоохоронних органів за найбільш доцільними напрямками функціонування суспільства, виходячи з вимог його об'єктивного розвитку.

Правозастосовна діяльність – це необхідна гарантія практичного забезпечення прав і свобод людини. Саме на цьому рівні кримінологічна діяльність стає тією силою в діяльності органів правозастосування, що реально впливає на поведінку суб'єктів правовідносин. Питання гарантування прав особистості, зміцнення законності й правопорядку, забезпечення досягнення мети протидії злочинності та інші актуальні проблеми політики тут переходять у площину практичної реалізації [12, с. 92–93]. На феноменологічному рівні в правозастосуванні знаходить своє безпосереднє відображення правотворча діяльність.

Відносно кримінологічної політики доречно використовувати одночасно два напрями в організації та здійсненні – загальний (стосовно системи загалом) і спеціальний (стосовно окремих елементів). При цьому в рамках основних галузей, задіяних у реалізації такої політики, можна не тільки сформулювати першочергово важливі питання, а й намітити стратегічно вивірені довготривалі завдання, що переслідують досягнення кінцевої мети [29, с. 185]. З точки зору запобіжної діяльності правоохоронних органів, йдеться про лінійний та нелінійний спосіб її здійснення. Перший – це діяльність із запобігання конкретно визначеним видам злочинів (окремі елементи в системі злочинності), другий – це діяльність із запобігання злочинності загалом.

Слід зазначити, що існування окремих, хоча й комплексних, нормативно-правових актів (на кшталт законів) не може забезпечити повноцінну діяльність із запобігання злочинам. Запобіжна діяльність не може набути комплексних характерних рис без належним чином забезпеченого зв'язку законодавчого акта з правоохоронною діяльністю. Цей зв'язок забезпечують нормативно-правові акти, що визначають стратегію й тактику запобіжної діяльності.

Як справедливо зауважив О. М. Литвинов, у кримінологічній стратегії варто виділяти чотири аспекти, урахування яких дозволяє при організації та здійсненні протидії злочинності не втрачати ознак перспективності й разом із тим не допускати суб'єктивістських і волюнтаристських рішень. Перший аспект кримінологічної стратегії полягає в тому, що визначається її кінцева мета у формі світоглядної позиції з питань призначення, ролі, місця та методів протидії злочинності. Другий аспект пов'язаний із визначенням контуру політичного курсу держави у сфері протидії злочинності на конкретному історичному етапі розвитку суспільства. Третій аспект стосується її цільових настанов на конкретній стадії розвитку, четвертий – у рамках певного періоду [19, с. 378].

У зв'язку із цим, сучасна злочинність обумовлює нагальну необхідність розробки систематичних стратегій та диференційованих концепцій запобігання, які б ураховували цілу низку складових, зокрема надзвичайно складний детермінативний комплекс наявних форм та видів кримінальності, тенденцію її транснаціоналізації, міжнародно-правові стандарти запобігання кримінальній делінквентності та поводження з правопорушниками тощо [14, с. 226–227]. Саме в контексті діяльності правоохоронних органів виявляється важливість розроблювання, ухвалення та впровадження нормативно-правових актів стратегічного й тактичного характеру. У названих документах окреслюється детермінативний комплекс, зазначається мета та завдання щодо вирішення найбільш актуальних системних проблем.

Кримінологічна стратегія надає функціонуванню протидії злочинності стабільності, планомірності, спрямованості, забезпечує безпосередність і послідовність розробки завдань діяльності та їхню диференціацію за рівнями та сферами застосування. Вона служить своєрідною платформою для довгострокових і перспективних планів діяльності окремих суб'єктів, убирає в себе фундаментальні надбання науки та новітні форми організації практичної сторони справи, чітко визначає засоби, у тому числі обумовлені спе-

цифікою дії механізмів реалізації довгострокової кримінологічної політики [19, с. 378–379].

Стратегія ж запобіжної діяльності в конкретній галузі суспільних відносин спрямована на реалізацію положень стратегії більш загального порядку та законодавства загалом. Вона, як і стратегія діяльності правоохоронних органів, характеризується такими ознаками: «по-перше, є системою теоретичних положень, сукупністю політико-правових ідей, розгорнутих на довгострокову перспективу; по-друге, визначає загальну орієнтацію діяльності правоохоронної системи, фундаментальні цілі й довгострокові завдання, основні напрями правоохоронної діяльності; по-третє, виходить із вимог системи об'єктивних законів у сфері протидії злочинності» [31, с. 35].

Кримінологічна стратегія має містити відповіді на такі запитання:

- наскільки актуальна в цей момент проблема протидії злочинності?
- у чому полягають особливості та які основні тенденції розвитку злочинності?
- які цілі та завдання держави й суспільства у сфері протидії злочинності?
- які результати діяльності з протидії злочинності очікуються?
- які основні напрями досягнення бажаних результатів протиборства зі злочинністю?
- Кримінологічна стратегія повинна також включати:
- характеристику зовнішніх і внутрішніх загроз від злочинності;
- визначення критеріїв і показників, що характеризують кримінологічну обстановку і її стан; рівень безпеки, що гарантує надійний захист життєво важливих інтересів громадян;
- механізм забезпечення діяльності з протидії злочинності шляхом застосування всіма державними й суспільними інститутами правових, економічних, адміністративних, політичних та інших заходів кримінологічного впливу [19, с. 381; 20, с. 555–556].

Для належного впровадження запобіжної стратегії в суспільне життя та діяльність правоохоронних органів завжди розроблюється комплекс заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов учинення деліктів, захист інтересів людини, суспільства й держави від протиправних посягань, а також налагодження дієвої співпраці між суб'єктами, що діють у цій сфері.

Стратегію запобіжної детективної діяльності слід розглядати в контексті напрямів діяльності державних і приватних детективів, сфер суспільних відносин, до яких вони є дотичними, а також викликів сучасної злочинності відповідно до певних напрямів. Якщо діяльність антикорупційних та поліцейських детективів чітко прив'язана до конкретних видів правопорушень та злочинності в певних сегментах суспільних відносин, то приватна детективна діяльність має відігравати загальну запобіжну щодо злочинності роль, а також бути відповідним маркером діяльності державних правоохоронних органів. Зазначена стратегія має бути спрямована на забезпечення стабільності, довготривалості та перспективності реалізації кримінологічної політики.

Також поруч із стратегією, тобто програмним документом запобіжної діяльності загальнодержавного значення, може бути концепція. Як зазначає В. В. Голіна, кримінологічна політика, як, мабуть, будь-яка державна політика, її зміст, напрями реалізації, цілі та інші необхідні компоненти, знаходить своє вираження у відповідній концепції, що містить офіційний погляд на проблему кримінологічного (а не іншого) запобігання злочинності в країні, який згодом знайде свою «матеріалізацію», конкретизацію у вигляді планів чи програм [5, с. 197].

Для прикладу, метою Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень (далі – Концепція) на період до 2015 року, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209-р., є забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень шляхом розроблення та здійснення комплексу заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов учинення злочину, захист інтересів людини, суспільства й держави від протиправних посягань, а також налагодження дієвої співпраці між центральними й місцевими ор-

ганами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим та громадськістю в зазначеній сфері. У Концепції визначаються шляхи та способи розв'язання низки проблем, очікувані результати від її реалізації, обсяг фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів [16]. Постановою Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2012 р. № 767 було затверджено План заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р. [25].

На перший погляд запобіжна детективна діяльність загалом не може бути об'єднана в одну систему, оскільки суб'єкти її здійснення є різноманітними, їхні повноваження або правовий статус урегульовано неоднорідними законодавчими актами, їм властива різна відомча підпорядкованість, різні методи та засоби впливу тощо. Однак специфіка діяльності детективів в Україні акцентована на найбільш важливих напрямках запобігання злочинності – корупційних кримінальних правопорушеннях та особливо тяжких злочинах (державні детективи); на професійному виявленні детермінанта злочину, здійснюваному фахівцями інформуванні про злочин (приватні детективи). У зв'язку із цим, комплексний державницький підхід до організації окресленої діяльності є гарантією належного забезпечення прав і свобод людини та громадянина в нашій державі.

Належна організація запобіжної діяльності детективів надасть можливість забезпечити:

- одноманітність діяльності правоохоронних органів у проведенні державної політики;
- законність дій правоохоронних органів, включаючи захист прав і законних інтересів громадян, що стикнулися з юридичною системою;
- застосування найефективніших методів і прийомів здійснення судочинства та запобігання можливим помилкам;
- створення необхідних (стабільних, надійних та незмінних) умов громадянам у разі звернення до правоохоронних органів [17, с. 72].

Для того щоб забезпечити єдність реалізації кримінологічної політики в запобіжній діяльності детективів, необхідно комплексно розглянути особливості функціонування детективних підрозділів за визначеними напрямками роботи. Однак комплексність може бути досягнута виключно завдяки аналізу кожної окремої складової запобіжної детективної діяльності. Тому доцільно виокремити кожний напрям.

Передусім проаналізуємо реалізацію кримінологічної політики в діяльності державних детективів. Вона визначається за двома узагальненими напрямками, як-от: запобігання корупційним правопорушенням та запобігання особливо тяжким злочинам.

Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ, Національне бюро) протидіє кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці.

Наразі чинним є Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» [9], хоча наявний проект Закону України «Про Антикорупційну стратегію на 2018–2020 роки» [26], який був схвалений урядом ще у квітні 2018 року, досі не прийнятий Верховною Радою України. Проектом цього закону визначено відповідно до сучасної ситуації в державі основні напрямки державної антикорупційної політики та продовження діяльності в окреслених раніше напрямках [21, с. 122].

На думку фахівців, у разі відсутності стратегічних концептуальних ідей і цілей, принципів і пріоритетів, довгострокових загальнодержавних програм, заснованих на глибокому науковому підґрунті, не може бути ніякої антикорупційної політики, а є лише її видимість [18, с. 180]. Такий стан справ існував до жовтня 2014 р. Як зазначається в Законі України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», «однією з основних причин неналежного виконання Національної антикорупційної стратегії на 2011–2015 роки (була чинною до ухвалення

цього Закону – С.Б.) як основного програмного документа в антикорупційній сфері стала відсутність всупереч міжнародному досвіду чітких індикаторів стану та ефективності її виконання. У зазначеній Стратегії відсутній також механізм моніторингу та оцінки її виконання – не передбачено, яким чином мала виконуватися відповідна робота Національним антикорупційним комітетом та в який спосіб повинна залучатися до цих процесів громадськість. Отже, можна констатувати, що на сьогодні в Україні фактично відсутня ефективна стратегія протидії корупції, яка б враховувала гостроту проблеми та актуальність ситуації» [9].

Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» встановлена вимога звітування цього органу про результати роботи. Директор НАБУ щороку не пізніше 10 лютого та 10 серпня подає Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України письмовий звіт про діяльність Національного бюро протягом попередніх шести місяців. Письмовий звіт про діяльність Національного бюро повинен містити інформацію про статистичні дані стосовно результатів діяльності з обов'язковим зазначенням установлених відомостей, серед яких:

- кількість зареєстрованих заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення в розрізі кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Національного бюро;
- кількість оперативно-розшукових справ, заведених Національним бюро, та їхня результативність;
- кількість осіб, щодо яких складено обвинувальні акти про вчинення ними кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Національного бюро;
- кількість осіб, щодо яких набрав законної сили обвинувальний вирок суду стосовно вчинення ними кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Національного бюро;
- кількість осіб, щодо яких набрав законної сили виправдувальний вирок суду відносно вчинення ними відповідних правопорушень.

Як зазначається у звіті НАБУ, відповідно до результатів роботи в другому півріччі 2018 р. понад 100 осіб учинили корупційні діяння. Стосовно 61 особи розслідування завершено та складено обвинувальний акт. Третина обвинувачених – посадовці великих підприємств та судді; розпочато 577 розслідувань, 32 справи скеровано до суду, відшкодовано збитків на 92,2 млн. грн. тощо [11]. Звіти містять вичерпну інформацію за всіма напрямками роботи НАБУ, окремі відомості про детермінацію корупційної злочинності та вжиті заходи у сфері запобігання корупції.

Так от, кримінологічна політика у сфері запобігання корупційним злочинам нині характеризується належним рівнем сформованості та організованості (починаючи від базових законів і завершуючи планами виконання Антикорупційної стратегії). Єдиним вагомим недоліком є рудиментарність законодавчої бази, оскільки час, на який розрахована Антикорупційна стратегія, минув. Тому потребують вирішення питання щодо оцінки реалізації стратегії до 2017 року, а також ухвалення стратегії на 2019–2022 рр.

Відносно реалізації кримінологічної політики у сфері запобігання особливо тяжким злочинам у діяльності поліцейських детективів необхідно визнати: зараз вона знаходиться на рівні формування. Це обумовлено тим, що, незважаючи на оголошену реформу поліцейської детективної діяльності, цей напрям перебуває в стадії пілотного проекту. На законодавчому рівні не врегульовано правові засади саме їхньої діяльності. Тому на поліцейських детективів та їхні підрозділи розповсюджується дія загальних законодавчих актів у цій сфері (Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про Національну поліцію» тощо). Відповідний напрям кримінологічної політики сформований як нормативно-правовими актами загального характеру, так і спеціальними законами й підзаконними нормативно-правовими актами.

У Стратегії розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року (далі – Стратегія) зазначено, що у сфері протидії злочинності тепер існують такі виклики:

- підвищення рівня злочинності, обумовлене чинниками складної соціально-економічної ситуації в державі, внутрішніми та зовнішніми загрозами національній безпеці в умовах гібридної війни;
- низький рівень ефективності превентивних заходів у сфері протидії злочинності;
- відсутність ефективної взаємодії суб'єктів забезпечення національної безпеки України у сфері боротьби зі злочинністю;
- зростання транснаціональної злочинності та необхідність розвитку міжнародного співробітництва в боротьбі з організованою злочинністю;
- низький рівень використання аналітичних інструментів у протидії злочинності й прогнозуванні відповідних загроз;
- низька ефективність проведення досудового розслідування як наслідок недосконалості правових механізмів, надмірного навантаження на органи досудового розслідування та їхньої неукомплектованості [27].

Необхідними кроками усунення цих викликів, між іншим, визначено таке:

- підвищення ролі превентивної діяльності у сфері протидії злочинності й упровадження відповідних локальних програм у рамках єдиної політики, сформованої МВС;
- удосконалення організаційних і правових основ для посилення боротьби з організованою злочинністю та протидії торгівлі людьми, наркозлочинності та кіберзлочинності;
- підвищення професіоналізму працівників органів системи МВС стосовно використання форм і методів оперативно-розшукової діяльності;
- розвиток міжнародної взаємодії у сфері протидії організованим і транснаціональній злочинності;
- розвиток системи ювенальної превенції у сфері відповідальності органів системи МВС.

За вказаним напрямом реалізації Стратегії очікуються зміцнення громадської безпеки й правопорядку в державі завдяки реалізації превентивних програм і підвищенню спроможності органів системи МВС у протидії злочинності.

Метою іншого документа – Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю (далі – Концепція) – є визначення напрямів та механізмів реалізації державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю шляхом формування нових та вдосконалення наявних норм кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства й практики їхнього застосування, а також розроблення та виконання організаційних заходів, спрямованих на запобігання виникненню організованих злочинних угруповань і вчиненню ними злочинів. У Концепції визначено термін дії, напрями, очікувані результати, джерела фінансування її реалізації; шляхи та засоби розв'язання проблеми [15].

У 2018 році Національною поліцією було зафіксовано 455,8 тисяч кримінальних правопорушень, що на 34 тисячі менше, ніж у 2017 році (490,3). У 2018 році було вчинено 1407 умисних убивств. 9 з 10 таких злочинів розкрито (1285). Протягом року підрозділом з протидії торгівлі людьми викрито 21-у (15 – у 2017 році) організовану групу, порушено 276 кримінальних проваджень за ст. 149 (торгівля людьми) КК України. 109 особам оголошено про підозру. У 2018 році поліцейські викрили 1800 фактів хабарництва на суму 60,7 млн. гривень. Як зазначає голова Національної поліції України генерал поліції першого рангу С. М. Князев, «перший глобальний напрямок розвитку поліції – продовження розбудови кримінальної поліції та імплементація інституту кримінальних проступків у практичну роботу поліції. Також буде продовжено експериментальний проект детективів» [10].

Варто зауважити, що детективна поліцейська діяльність на сьогодні належним чином не урегульована. Незважаючи на наявність документів стосовно реформування полі-

ції, розвитку та диференціації підрозділів, заходів запобігання особливо тяжким злочинам, ми маємо ситуацію правової невизначеності в цій сфері. Відповідні концепції та стратегії перебувають на рівні підзаконних нормативно-правових актів, що негативно відображається на повноваженнях та функціонуванні поліцейських детективів. Тому з управлінської точки зору необхідно впровадити належне законодавче забезпечення цієї діяльності, а стратегіям, концепціям розвитку МВС та детективної поліцейської діяльності надати статус закону. Окремі вчені як недолік оцінюють підзаконний характер реалізації кримінологічної політики в поліцейській діяльності [14, с. 227].

Приватна детективна діяльність, судячи з аналізу проекту Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» [32], залишилася поза межами кримінологічної політики; запобіжній складовій у діяльності приватних детективів, на жаль, не було приділено увагу під час опрацювання законопроекту в комітетах Верховної Ради України та й надалі. На сьогодні немає можливості говорити про повноцінну реалізацію кримінологічної політики в діяльності приватних детективів, оскільки спеціальну законодавчу базу їхньої діяльності ще не визначено. Більш того, представлений зараз проект не містить спеціально визначених завдань або повноважень приватних детективів у сфері запобігання злочинності. Окремі нормативні приписи цього закону мають стосуватися звітності приватних детективів про результати діяльності, включаючи й кримінологічно значущі показники. У цьому контексті проект закону має бути доопрацьований.

У подальшому, тобто на момент набрання чинності зазначеним нормативним актом, має бути розроблена, обговорена та схвалена концепція або стратегія запобіжної діяльності приватних детективів. Такий вагомий професійний запобіжний ресурс у вигляді діяльності детективів має бути організованим та спрямованим на гарантування безпеки наших громадян.

Поза сумнівом, така чітка кримінологічна політика у сфері запобіжної діяльності приватних детективів сприятиме:

- 1) підвищенню довіри населення до правоохоронних та інших державних органів;
- 2) інформуванню населення щодо стану злочинності та найбільш криміногенних осередків;
- 3) доведенню до відома населення інформації стосовно напрямів запобіжної діяльності, здійснюваної правоохоронними органами;
- 4) поширенню інформації відносно затверджених стратегій забезпечення публічної безпеки й порядку та протидії злочинності, а також виконавців запланованих заходів;
- 5) відкритому діалогу державних, у тому числі правоохоронних, органів з активними представниками місцевої громади та пропозиції стосовно співробітництва для досягнення мети безпечного життя;
- 6) широкому інформуванню населення з питання запобіжних можливостей громадськості у сфері запобігання злочинності та кращих світових практик запобігання окремим злочинам [30, с. 15].

Висновки. Належна реалізація кримінологічної політики України в діяльності детективів надасть можливість установити й оцінити ризики (загрози) кримінологічної безпеки, оскільки поєднання діяльності державних органів та приватних організацій обумовить виявлення тих детермінантів, які раніше були невідомі.

Реалізація кримінологічної політики державними та приватними детективами багато важить для теорії та практики запобіжної діяльності, убезпечення українського суспільства взагалі. В її організації має знаходити вираження воля суспільства та пріоритети розвитку правоохоронного потенціалу соціуму, запроваджуватися новітні методики запобіжної діяльності. Тому забезпечення кримінологічної безпеки українського суспільства за найбільш важливими напрямками життєдіяльності шляхом поєднання державних та приватних зусиль – це основна ідея, що має бути втілена в організації запобіжної детективної діяльності.

Список використаних джерел

1. Василевич В. В., Поліщук Г. С. Реалізація кримінологічної політики у сфері кримінально-правової охорони довкілля. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 37–49.
2. Голіна В. Кримінологічна політика в Україні : деякі теоретико-прикладні проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 2 (53). С. 182–190.
3. Голіна В. Кримінологічна політика України як ресурс у протидії злочинності (реалії і можливості). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2. С. 193–201.
4. Голіна В. В. Кримінологічна політика України. *Правова доктрина України : у 5 т. Кримінально-правові науки в Україні : стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова*. Харків : Право, 2013. Т. 5. С. 470–483.
5. Голіна В. В. Кримінологічна політика як основа розробки теорії і практики запобігання злочинності в Україні. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 133. С. 192–203.
6. Голіна В. В. Кримінологічна політика : стан та перспективи. *Правова система України : історія, стан та перспективи : у 5 т. Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В. В. Сташиса*. Харків : Право, 2008. Т. 5. С. 257–273.
7. Гусаров С. М. Законотворчість і законодавчий процес в Україні : монографія / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Золота миля, 2014. 412 с.
8. Джу́жа О. М., Василевич В. В. Концептуальні засади співвідношення кримінальної, кримінально-правової та кримінологічної політики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*, 2014. № 4. С. 30–45.
9. Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки». *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 46. Ст. 2047.
10. Звіт Голови Національної поліції України С. Князева про результати роботи відомства за 2018 рік. URL : https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/Zvit_NPU_2018.pdf (дата звернення : 28.04.2019).
11. Звіт Національного антикорупційного бюро України за друге півріччя 2018 року. URL : <https://nabu.gov.ua/report/zvit-druge-pivrichchya-2018-roku> (дата звернення : 08.05.2019).
12. Іщук О. С. Механізм формування і реалізації кримінологічної діяльності органів прокуратури. *Європейські перспективи*. 2014. № 10. С. 89–95.
13. Іщук О. С. Реалізація кримінологічної політики держави в діяльності органів прокуратури. *Наше право*. 2015. № 2. С. 92–95.
14. Коваленко А. В. Поняття кримінологічної політики держави в діяльності поліції в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 223–228.
15. Концепція державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1000/2011> (дата звернення : 11.05.2019).
16. Концепція реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року. *Офіційний вісник України*. 2011. № 93. Ст. 3389.
17. Кудрявцев В. Н. Стратегии борьбы с преступностью. 2-е изд. испр. и доп. Москва : Наука, 2005. 385 с.
18. Кушнар'ов І. В. Стратегія протидії корупції як складова антикорупційної політики. *Право і безпека*. 2012. № 5(47). С. 177–181.
19. Литвинов О. М. Стратегія протидії злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 377–387.
20. Литвинов О. М. Стратегія протидії злочинності. *Правова доктрина України : у 5 т. Кримінально-правові науки в Україні : стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова*. Харків : Право, 2013. Т. 5. С. 552–560.
21. Марченко В. Ю. Антикорупційна політика в Україні : поняття, зміст та етапи формування. *Молодий вчений*. 2018. № 11. С. 121–124.
22. Мельничук Т. В. Кримінологічна безпека : сутність та концептуальне обґрунтування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 132–138.
23. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія / Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2012. 266 с.

24. Назимко Є. С. Депеналізація як елемент пенальної політики України : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Академія адвокатури України. Київ, 2011. 254 с.
25. План заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р. *Офіційний вісник України*. 2012. № 73. Ст. 2935.
26. Про Антикорупційну стратегію на 2018–2020 роки : Проект Закону України № 8324 від 26.04.2018. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63942 (дата звернення : 14.05.2019).
27. Стратегія розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року. URL : https://mvs.gov.ua/ua/pages/strategiya_2020.htm (дата звернення : 21.05.2019).
28. Ступник Я. В. Про кримінологічну складову політики протидії наркозлочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2012. Вип. 18. С. 132–135.
29. Туєв О. Кримінологічна політика і стратегії протидії рейдерству. *Публічне право*. 2012. № 4. С. 185–190.
30. Шрамко С. С. Роль громадськості у запобіганні злочинності в Україні : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України. Харків, 2018. 20 с.
31. Юхно О. О. Актуальні проблеми визначення місця кримінологічної стратегії і тактики в системі запобігання злочинності держави. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2008. № 2. С. 34–39.
32. Пропозиції Президента до Закону «Про приватну детективну (розшукову) діяльність». URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57580 (дата звернення: 24.05.2019).

Бычин Сергей Александрович

(Центральный отдел полиции ГУНП в Донецкой области,
г. Мариуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2895-1217>

РЕАЛИЗАЦИЯ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЕТЕКТИВОВ

В статье исследованы особенности реализации криминалогической политики Украины в деятельности детективов. Проанализированы сущность, механизм формирования и реализации криминалогической политики Украины. Определено состояние и разработаны предложения по совершенствованию реализации криминалогической политики Украины в деятельности государственных и частных детективов.

Ключевые слова: криминалогическая политика; формирование; реализация; механизм; преступность; детектив.

Bychin Serhii Oleksandrovych

(The Central Department of Police in the Donetsk Region, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2895-1217>

REALIZATION OF CRIMINOLOGICAL POLICY OF UKRAINE IN THE ACTIVITY OF THE DETECTIVES

The article examines the features of the implementation of the criminological policy of Ukraine in the detectives' activity. The essence, the mechanism of formation and implementation of the criminological policy of Ukraine are analysed. The state and proposals for improving the implementation of the criminological policy of Ukraine in the activity of state and non-state detectives are defined. The strategy of preventive detective work is considered in the context of the activities of state and non-state detectives. The specifics of the activity of detectives in Ukraine are focused on the most important areas of crime prevention - corruption and especially grave crimes (state detectives), the professional identification of crime determinants, the provision of information on crime by experts in their field (private detectives). A criminological policy in the field of preventing corruption crimes is characterized now by an appropriate level of formation and organization (starting from basic laws, completing plans to implement an anti-corruption strategy). Criminological policy in the activity of police detectives is at the level of formation. The corresponding direction of the criminological policy is formed both by regulatory legal acts of a general nature and by special laws and by-laws. Private detective work remained outside the criminological policy. The precautionary component in the activity of private detectives is not paid attention. The law should set the tasks and powers of private detectives in the field of crime prevention, reporting on performance.

Key words: criminological policy; the formation; implementation; mechanism; crime; detective.

Надійшла до редколегії 28.05.2019

Джу́жа Олександр Миколайович,
доктор юридичних наук, професор
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1347-4937>

Тичина Дмитро Михайлович,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9430-6101>

ПОБУДОВА СИНЕРГЕТИЧНОЇ МОДЕЛІ СОЦІОЛОГО-ПРАВОВОГО ПІДХОДУ В ТЕОРІЇ ВІКТИМОЛОГІЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

У статті за допомогою синергетичної моделі соціолого-правового підходу запропонована система віктимологічного моделювання. На основі застосування такого підходу встановлено, що на всіх етапах реалізації злочинного наміру підсистеми, які характеризують злочинця й жертву, функціонують за власними законами, циклічно, розвиваючись та змінюючись (флюктують), а коли діє чергова флюктуація в умовах нестійкості, настає біфуркація (зміна форм правової поведінки). Використання досягнень синергетики дало змогу розглядати правові явища нетрадиційно, наприклад, як складні системні утворення, сталість яких залежить від ступеня їхньої відповідності суспільним потребам, а розвиток відбувається згідно з певними закономірностями, що можуть бути використані для виконання завдань із прогнозування злочинності й запобігання злочинам.

Ключові слова: жертва; злочинець; віктимологія; синергетика; віктимологічне моделювання; віктимологічне запобігання злочинам.

Постановка проблеми. Прискорення процесів європейської інтеграції України потребує впровадження в правоохоронну практику не лише сучасних форм і методів протидії злочинності, а й визнаних світовим співтовариством стандартів захисту прав і свобод людини. Реальні демократичні перетворення є невід'ємними від гуманізації соціальних відносин, адже людина, її життя й здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю.

На розвиток українського суспільства початку ХХІ ст. впливають декілька груп чинників, зокрема наслідки демонтажу соціалістичної моделі розвитку країни (зростання соціальної незахищеності, утрата ціннісних орієнтирів, різке зниження рівня життя, збільшення маргінальної маси за рахунок безробітних, бездомних та інших категорій населення, які перебувають за межею бідності); складна соціально-політична ситуація (військові дії у східних областях, покращення технічної оснащеності злочинців, зростання рівня нетерпимості, девальвація морально-правових цінностей); вплив тенденцій глобалізаційного світу (аномізація суспільства на рівні глибинних параметрів існування та відтворення соціуму; посилення міграційних процесів та позицій транснаціональної організованої

злочинності), що в комплексі створюють підґрунтя для виникнення нових типів кримінальних загроз для населення і, певна річ, сприяють його інтенсивній віктимізації.

Ужиті правоохоронними та іншими державними органами заходи не дали можливості нейтралізувати основні внутрішні та зовнішні загрози національній безпеці, що зумовлює подальше ускладнення криміногенної ситуації в державі в умовах гібридної війни. Так, за останні десять років рівень злочинності зріс більш ніж у чотири рази, зокрема збільшилася питома вага найнебезпечніших її проявів. Для прикладу, у 2018 році кількість громадян, які стали жертвами кримінальних посягань, збільшилася на 9,0 % та становила 400,7 тис. (у 2017 році – 366,3 тис.). Серед потерпілих від злочинів майже 156,8 тис. жінок, 29,2 тис. пенсіонерів, 5,8 тис. дітей, 1,8 тис. іноземців, 194 працівники засобів масової інформації. Понад 5,6 тис. осіб загинуло. Найбільш незахищеними верствами населення залишаються жінки та діти (за 2013–2018 роки збільшилася майже на чверть кількість протиправних діянь за ст.ст. 149, 152–156, 301–303 Кримінального кодексу України), а також особи похилого віку, щодо яких у 2018 році вчинено на 5,7 % більше кримінальних правопорушень, ніж у попередні періоди [1].

Зазначене свідчить про низький рівень ефективності превентивних заходів у сфері протидії злочинності. Пошук нових (альтернативних) методів запобігання злочинам усе частіше орієнтує кримінологів на проблеми жертви суспільно небезпечних діянь, чинники, що визначають здатність окремих осіб та їхніх груп у певних ситуаціях ставати об'єктом посягань, учинених з різних мотивів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти поведінки жертви злочинів, її правового захисту, заходи віктимологічного запобігання висвітлювали представники української (В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. М. Джужа, В. О. Туляков), радянської та російської (К. В. Вишневецький, В. І. Задорожний, Д. В. Рівман, В. Я. Рибальська, В. І. Полубинський, В. С. Устинов, Л. В. Франк), західноєвропейської (М. Вольфганг, Р. Гассер, І. Маттес, Х. Нагель, Б. Станков, А. Фаттах, Б. Холист, Г. Шнайдер), американської (Ф. Вертхам, К. Єйкбері, Є. Кормен, Т. Кук, Р. Мертон, Т. Тайлер, Дж. Фарелл, Ж. Флеммінг) віктимологічних наукових шкіл. Водночас низка питань віктимологічної характеристики механізму вчинення злочину залишається невирішеною, а в кримінологічній науці не сформовано цілісного уявлення про взаємодію жертви та злочинця.

Метою цієї статті є наукове дослідження побудови синергетичної моделі соціолого-правового підходу в теорії віктимологічного моделювання.

Виклад основного матеріалу. Спостерігаючи за злочинністю, кримінологи довгий час оцінювали її лише з кримінологічних позицій, майже не замислюючись про доцільність і цінності віктимологічних спостережень; про те, що ми маємо справу з найскладнішою, багатокомпонентною системою, що самоорганізується [2, с. 199–200]; про те, що злочинець є лише частиною цієї системи. Рухаючись таким шляхом, учені всі наукові й технічні можливості донедавна використовували задля підвищення ефективності кримінологічного моніторингу та протидії злочинності і, зрештою, зіткнулися зі складною передбезвихідною ситуацією. Разом з тим у зворотних віктимологічних негативних зв'язках «жертва – злочинець» [3] усе чіткіше простежується недооцінка можливостей віктимологічного моніторингу і, як наслідок, віктимологічного запобігання злочинам [4, с. 281–284]. У сучасній ситуації вчені-кримінологи спостерігають наближення боротьби зі злочинністю до кризової межі, за якою неможливо запобігати злочинам, безперервно проводити моніторинг кримінальної ситуації.

Методологічне різноманіття вивчення кримінологічних та віктимологічних явищ дозволяє констатувати, що однією з найскладніших міждисциплінарних методик наукового дослідження феноменів є синергетичний підхід. Термін «синергетика» (від грецького «synergetikos» – спільний; той, що діє узгоджено) було запропоновано німецьким ученим Германом Хакеном, який розумів під ним науковий метод, що дає змогу пояснити механізм «спонтанного» виникнення структур у складній системі внаслідок взаємодії між її елементами [5]. Вона вивчає зв'язки між елементами структури (підсистемами), утво-

реними у відкритих системах (фізико-хімічних, біологічних, соціальних, психологічних, технічних) завдяки інтенсивному (потоківому) обміну речовиною й енергією з навколишнім середовищем у нерівномірних умовах. У таких системах спостерігається узгоджена поведінка підсистем, у результаті чого зростає ступінь їхньої упорядкованості, тобто зменшується ентропія. Цей процес має природничо-наукову сутність і позначається терміном «самоорганізація». Теоретичну основу синергетики становлять термодинаміка нерівноважних процесів, теорія випадкових процесів, теорія нелінійних коливань і хвиль.

Синергетику розуміють по-різному. Стосовно вивчення соціальних систем вона визначається як напрям міждисциплінарних досліджень процесів самоорганізації в різних системах. Слово «синергія» означає не просто сприяння, співучасть, але й з'єднання різних енергій, наприклад, у таких відкритих (соціальних) системах, як злочинність і «антизлочинність» (або система протидії злочинності та запобігання злочинам, система антикримінальної безпеки та ін.) [6, с. 1109].

Істотна відмінність синергетики від інших традиційних методів наукового пізнання полягає в тому, що вона, вивчаючи складні системні утворення, досліджує не сутність складових частин (елементів) цих систем (що є змістом класичного наукового аналізу), а насамперед характер системних зв'язків між цими елементами. Такий підхід дає незвичайні результати, головним з яких, вочевидь, є відкриття універсальних закономірностей, однаково властивих усім системним утворенням незалежно від рівня складності їхніх елементів: фізичних, хімічних, біологічних, екологічних, психологічних, соціальних, технічних. Така універсальність, ізоморфність законів синергетики поступово сприяє формуванню мови загальнонаукового, міждисциплінарного рівня, що дає змогу краще розуміти один одного представникам точних і гуманітарних наук, тобто фізику й соціологу, техніку та юристу.

Можливість пояснення соціальних (у тому числі правових) явищ із природничо-наукових позицій синергетики з методологічного погляду має революційний характер, а тому є для дослідника особливо привабливою, адже передбачає одержання неочікуваних та прогресивних наукових результатів [7, с. 76].

Імовірно, слід погодитися з В. А. Груніною, яка зазначає, що «надскладна природа правової системи, у нашому випадку – соціолого-правового підходу в теорії кримінологіко-віктимологічного моделювання злочинності – обумовлює необхідність використання синергетичної моделі» [8, с. 7]. Складність соціолого-правового підходу полягає в неможливості усунути в об'єкті, що моделюється, нестійкість, імовірність, нелінійний характер функціонування правових явищ, заміну хаосом системного порядку. Тому, на наш погляд, доцільно використовувати синергетичну модель соціолого-правового підходу в дослідженнях кримінологічних і віктимологічних явищ. Разом з тим ми дійшли висновку, що синергетичні моделі ефективні на рівні загального або навіть «понадзагального» вивчення буття, тобто в системі вищого порядку. До таких систем належить досліджувана єдність «злочинність–віктимність», що включає подвійний об'єм феноменів, які володіють різною природою. Пізнання механізмів самоорганізації за допомогою синергетичної моделі соціолого-правового підходу в теорії віктимологічного моделювання передбачає розгляд не тільки приватних кримінологічних та віктимологічних явищ, а й цілісної системи їхньої сукупності [9, с. 30]. Така ситуація не завжди позитивно позначається на стані кримінології й на застосуванні соціолого-правового підходу в теорії віктимологічного моделювання злочинності. Але синергетична модель, що застосовується в теоретичних дослідженнях, дозволяє збагатити арсенал міждисциплінарних прийомів пізнання, а також по-новому розглянути наявні проблеми віктимології і, можливо, наблизитися до їхнього вирішення.

Характеризуючи загалом синергетичну модель, слід зазначити, що синергетика вивчає самоорганізаційні процеси, що відбуваються в складних відкритих системах, що взаємодіють не тільки один з одним, але й із зовнішнім самоорганізованим середовищем, системою «злочинність – віктимність».

Складність соціолого-правового підходу віктимологічного моделювання визначається його внутрішньою структурою, яка включає: соціологічний підхід до наукового дослідження, правовий підхід, злочинність та її віктимологічні похідні. Названі підсистеми функціонують за власними законами, циклічно, зворотно розвиваються, тобто флюктують (обурюються, змінюються). А коли діє чергова флюктуація в умовах нестійкості, то настає біфуркація [10, с. 56]. Тоді система опиняється перед вибором еволюції, число варіантів розвитку системи визначено заздалегідь, але буде вона розвиватися хаотично або перейде на наступний рівень самоорганізації, передбачити вкрай складно. Подальший розвиток визначається випадково в результаті зовнішнього впливу у вигляді чергової флюктуації. Наведені властивості синергетичної моделі характеризують соціолого-правовий підхід у теорії віктимологічного моделювання.

Той факт, що соціолого-правовий підхід є системним утворенням, не викликає сумнівів. Ця система суцільна, відкрита, нелінійна. Оскільки соціолого-правовий підхід є дійсно складною системою, підсистеми також характеризуються системністю. Про нелінійність соціолого-правового підходу в теорії віктимологічного моделювання злочинності свідчить те, що його стан на кожному наступному кроці залежить не стільки від початкового, скільки від попереднього стану, і розвиток відбувається через випадковість вибору, а це, згідно зі світоглядною позицією, демонструє альтернативність еволюції. Інший характер синергетичної моделі соціально-правового підходу – здатність до самоорганізації, яка відбувається після біфуркації внаслідок впливу флюктуації. Соціолого-правовий підхід як система стає нестабільним у точках біфуркації, де відкривається безліч варіантів подальшого розвитку (вибір залежить від флюктуації). Так, приватний випадок флюктуації (мікрорівень) сприяє упорядкуванню системи на рівні понадзагального. Ця невідповідність елементів (правозахисної практики – системі кримінального покарання, правосвідомості – правозастосовчій практиці) при виключенні будь-якого компонента зі складу системи сприяє виникненню якісно нової системи. Існує тісний зв'язок між структурою та якістю соціолого-правового підходу. Істотна зміна структури неодмінно тягне за собою зміну якості системи, перехід її в інший якісний стан.

Одночасно структура, демонструючи взаємодію елементів усередині системи та з навколишньою дійсністю, допомагає зрозуміти, за яких умов один методологічний підхід змінюється іншим. Так, якщо заходи віктимологічного захисту діють ефективно, то правовідносини, що виникають, відповідають віктимологічним потребам населення, а у свідомості громадян відсутня віктимна девіація. У цій ситуації виявляється зворотний зв'язок між правоохоронною діяльністю та населенням. Інакше кажучи, якщо правозахисні норми втрачають значущість і не сприяють закріпленню нових віктимологічних явищ, з'являється нестабільність, яка буде посилюватися при зниженні ефективності віктимологічної безпеки [11, с. 17].

Для соціолого-правового підходу в теорії віктимологічного моделювання злочинності, що є системою, характерним є пізнання свідомим утручанням, стихійність стрибків, біфуркація, у розвитку якої може взяти участь людський фактор. Регуляція соціолого-правового підходу в стані біфуркації відбувається за рахунок позбавлення від баласту. У синергетичній моделі соціолого-правового підходу в теорії віктимологічного моделювання до баласту належать частини підсистем, що розпалися, які руйнує енергія криміногенної та віктимогенної поведінки; все те, що перебуває в хаотичному стані, не придатному для безпечного застосування. Саме так система соціолого-правового підходу в теорії віктимологічного моделювання підтримує внутрішню впорядкованість та врівноваженість.

Соціологічний підхід у віктимологічному моделюванні злочинності полягає в диференціюванні підходів до вивчення жертв, що виявляється на рівні суспільства, соціальної групи, особистості (рівневий підхід). Взаємодіючи один з одним, вони утворюють рівневу модель злочинності. При цьому на всіх рівнях злочинність певним чином структурно виокремлюється.

Зрозуміло, пріоритетним об'єктом кримінологічного вивчення є функціонування систем «злочинність» та «антизлочинність», специфіка зв'язків яких виражається передусім у конфліктному характері. Однак за певних умов між протилежними системами, що взаємодіють, неминучі кооперативні зв'язки або зв'язки співробітництва, зокрема на основі компромісу, примусу або корупції.

Соціолого-правовий підхід віктимологічного моделювання злочинності в кожному конкретно-історичному підході визначає рівень розвитку науки, науково-технічного прогресу, пізнавальні потреби суспільства. Емпіричні потреби, накопичені колективним способом дослідницького інтересу, які відображають уявлення про злочинність та її види, впливають на формування віктимологічних моделей злочинності. У цьому випадку синергетичний підхід доповнюється правовим. Пошуки можливостей віктимологічного моделювання феномену злочинності на основі соціолого-правового підходу в науці пов'язані з вивченням особливостей суспільного життя, взаємодією людей, їхнім впливом один на одного. Соціолого-правовий підхід до віктимологічного моделювання феномену злочинності перетинається з підходом теорії соціальної комунікації.

Злочинність та віктимність взаємодіють, вони формуються та поширюються завдяки системі соціальної комунікації шляхом обміну інформацією, діями та сприйняттям один одного (у дихотомії «злочинець – жертва»). Взаємодія та взаємовплив у процесі соціальної комунікації здійснюється за допомогою соціально-психологічних механізмів (зараження, наслідування, навіювання, переконання), які досить умовні та рідко виявляються в чистому вигляді. Притому вони мають значення в процесі побудови віктимологічних моделей злочинності.

Основу дослідження злочинності складають окремі злочини й факти віктимізації громадян. Більш того, уся ця сукупність підлягає віктимологічному моделюванню, тобто елементи моделюються за такою сукупністю, як злочини, їхні види та віктимізація населення, що перебувають у статистично вимірюваних та прогнозованих закономірностях. При цьому цей взаємозв'язок виявляється у:

- а) загальних віктимогенних детермінантах злочинів;
- б) віктимній поведінці, що може стати детермінантою одного або декількох злочинів;
- в) самоорганізації віктимності як явища;
- г) зв'язку між віктимологічними особливостями окремих видів злочинів [12, с. 54].

Як показує практика, віктимологічне моделювання схоже з процесом пізнання правової реальності. Розглядаючи віктимологічне моделювання злочинності в межах синергетичної теорії, не можна оминати увагою поняття коду. Код – це спосіб відокремлення елементів системи від елементів, які системі не належать [13, с. 23]. Код є основною мовою функціональної системи. У системній теорії Н. Лумана жодна система не використовує і не приймає іншого коду [14, с. 237–238]. Причиною виникнення теорії віктимологічного моделювання злочинності можна вважати нездатність науки традиційно вивчати злочинність, відповісти відомими наявними способами на питання, що виникли та які пов'язані з віктимологічними заходами запобігання й гарантуванням віктимологічної безпеки. Отже, актуалізується побудова теорії віктимологічного моделювання злочинності завдяки виявленню її закономірностей і механізмів. Це дасть змогу більш точно прогнозувати злочинність, що сприятиме запобіганню злочинам в умовах гарантування віктимологічної безпеки. При цьому варто зважати, що особлива роль злочинності виявляється в економічних, комп'ютерних злочинах, у розкраданні інтелектуальної власності, у технічних засобах вчинення злочинів, де злочинний інтелект випереджає правоохоронний, у тому числі й віктимологічний інтелект створення досконалих технологій злочину.

Віктимологічне моделювання тісно пов'язане із соціальними процесами. Соціолого-правовий підхід до віктимологічного моделювання злочинності в кримінології пояснюється предметом самої кримінології, соціальною обумовленістю злочинності й віктимніс-

ттю, а також необхідністю правового регулювання становища потерпілого в нашій країні з урахуванням рекомендацій міжнародного права та міжнародних конвенцій.

З огляду на це, можна запропонувати рівняння Лотки – Вольтерри, котре є моделлю взаємодії двох типів – «хижака» і «жертви». Модель названо на честь її авторів – Альфреда Джеймса Лотки (1925), Віто Вольтерри, (1926), які вивели та обґрунтували модельні рівняння незалежно один від одного.

Такі рівняння були використані в цій статті для моделювання систем «хижак – жертва», «паразит – господар», конкуренції та інших видів взаємодії між двома типами.

У математичній формі запропонована система має такий вигляд:

$$\frac{dx}{dt} = (\alpha - \beta y) x$$
$$\frac{dy}{dt} = (\eta - \delta x) y$$

, де x – кількість жертв; y – кількість хижаків,

t – час, $\alpha\beta\eta\delta$ – певні параметри.

Висновки. Підсумовуючи, необхідно наголосити на доцільності прогнозування індивідуальної поведінки осіб з підвищеною віктимністю. Таке прогнозування дуже складне, проте якщо зібрана інформація, якість та обсяг якої будуть достатніми для визначення ступеня віктимності громадянина, то з'явиться можливість передбачати його віктимну поведінку. При цьому обсяг та якість інформації повинні обумовлюватися вивченням не тільки соціально-демографічних (стать, вік, соціальний статус) і правових (правова культура, віктимологічний рецидив) ознак конкретної особи, а й даних, що характеризують особливості поведінки особи. У зв'язку з цим, особливого значення набуває методика забезпечення вирішення аналізованого питання. Тому використання досягнень синергетики в цій статті дали змогу розглядати правові явища нетрадиційно, зокрема як складні системні утворення, сталість яких залежить від ступеня їхньої відповідності суспільним потребам, а розвиток відбувається згідно з певними закономірностями, що можуть бути використані для виконання завдань із прогнозування й оптимізації.

Список використаних джерел

1. Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та у світі (за офіційними матеріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України): аналітичний огляд. Київ : ДНДІ МВС України, 2018. 76 с.
2. Кондратюк Л. В., Овчинский В. С. Криминологическое измерение; под ред. К. К. Горянова. Москва : Норма, 2008. 312 с.
3. Квашиш В. Е. Основы виктимологии. Проблемы защиты прав потерпевших от преступлений: монография. Москва : Nota Bene, 1999. 280 с.
4. Джужа О. М. Запобігання злочинам: криминологічно-віктимологічна парадигма: монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 331 с.
5. Хакен Г. Синергетика; под ред. Ю. Л. Климонтовича, С. М. Осовца. Москва : Мир, 1980. 404 с.
6. Синергетика. Новый энциклопедический словарь. Москва: Большая российская энциклопедия, 2001. 1684 с.
7. Джужа О. М., Орлов Ю. Ю. Синергетика та пізнання правових явищ. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 75–90.
8. Грунина В. А. Синергетические основы правового регулирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Владимир, 2006. 19 с.
9. Шундииков К. В. Юридические явления в свете концепции самоорганизации. *Общественные науки и современность*, 2007. № 3. С. 30.
10. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой: под общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича, Ю. В. Сачкова. Москва : Прогресс, 1986. 432 с.
11. Гришаева Е. И. Правовая система в условиях неустойчивого равновесия: синергетическая модель. *София: рукописный журнал Общества философии*, 2006. Вып. 9. С. 17–18.

12. Варчук Т. В. Виктимологическое моделирование в криминологии и практике предупреждения преступности: монография. Москва : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2012. 239 с.
13. Ритиер Дж. Современные социальные теории. 5-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 118 с.
14. Социологические размышления: Интервью с проф. Н. Луманом. *Проблемы теоретической социологии*. Санкт-Петербург, 1994. С. 237–238.

Джу́жа Александр Николаевич,
доктор юридических наук, профессор
(Национальная академия внутренних дел, г. Киев)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1347-4937>

Тычина Дмитрий Михайлович,
кандидат юридических наук,
старший научный сотрудник
(Национальная академия внутренних дел, г. Киев)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9430-6101>

ПОСТРОЕНИЕ СИНЕРГЕТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ СОЦИОЛОГО-ПРАВОВОГО ПОДХОДА В ТЕОРИИ ВИКТИМОЛОГИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ

В статье с помощью синергетического подхода предложена система виктимологического моделирования. На основе применения синергетического подхода установлено, что на всех этапах реализации преступного умысла подсистемы, характеризующие преступника и жертву, функционируют по своим законам, циклически, развиваясь и изменяясь (флуктуируют), а когда действует очередная флуктуация в условиях неустойчивости, наступает бифуркация (изменение форм правового поведения). Использование достижений синергетики в данной статье позволило рассматривать правовые явления нетрадиционно, в частности как сложные системные образования, постоянство которых зависит от степени их соответствия общественным потребностям, а развитие происходит согласно определенным закономерностям, которые могут быть использованы для выполнения задач по прогнозированию и оптимизации.

Ключевые слова: жертва; преступник; виктимология; синергетика; виктимологическое моделирование; виктимологическое предупреждение преступлений.

Dzhuzha Alexander Mykolayovych,
Doctor of Law, Professor
(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1347-4937>

Tychyna Dmitry Mikhailovych,
PhD in Law, Senior Researcher
(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9430-6101>

CONSTRUCTION OF A SYNERGETIC MODEL OF A SOCIOLOGICAL AND LEGAL APPROACH IN THE THEORY OF VICTIMOLOGICAL MODELING

In the article with the help of synergistic approach a system of victimological modeling is proposed. On the basis of the synergistic approach, it has been established that at all stages of the realization of the criminal intent, the subsystems characterizing the perpetrator and the victim function according to their own laws, cyclically, evolving and changing (fluctuating), and when there is another fluctuation in the conditions of instability, bifurcation occurs (change of forms legal behavior). The use of synergetic achievements in this article made it possible to consider legal phenomena unconventionally, in particular, as complex system formations, the constancy of which depends on the degree of their correspondence to social needs, and development proceeds according to certain laws that can be used for the tasks of forecasting and optimization. The authors emphasize the expediency of predicting the individual behavior of individuals with increased victimization. Such forecasting is very complicated, however, if the information collected, the quality and scope of which will be sufficient to determine the degree of victimization of a citizen, then there will be an opportunity and predict his victim behavior. In this case, the scope and quality of information should be conditioned not only on the study of social and demographic characteristics (sex, age, social status) and legal (legal culture, victimological relapse) of the characteristics of a particular person, but also data characterizing the behavior of a person. In this regard, the method of ensuring the solution of the analyzed issue becomes of special significance. Therefore, the use of synergistic achievements in this article made it possible to consider legal phenomena unconventionally, in particular, as complex system formations, the constancy of which depends on the degree of their correspondence to

social needs, and development proceeds according to certain laws that can be used for the tasks of forecasting and optimization. It has been scientifically proven the expediency of introducing into the practice of crime prevention a method of forecasting individual victim behavior of individuals with increased victimization, foreign experience of legal regulation and organizational support for the implementation of preventive, informational, analytical and other measures of victimology, in particular, a method for identifying potential victims of crimes has been developed.

Key words: *victim; offender; victimology; synergetics; victimological modeling; victimological prevention of crimes.*

Надійшла до редколегії 25.04.2019

РОЗДІЛ V

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК: 343.18

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-67-2-117-124>

Городецка Марина Сергіївна,
докторант
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3228-6299>

СТОСОВНО АДМІНІСТРАТИВНО- ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗПОДІЛУ ПРЕДМЕТА ВІДАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті досліджено адміністративно-територіальний розподіл предмета відання в кримінальному провадженні. Здійснено аналіз теоретичних уявлень стосовно адміністративно-територіального устрою. Визначено проблеми адміністративно-територіального розподілу предмета відання в кримінальному процесі в частині існування корупційних зв'язків між державними органами однієї адміністративно-територіальної одиниці. Запропоновано шлях подолання корупційних ризиків у кримінальному провадженні з питання удосконалення адміністративно-територіального розподілу предмета відання.

Ключові слова: предмет відання; юрисдикція; територія; адміністративно-територіальний розподіл; корупційні ризики; кримінальне судочинство.

Постановка проблеми. Результативність кримінального провадження забезпечується диференціацією предмета відання органів кримінального судочинства. Адміністративно-територіальний поділ юрисдикції державних органів є одним з основних критеріїв розподілу предмета відання, оскільки його застосування спрямоване на реалізацію права доступу до правосуддя, що уможливорює реалізацію інших прав і свобод у кримінальному процесі. Водночас особливість адміністративно-територіального розмежування предмета відання може створювати проблеми стосовно здійснення прав і свобод людини в кримінальному провадженні, зокрема через територіальну віддаленість органу розслідування від потенційних потерпілих та заявників або існування корупційних зв'язків між державними органами однієї адміністративно-територіальної одиниці. Тому адміністративно-територіальний розподіл предмета відання в кримінальному провадженні потребує вдосконалення. Саме цим зумовлюється актуальність окресленої теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Деякі аспекти предмета відання в кримінальному провадженні досліджували такі вчені, як Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, Л. М. Лобойко, М. А. Погорецький, О. Ю. Татаров, В. І. Шишкін та інші. Утім, попередніми дослідженнями не були охоплені всі спірні питання предмета відання в криміналь-

ному судочинстві, зокрема вченими не акцентувалась увага на розгляді проблем щодо адміністративно-територіального розподілу предмета відання в кримінальному провадженні.

Метою цієї статті є дослідження адміністративно-територіального розподілу предмета відання в кримінальному провадженні. Для досягнення цієї мети необхідно проаналізувати питання, що стосуються адміністративно-територіального устрою, та визначити шляхи вдосконалення адміністративно-територіального розподілу предмета відання в кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Для встановлення територіальних меж предмета відання визначальне місце посідає територіальний поділ обслуговування певних підрозділів, з одного боку, та критерії, за якими розслідування, процесуальний контроль, судовий розгляд прив'язуються до певної території, з іншого боку. У цьому випадку законодавцем ураховуються:

- місце вчинення злочину;
- місце його виявлення;
- місце наслідків;
- місце розташування органу, що розслідує, тощо.

Територія є об'єктом наукових досліджень не лише юридичних наук, але й у сфері географії, історії, менеджменту й под.

Саме визначення держави пов'язане з поняттям «територія». Так, І. В. Долматов у межах дисертаційного дослідження зробив висновок, що територія в працях класиків юриспруденції згадується як територіальна основа будь-якої держави, невідчужуваний елемент «особистості» держави та її місця розвитку [1, с. 5].

За визначенням І. В. Долматова, територія є просторовою межею дії державної влади, існування ж державної території пов'язане з установленням державних кордонів: вони є межами, у яких здійснюється державна влада, і межовими знаками території, на якій проживає народ [1, с. 9]. Також просторовою межею дії державної влади вважає територію В. М. Кравчук [2, с. 17].

І. В. Долматов указує на те, що розрізняють декілька історично сформованих концепцій обґрунтування й пояснення юридичної природи державної території: а) об'єктна, або речова, теорія, згідно з якою територія – це річ, що є об'єктом власності суверена або держави; б) просторова теорія, відповідно до якої територія – це просторові рамки державної влади; в) теорія компетенції, згідно з якою територіальний суверенітет держави обмежується простором, на який поширюється його юрисдикція [1, с. 9]. Зважаючи на те, що органи судочинства наділені владними повноваженнями від імені держави, то в нашому випадку слід урахувати теорії щодо пояснення юридичної природи державної території як просторових рамок державної влади або теорії компетенції, відповідно до якої простір обмежує юрисдикцію держави, її територіальний суверенітет. У будь-якому випадку вбачається обмежувальна дія певного встановленого простору.

Отже, як «загальна» межа дії державної влади, територія також є певною межею в розподілі предметів відання кримінального судочинства. У цьому випадку має місце територіальний поділ праці. Задля забезпечення ефективності кримінального судочинства між суб'єктами розподіляється предмет відання за територіальним критерієм. В Україні такий територіальний поділ у кримінальному судочинстві пов'язаний з адміністративно-територіальним устроєм нашої держави.

Переважно предмет відання органів кримінального переслідування та органів правосуддя поділяється відповідно до державних адміністративно-територіальних одиниць. І це перше загальне правило розподілу предмета відання в кримінальному процесі, але не єдине, оскільки територія держави є складним поняттям.

Неоднорідність території держави спонукає до виокремлення другого територіального правила розподілу предмета відання в кримінальному процесі. Так, у висновках автореферату дисертації І. В. Долматов зазначає, що в складі території держави необхідно

розрізняти реальну (фактичну) територію, обриси якої чітко визначені міжнародними договорами й внутрішнім законодавством, і квазітериторію, що постійно змінює свої розміри й конфігурацію. Реальна територія містить у собі: а) сухопутний простір; б) водний простір (акваторію) – територіальне море й внутрішні води; в) повітряний простір (аероторію), розташований над сухопутним і водним просторами; г) надра, що розташовуються під сухопутним і водним просторами. До квазітериторії належать: 1) військові кораблі й літальні апарати, а також морські й повітряні судна, які перебувають на некомерційній державній службі, незалежно від їхнього місцезнаходження; 2) торговельні морські й повітряні судна під прапором певної держави, що перебувають у відкритому морі або в повітряному просторі над відкритим морем; 3) космічні об'єкти, що належать державі; 4) трубопроводи й підводні кабелі; 5) нафтові й інші добувні вишки у відкритому морі; 6) території дипломатичних представництв і консульств [1, с. 9].

Саме існування квазітериторії обумовлює існування окремої форми кримінального провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписане до порту, розташованого в Україні. Квазітериторія є підставою відокремлення предмета відання для відповідних службових осіб, уповноважених на вчинення процесуальних дій: керівника дипломатичного представництва чи консульської установи України або визначеної ним службової особи, або капітана судна України (ст. 519 КПК України); також виступає територіальним критерієм розподілу предмета відання органу досудового розслідування щодо розслідування кримінальних правопорушень, учинених на території дипломатичних представництв, консульських установ, суден України (ст. 523 КПК України).

Розглянемо загальний територіальний розподіл предмета відання, який пов'язаний з реальною територією держави, зокрема з державним адміністративно-територіальним поділом.

Автори навчального посібника з конституційного права надають визначення адміністративно-територіального устрою України як обумовленої географічними, історичними, економічними, етнічними, соціальними, культурними та іншими чинниками внутрішньої організації території держави з її поділом на складові частини – адміністративно-територіальні одиниці, відповідно до яких будується система державних органів і система органів місцевого самоврядування, а також принципи та методи взаємовідносин центральних і місцевих органів державної влади та органів державної влади з органами місцевого самоврядування [3, с. 318].

Тобто адміністративно-територіальний устрій держави є не лише виключно територіальною організацією, але й бере участь у будові системи державних органів відповідно до визначених територіальних ділянок.

На думку О. О. Гречко, поняття «адміністративно-територіальний устрій» органічно поєднує два елементи державності: територіальний поділ та систему органів управління (адміністрування) [4, с. 22].

Як негативний фактор В. І. Шишкін помітив прив'язку наявної системи судів загальної юрисдикції до адміністративно-територіального поділу України, одиницями якого є район чи місто, область, держава. Автор наголошує, що така будова судової системи не забезпечує незалежну від впливу органів адміністративної влади діяльність суду під час здійснення судочинства. Адже, переконаний В. І. Шишкін, така система в радянський період будувалася саме з метою підпорядкування всіх органів державної влади в межах адміністративно-територіальної одиниці. Учений наводить приклади спроб чинити тиск на суддів з боку функціонерів місцевої влади, котрі, як стверджує автор, «намагаються мати свого суддю, прокурора, шефа органів безпеки і правопорядку тощо». Тому В. І. Шишкін робить висновок, що організація судового округу, територія якого не збігалася б з адміністративно-територіальним поділом, може бути однією з умов зменшення в Україні тиску на суддів з боку адміністративної влади [5, с. 16].

Позначаючи певні недоліки організаційної будови судової системи, В. І. Шишкін підкреслює походження таких недоліків «унаслідок організації судоустрою відповідно до адміністративно-територіального поділу країни, тобто з прив'язкою до території певної адміністративно-територіальної одиниці, а не до тієї чи іншої сфери правовідносин» [5, с. 13–14]. Звідси можна зробити висновок, що, на думку В. І. Шишкіна, замість прив'язки до адміністративно-територіального поділу судову систему слід будувати за поділом на різні сфери правовідносин.

Не можемо погодитися з В. І. Шишкіним у частині відмови від територіального розподілу органів кримінального судочинства, оскільки територіальний розподіл є певним видом загального розподілу праці, визнаним чинником підвищення ефективності діяльності. Так, у дослідженнях сфери економічних наук учені прослідковують застосування територіального розподілу праці з біблійських часів і дотепер [6, с. 195].

Звичайно, така тривалість випробування часом територіального розподілу праці є переконливим аргументом на користь такого розподілу. Зручніше закріпити певні ділянки території за певними територіальними органами судочинства, які здебільшого мають бути розташовані в межах певної територіальної одиниці. Ефективності провадження в цьому випадку будуть сприяти:

- обізнаність посадових осіб з особливостями місцевості;
- близькість установи до місця провадження (здешевлює провадження у зв'язку з уникненням витрат на тривалі відрядження та створює умови для доступу до суду учасників провадження, які, поза сумнівом, також переважно мають бути пов'язані з відповідною місцевістю).

Саме з таких причин, наприклад, апеляційні суди утворюють у своєму складі певні частини, які територіально наближені до місця обслуговування. Так, апеляційний суд Дніпропетровської області видав наказ № 89 від 02 липня 2018 року про апеляційний розгляд кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення в частині апеляційного суду Дніпропетровської області у місті Кривий Ріг. Цим наказом встановлено, що апеляційні провадження в кримінальних справах та справи про адміністративні правопорушення, які надходять з районних місцевих судів м. Кривий Ріг та судів прилеглих районів, міських місцевих судів окремих невеликих міст (м. Нікополь, м. Орджонікідзе) необхідно розглядати в частині апеляційного суду Дніпропетровської області у місті Кривий Ріг. У наведеному наказі зазначено, що такий захід стосовно розташування частини апеляційного суду, територіально наближеної до місця провадження, здійснюється з метою забезпечення належного та своєчасного розгляду [7].

Проте не можна не погодитись із зауваженням В. І. Шишкіна щодо шкідливих наслідків прив'язки до території відповідно до адміністративно-територіального поділу. Звичайно, така робота «у команді» суб'єктів кримінального судочинства та представників місцевої адміністрації може призводити до встановлення міжособистісних контактів та появи певних корупційних ризиків.

Так, у результаті дослідження, проведеного ще у 2009 році, було з'ясовано, що основними корупційними ризиками, притаманними для усіх видів судового провадження, є:

- поширеність неформальних контактів між різними ланками та суб'єктами кримінального провадження (наприклад, між керівником слідчого підрозділу й прокурором);
- поширеність неформальних контактів суддів, адвокатів, працівників правоохоронних органів;
- існування непроцесуальної залежності суддів як усередині судової системи (від голів судів), так і поза нею (від політиків, депутатів тощо) [8, с. 6–7].

З висновків проведеного дослідження ми вказали ті, які саме пов'язані з територіальною наближеністю суддів до депутатів певних адміністративних округів, місцевої адміністрації, правоохоронних підрозділів тощо.

Автори публікації, присвяченої дослідженню судоустрійних і кримінальних процесуальних аспектів протидії корупції в Україні, зазначили, що для попередження та створення реалістичної стратегії подолання корупції безпосередньо в суддівському корпусі першочергово вбачається низка заходів, один із яких полягає в тому, що для забезпечення неупередженості суддів потрібно заборонити обіймати посаду голови суду тій особі, у якої дружина чи чоловік та близькі родичі (батьки, сестра, брат, діти) працюють суддею в цьому ж суді, коли будь-хто з них є головою апеляційного суду – працювати суддею в судах цієї області, а відповідно до інших судів вищої ланки – то суддею в Україні [9, с. 221–222]. З таким висновком авторів неможливо не погодитись. Проте хотілося б додати до такої вимоги до суддів ще й вимогу щодо заборони обіймання одночасно дружиною та чоловіком, близькими родичами (батьки, сестра, брат, діти) таких посад, як «суддя місцевого загального суду» та «прокурор», або «голова місцевої адміністрації», або «керівник правоохоронного органу» в одній і тій же адміністративно-територіальній одиниці, оскільки таке поєднання родинних інтересів особами, що обіймають названі посади, є не меншим корупційним ризиком.

Звертаємо увагу, що одним зі шляхів подолання такого ризику є можливе адміністративно-територіальне роз'єднання вказаних установ, що може бути виражене в територіальному поділі предмета відання суб'єктів кримінального провадження за територіальними ділянками, що не співпадають з офіційним державним адміністративно-територіальним устроєм.

Визнаємо, що серед органів досудового розслідування на рівні міст та районів лише система слідчих підрозділів органів Національної поліції залишилася з прив'язкою до адміністративно-територіального поділу. Інші органи досудового розслідування територіально поділяються відповідно до певних округів, які можуть об'єднуватися певним чином для обслуговування. Адміністративно-територіальна прив'язка залишилася лише на обласному рівні, що не стосується розподілу предмета відання за територіальним критерієм детективів НАБУ, які об'єднують у своєму предметі відання кілька областей (ч. 2 ст. 5 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України») [10]. Варто також зазначити прив'язку до адміністративно-територіального поділу лише на обласному рівні в структурі системи органів прокуратури.

Стосовно системи судових органів, то проблема прив'язки до адміністративно-територіального поділу залишилася на рівні місцевих загальних судів. Територію обслуговування апеляційних судів пов'язано з апеляційними округами. Відносно вищих спеціалізованих судів територіальний розподіл не застосовано взагалі.

На нашу думку, було б цілком доцільно територію обслуговування загальних місцевих судів пов'язати не з адміністративно-територіальним поділом, а з виокремленням певних судових округів, що дозволить одночасно подолати певні корупційні ризики та використати позитивні здобутки територіального поділу праці в системі органів судочинства.

Така пропозиція може мати місце й стосовно слідчих підрозділів органів Національної поліції. З прив'язкою до обласного управління Національної поліції свою діяльність можуть здійснювати слідчі підрозділи, території обслуговування яких можуть охоплювати певні райони, які не співпадатимуть із державним адміністративно-територіальним поділом.

У межах дослідження територіальної організації влади А. С. Матвієнко зазначає, що територія адміністративно-територіальної одиниці базового рівня (рівня громади) визначається з урахуванням доступності основних публічних послуг, що надаються на території громади (час прибуття для надання швидкої медичної допомоги в ургентних випадках та пожежної допомоги не має перевищувати 30 хвилин) [11, с. 315]. Звідси й територія адміністративно-територіальної одиниці слідчих підрозділів органів Національної поліції має визначатися з урахуванням доступності їхніх «послуг» населенню. Звісно, що «послуги» з розслідування населенню надають також слідчі підрозділи інших відомств, проте саме діяльність підрозділів Національної поліції відрізняється «ургентністю» втручання в

повсякденне життя громадян з метою попередження або припинення кримінального правопорушення, або якнайшвидшого переслідування, викриття особи, що його вчинила. Склади кримінальних правопорушень, віднесені до предметів відання слідчих підрозділів інших відомств, не мають ознак такої масовості та раптовості, як ті, що віднесені до предмета відання слідчих підрозділів органів Національної поліції. Можна позначити, що саме кримінальні правопорушення, які окреслюють предмет відання слідчих підрозділів органів Національної поліції, стосуються посягання на особисті права громадян, які загалом набувають захисту держави у вигляді усереднених суспільних інтересів. Для предметів відання слідчих підрозділів інших відомств характерними є склади кримінальних правопорушень, які стосуються посягання на державні інтереси. Звичайно, що всі державні інтереси є узагальненими приватними інтересами. Проте якщо слідчі підрозділи органів Національної поліції захищають особисті права громадян безпосередньо, то слідчі підрозділи інших відомств захищають приватні інтереси громадян опосередковано через захист державних інтересів. Саме тому під час територіального розмежування предметів відання слідчих підрозділів органів Національної поліції має забезпечуватися бажана доступність, характерна для медичної або пожежної допомоги.

На ролі «швидкої допомоги» або «пожежної команди» для державних органів наголошує Ю. О. Тихомиров. Він зазначає, що держава залишається осторонь особи, до неї звертаються, коли людині погано. Проте, на його думку, не можна зводити участь держави лише до такого ситуативного реагування [12, с. 22]. Але слід погодитися, що стосовно слідчих підрозділів органів Національної поліції сприйняття їх особами саме так є адекватним, оскільки мова йде про спричинення особистої шкоди, інколи шкоди здоров'ю та життю, шкоди особистому майну, у деяких випадках шляхом підпалу. Так от, особа може паралельно потребувати допомоги медичної, пожежної та допомоги поліції, а саме її слідчих підрозділів. Тому спричинення шкоди людині особисто, потреба в негайній допомозі об'єднує в цьому випадку органи розслідування зі службами медичної й пожежної допомоги.

З огляду на проведене дослідження в цій статті, можна сформулювати такі висновки.

1. Одним зі шляхів подолання корупційних ризиків є адміністративно-територіальне роз'єднання органів кримінального судочинства та органів місцевої виконавчої влади, що може бути виражене в територіальному поділі предмета відання суб'єктів кримінального провадження за територіальними ділянками, що не співпадають з офіційним державним адміністративно-територіальним устроєм.

2. З урахуванням того, що до предмета відання слідчих підрозділів органів Національної поліції належить реалізація особистих кримінальних прав, під час територіального розмежування предметів відання структурних одиниць цих органів необхідно забезпечити таку територіальну приближеність, яка б гарантувала оперативний доступ населення до вказаних слідчих підрозділів.

Подальші наукові розвідки можуть здійснюватися за такими напрямками, як:

- 1) дослідження відомчого розподілу предмета відання в кримінальному судочинстві;
- 2) дослідження персонального розподілу предмета відання в кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1. Долматов І. В. Просторове буття сучасної держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2009. 12 с. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/954/%D0%94%D0%BE%D0%BB%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B2.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 16.05.2019).
2. Кравчук В. М. Правовий простір держави: проблеми визначення за обсягом та змістом. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 1. С. 15–18.
3. Конституційне право України в схемах і дефініціях : навч. посіб. / О. Г. Кушніренко, Т. М. Слінько, Ф. В. Веніславський. Харків : Торнадо, 2003. 328 с.
4. Гречко О. О. Принципи територіального устрою України : конституційно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2018. 212 с.

5. Шишкін В. І. Права людини як фактор реформування судової системи України. *Україна: права людини у перехідний період* / за ред. В. І. Євінтова. Київ : Сфера, 2001. С. 13–26.

6. Кривенко Н. В. Міжнародний поділ праці: значення, розвиток та вплив. *Стратегія розвитку України*. 2016. № 1. С. 194–202.

7. Про апеляційний розгляд кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення в частині апеляційного суду Дніпропетровської області у місті Кривому Розі. Наказ № 89 від 02 липня 2018 року. 2 с. URL: https://dpa.court.gov.ua/userfiles/nakaz_89_3.pdf (дата звернення: 12.02.2019).

8. Корупційні ризики в кримінальному процесі та судовій системі. М. В. Буроменський, О. В. Сердюк, І. М. Осика та ін. / Інститут прикладних гуманітарних досліджень, МАКонсалтинг, 2009. 220 с.

9. Лобойко Л. М. та ін. Судоустрійні та кримінальні процесуальні аспекти протидії корупції в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 4 (76). С. 205–225.

10. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України № 1698-VII від 14 жовтня 2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (дата звернення: 15.02.2019).

11. Матвієнко А. С. Правове регулювання реформування територіальної організації влади в Україні на сучасному етапі. *Держава і право : Збірник наукових праць*. Юридичні і політичні науки. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. Вип. 65. С. 314–321.

12. Тихомиров Ю. А. Теория компетенции. Москва : Издание г-на Тихомирова М. Ю., 2005. 355 с.

Городецкая Марина Сергеевна,

докторант

(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3228-6299>

ОТНОСИТЕЛЬНО АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ПРЕДМЕТА ВЕДЕНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

В статтє досліджено адміністративно-територіальне розподілення предмета ведення в уголовном производствє. Осуществлєн анализ теоретических представлений относительно административно-территориального устройства. Определєны проблемы административно-территориального распределения предмета ведения в уголовном процессе в части существова-ния коррупционных связей между государственными органами одной административно-территориальной единицы. Предложен путь преодоления коррупционных рисков в уголовном производстве относительно усовершенствования административно-территориального распре-деления предмета ведения.

Ключевые слова: предмет ведения; юрисдикция; территория; административно-территориальное распределение; коррупционные риски; уголовное судопроизводство.

Horodetska Maryna Sergiivna,

Doctoral studies

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3228-6299>

ON THE ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL DISTRIBUTION OF THE SUBJECT OF THE PRESENTATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article analyzes the administrative-territorial division of the subject of jurisdiction in criminal proceedings. The analysis of theoretical representations concerning the administrative-territorial system is carried out. It is noted that the administrative-territorial structure of the state represents not only the territorial organization but also the structure of the system of state bodies in accordance with the defined territorial polling stations among them. The problems of administrative-territorial division of the subject of jurisdiction in the criminal process in the part of the existence of corruption ties between the state bodies of one administrative-territorial unit are determined. It is concluded that one of the ways to overcome corruption risks is administrative-territorial separation of criminal justice bodies and local executive authorities, which can be expressed in the territorial division of the subject of jurisdiction of the subjects of criminal proceedings in territorial units that do not coincide with the official state administrative -territorial arrangement. It is noted that the territory of servicing general local courts should be connected not with the administrative-territorial division, but with the selection of certain

judicial districts, which will allow to overcome certain corruption risks, and at the same time will allow to use positive qualities of the territorial division of labor in the system of justice bodies. Taking into account that the subject of the responsibility of the investigation units of the National Police organs is the realization of personal criminal rights, during the territorial division of the subjects of the jurisdiction of the structural units of these bodies, it is necessary to ensure such territorial approximation, which would guarantee operative access of the population to these investigative units.

Key words: *subject of jurisdiction; jurisdiction; territory; administrative-territorial division; corruption risks; criminal justice.*

Надійшла до редколегії 15.06.2019

Шульга Андрій Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6600-2904>

ВІДНОСНО НАРОДОВЛАДДЯ ТА СПРАВЕДЛИВОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

Статтю присвячено розгляду питання про місце справедливості в низці засад кримінального провадження та визначенню ролі справедливості як основного критерію прийняття кримінальних процесуальних рішень судом під час кримінального провадження. Розглянуто взаємозв'язок справедливості в кримінальному провадженні з народовладдям. Проведено аналогію між справедливістю й народовладдям у кримінальному провадженні України та звичаєвою справедливістю й народовладдям у правовій системі Японії.

Ключові слова: *справедливість; народовладдя; кримінальне провадження; засада верховенства права; суд.*

Постановка проблеми. Чинний Президент України в передвиборчій програмі з метою зміни системи державного управління заради майбутнього пообіцяв бути чесним та відданим Україні. Першим законопроектом, який Президент України планує ініціювати, буде «Закон про народовладдя». У цьому законі, зі слів Президента України, він обіцяє закріпити механізм, завдяки якому тільки народ України буде формувати основні завдання для влади через референдуми та інші форми прямої демократії. Суд, згідно з документом, має отримати довіру та повагу народу. Для вирішення простих спорів мирові судді будуть обиратися народом, а для кримінальних злочинів – судом присяжних [1]. Зміст цієї програми доводить, що її автор прагне передусім справедливості.

Справедливість є категорією морально-філософською [2], але яка має сьогодні право на впровадження до формальних норм, які відображені в засадах кримінального процесу (наприклад, у засаді верховенства права). Справедливість, як відомо, була своєрідним поштовхом до будь-яких соціальних, економічних, політичних чи правових відносин. Завжди одна зі сторін, яка була учасником певних відносин, прагнула до справедливості, тоді як інша сторона задовольнялась отриманим результатом. Заради справедливості люди неухильно додержувались сталих звичаїв, традицій, розробляли певні правила, закони, визначали права та поважали свободи. Справедливість – поняття досить давнє. Його історія налічує не одне тисячоліття, а згадки та роздуми про неї сягають своїм корінням Давнього Сходу та античної Греції. Також про справедливість згадується в Біблії й інших виданнях релігійного характеру. Тому справедливість уже досить тривалий час осмислюється крізь призму права, філософії, політики, науки, моралі та релігії.

Особливого значення справедливість набуває для реалізації завдань і формування засад кримінального провадження, що, безумовно, є дуже вагомим чинником вирішення матеріалів кримінального провадження. Науковий аналіз феномену справедливості є досить важливим для визначення конкретних шляхів підвищення моральності кримінального провадження та укорінення в кримінальному процесуальному законодавстві засади справедливості, що й вказує на актуальність цієї статті [3, с. 216].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами справедливості в кримінальному провадженні і загалом у праві переймалися такі правники, як Л. М. Аширова, І. Л. Беспалько, М. А. Вороніна, С. М. Зеленський, В. В. Івченко, О. А. Кучинська, П. А. Лупинська, Т. М. Москалькова, А. А. Марущак, О. Є. Скакун, В. Т. Тертишник, В. Ф. Усенко та ін. Їхній внесок у розробку стратегії покращення морально-етичного змісту норм кримінального процесуального права України є беззаперечно вагомим, але у зв'язку з тим, що питання моральності кримінальних процесуальних відносин на сьогодні залишається ще не зовсім дослідженим, а результати цього дослідження не достатньо реалізованими, це питання все ще потребує більш досконалого та різнобічного вивчення.

Формування цілей. Метою статті є спроба довести виняткову важливість справедливості як основного критерію прийняття кримінально-процесуальних рішень слідчим, прокурором та судом під час кримінального провадження; указати на взаємозв'язок справедливості в кримінальному провадженні з народовладдям; провести аналогію між місцем справедливості й народовладдя в кримінальному провадженні України та звичаєвої справедливості й народовладдя в правовій системі Японії.

Об'єктом цієї статті є філософські категорії «справедливість» і «народовладдя», норми кримінального процесуального законодавства та роль звичаєвого права Японії в досягненні справедливості в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. У правовому розумінні справедливість з давніх часів і до сьогодні розглядається як найпоширеніший змістовний критерій дійсності позитивного права, його відповідності основним правам і свободам людини. Тому він є головним об'єктом дослідження правової аксіології.

У своїй попередній роботі, присвяченій темі справедливості в кримінальному провадженні України, ми вже зазначали, що справедливість відіграє у сфері кримінального процесуального законодавства особливу роль, адже верховенство права гарантує, що ті особи, які порушили кримінальний закон, мають тією мірою, у якій це вважається можливим, бути піддані правосуддю. Але досить часто так буває, коли правопорушникам якимось чином удається уникнути засудження й покарання, тоді замість закону інколи приходять самоуправство, простіше кажучи, відбувається самосуд. Отже, кримінальний процесуальний закон України повинен бути не тільки ефективним збірником норм права, які регулюють притягнення особи правопорушника до кримінальної відповідальності у світлі завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК), але ще й гарантією реалізації цих завдань. При цьому під час реалізації завдань кримінального провадження не допускається порушення сталих прав і свобод людини. Нами раніше зазначалося, що, незважаючи на те, що жодна система правосуддя ніколи не зможе гарантувати того, що жодна особа обвинуваченого не буде несправедливо обвинувачена й покарана, все ж таки правосуддю необхідно докладати не тільки всіх добросовісних зусиль для того, щоб усіма можливими засобами звести такий ризик до мінімуму, а й щоб кінцева мета, яка полягає в забезпеченні правосуддя, не використовувалась для виправдання застосування неправомірних засобів його досягнення. Звідси випливає, що з метою недопущення несправедливого правосуддя в кримінальному провадженні необхідні суттєві важелі для встановлення рівноваги між сторонами, щоб завдання кримінального провадження, задекларовані в ст. 2 КПК України, були реалізовані в повному обсязі. Такими важелями, на нашу думку, у кримінальному процесі можуть виступати тільки його основні засади. Але що стосується справедливості, то такої засади чинний КПК України не містить. Проте це й не дивує, адже сучасна змагальна система кримінального провадження досить суттєво підсилилась елементом приватного обвинувачення, що може характеризувати її як позивну, тому що заснована на засаді диспозитивності, тобто на праві вибору. У цьому випадку суд набуває превентивно пасивного учасника кримінального провадження, який надає право стороні обвинувачення в особі потерпілого чи її представника самостійно здійснювати обвинувачення або відмовитись від нього й укласти угоду про примирення на будь-якій стадії кримінального провадження, а то й взагалі починати чи не починати кримінальне перес-

лідування особи, яка вчинила відносно потерпілого кримінальне правопорушення. За таких обставин чітко виокремлюються елементи демократії кримінального судочинства й такого собі народовладдя, яке здатне впливати на це судочинство. Звідси й перевага в тієї сторони, яка надасть суду більше переконливих доказів у своїй правоті. Саме цим, стверджуємо ми, і характеризується справедливість у кримінальному провадженні. Водночас постулат про відповідність покарання діяння свою актуальність у суспільстві не втратив, тому перспектива збільшення кількості незадоволених процесуальними рішеннями суду у зв'язку з надбанням демократичності правосуддя тільки зростатиме [3, с. 218]. Адже на сьогодні в Україні для позитивного сприйняття суспільством такого правосуддя вже є всі підстави, висвітлені вони в тій же програмі Президента України та представлені у формі суду присяжних [1]. Якщо вітчизняна система правосуддя тільки набирає ознак демократичності, наприклад, через інститути присяжних засідателів, приватного обвинувачення, примирення тощо, то в більш індустріально та соціально розвинутих країнах ця система досконаліша, як це вбачається в системі правосуддя Японії. Досить цікаву наукову розвідку з питань японської правової системи взагалі, зокрема кримінального процесуального права, здійснила та висвітлила у своїй роботі М. А. Вороніна. Дослідниця зазначає, що японське право є унікальним прикладом так званого правового синкретизму, органічно поєднуючи елементи романо-германської, англо-американської правових систем, релігійних систем синтоїзму та буддизму, конфуціанської етики та усталених звичаїв і традицій, що склалися в процесі історичного розвитку японського суспільства. М. А. Вороніна підкреслює, що етимологія давньояпонського слова «закон» відрізняється від етимології цього поняття в європейських мовах, де закон ототожнювався з правом, тобто забезпеченою законом можливістю чимось володіти й здійснювати дії (суб'єктивне право), та справедливістю. Японська правова система сформувалась як наслідок правової трансплантації (legal transplantation) норм права як конфуціанського Китаю, так і західних країн у поєднанні з місцевими звичаями, традиціями, правилами. Зазначається, що при розгляді питання стосовно джерел права (у тому числі й кримінального процесуального), у японській правовій системі обов'язково потрібно вказати місце звичаю «каншу» (kanshu) та загального принципу розумності «джорі» (jori). Місце звичаю (kanshu) в ієрархії джерел права прямо закріплено в чинному законодавстві Японії. З цього приводу М. А. Вороніна звертається до цивільних правовідносин, де у випадках, коли існує звичай, що не відповідає положенням закону або підзаконним нормативно-правовим актам, не пов'язаним із державною політикою, та коли будь-яка сторона правовідносин виражає намір дотримуватися цього звичаю, то цей звичай має перевагу перед законом. Господарські операції, щодо яких немає норм у Господарському законодавстві Японії, здійснюються відповідно до торгових звичаїв. А що стосується інших правовідносин, у тому числі й кримінально-процесуальних, то М. А. Вороніна для прикладу зазначає Акт, що регламентує загальні правила застосування законів (акт № 10 від 1898 р.; повністю переглянутий та затверджений у новій редакції акт № 78 від 21.06.2006 р.), який у ст. 3 розділу II декларує, що звичаї, котрі не суперечать суспільному порядку, мають таку ж саму юридичну силу, як і закони, у тому випадку, якщо вони закріплені в положеннях чинного законодавства або регулюють відносини, що не були врегульовані чинним законодавством. А у ст. 3 Декрету № 103 від 8 червня 1875 р. «Приписи для проведення судових справ» (Saiban Jimu Kokogoe) закріплено, що у випадку, коли відсутні норми писаного права, суд має керуватися звичаєм, а у випадку, коли звичай відсутній, виходити з принципу розумності «джорі» (jori). Це означає, що суд, коли не знайде для будь-якої ситуації норми, яка б могла стати законною підставою для винесення рішення, діє за принципом розумності «джорі» (jori) на свій розсуд, керуючись при цьому нормами моралі та добропорядності, загальноновизнаними в японському суспільстві. Адже термін «джорі» походить від давньояпонського слова «дорі» (dori). Його було знайдено в текстах законів та рішень феодальної Японії й під ним розуміли загальне почуття справедливості та регулювання суспільних відносин, виходячи з норм моралі, а не букви закону. Так от, зазначає дослідниця, будь-яка пі-

дстава для прийняття справедливого судового рішення в Японії може виступати як джерело права, а у зв'язку з постійним розвитком суспільних відносин право може забезпечити їхнє врегулювання при дотриманні двох базових умов – правової надійності та справедливого рішення. Підкреслюючи роль народовладдя в правовій системі Японії, зокрема в системі кримінального провадження, вчена наголошує на тому, що японське прецедентне право демонструє численні приклади, коли суспільство підтримує тлумачення норми права, що застосовується. Класичною ілюстрацією цього твердження є застосування правового стандарту «shakai tsunen» («добрий розум суспільства»), наприклад, коли суди звертаються до суспільства, маючи на меті інтерпретувати поняття «непристойність» на підставі «доброго розуму суспільства». Так, зазначає М. А. Вороніна, Верховний суд Японії, щоб встановити, чи підтверджують факти неконституційність чи кримінальність чогось, постановив, що, наприклад, опублікований матеріал є непристойним, коли переважна більшість суспільства вважає його таким. Суд дійшов висновку, що використання лише дедуктивного судження буде недостатнім для встановлення покарання чи обрання іншого способу захисту права від шкоди, заподіяної непристойними матеріалами державній політиці та суспільному порядку. Натомість суд виносить своє рішення на основі колективного судження в суспільстві. Підводячи підсумок свого дослідження правової системи, зокрема системи кримінального провадження Японії, вчена дійшла висновку, що принцип «загального добра» в Японії є одним із фундаментальних принципів звичаєво-правової системи. Сама ж правова система Японії є унікальним прикладом синергетичної взаємодії правових норм, що з'явилися в результаті правової трансплантації елементів англо-американської й романо-германської правових систем та інших соціальних (неюридичних) регуляторів, що функціонують на рівні громадянського суспільства, результатом якої є високий ступінь урегулювання суспільних відносин та стабільна основа для підтримання в державі чинного правопорядку [4, с. 81–84, с. 86].

Розглянувши феномен, характеристику та особливості японської правової системи, а також наше попереднє дослідження в галузі місця принципу справедливості в чинному кримінальному процесуальному законодавстві України [3, с. 219], можемо чітко визначитися з обґрунтуванням тих шляхів, які допоможуть повною мірою втілити народовладдя, а, значить, і демократію в систему кримінального судочинства України, згідно з вищевказаною програмою Президента України [5]. Отже, чинний кримінальний процесуальний закон України (розділ II) містить низку загальних засад кримінального провадження, серед яких найперше виокремлюється засада верховенства права. У країнах континентального права принцип верховенства права має здебільшого визначення верховенства закону завдяки домінуванню юридичного позитивізму. Тому в цій засаді начебто переважає принцип законності, але будь-який закон ґрунтується на розумінні справедливості, виходить, справедливий закон завжди впливає з норм звичаєвого права (звичаїв, які завжди були справедливими). Якщо йдеться в засаді верховенства права саме про право, то варто наголосити, що в теорії держави та права під терміном «право» розуміють систему норм, які встановлює держава (позитивне право). По-друге, це система ідей, уявлень про те, яким повинне бути позитивне право (природне право). По-третє, це встановлена правова можливість конкретного суб'єкта (суб'єктивне право). По-четверте, верховенством права визначаються явища етичного, морального характеру [3, с. 219]. Аналізуючи засаду верховенства права, слід сказати, що вона є формальною нормою права, але її складові розглядаються не лише як закони, а ще як ідеї та уявлення, явища етичного, морального характеру. Ось тут і може знайти собі місце аналогія звичаєвому праву Японії. Це саме ті випадки, коли судді під час розгляду певних кримінальних проваджень, що мають насамперед соціальну чи моральну складність, задля винесення справедливого рішення можуть звертатись у своєму окрузі, який обслуговують, до громадськості через опитування чи, можливо, місцевий референдум для з'ясування суспільної думки стосовно тієї чи іншої складної соціально-правової ситуації.

Висновки. Закінчуючи розгляд окресленої теми та доповнюючи те, що було запропоновано в попередній статті з цього приводу, вважаємо доцільним визначити ті пропозиції, які необхідно врахувати під час реформування не тільки кримінального процесуального закону, але й судової системи взагалі.

По-перше, визнаємо, що принцип справедливості в кримінальному провадженні – це не стільки процесуальна засада, скільки моральний чинник, який конче потрібний кримінальному процесу, адже через принцип справедливості мають бути «профільтровані» механізми реалізації не тільки завдань кримінального провадження, але й прийняття рішень, зокрема в певних випадках і за допомогою вивчення суспільної думки.

По-друге, принцип справедливості слід розглядати тільки крізь призму природного й суб'єктивного права та норм моралі й етики, тобто звичаєвого права.

По-третє, народовладдя в кримінальному провадженні чітко виявляється через інститути приватного обвинувачення, укладення угод про примирення та участь в судочинстві присяжних засідателів. Окрім того, відповідно до вищевказаної програми Президента України [5], яка визнає народовладдя пріоритетним у керуванні державою, пропонується в кримінальному процесі цей інститут доповнити участю громадян, які не є учасниками кримінального провадження, але які за рішенням суду можуть брати участь у соціальному опитуванні судами (місцеві референдуми, анкетування, інтерв'ювання та інші форми прямої демократії) стосовно складних, резонансних соціально-правових ситуацій і задля прийняття виважених і справедливих судових рішень із конкретних кримінальних проваджень.

Список використаних джерел

1. Журба А. Народовладдя та добрі дороги. Що насправді обіцяє у своїй програмі Зеленський. URL : http://tvoemisto.tv/exclusive/ukraina_z_yakoi_ne_poidut_nashi_dity_shcho_obitsyaie_maybutniy_prezydent_zelenskyu_99926.html (дата звернення: 22.04.2019 р.).
2. Справедливість. Вікіпедія. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C> (дата звернення: 24.04.2019).
3. Шульга А. А. Место справедливости в системе принципов уголовного производства. *Вестник академии МВД Республики Беларусь*. Научно-практический журнал. № 2. 2015. С. 216–220.
4. Вороніна М. А. Феномен японської правової системи. Характеристика та особливості. *Право та інноваційне суспільство*. № 1. 2016. С. 81–89.
5. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Володимира Зеленського. URL : <https://program.ze2019.com/> (дата звернення: 02.04.2019).

Шульга Андрей Александрович,
кандидат юридических наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6600-2904>

О НАРОДОВЛАСТИИ И СПРАВЕДЛИВОСТИ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ УКРАИНЫ

Статья посвящена рассмотрению вопросов о месте справедливости среди принципов уголовного производства и роли справедливости как основного критерия принятия уголовных процессуальных решений судами в ходе уголовного производства. Рассматривается взаимосвязь справедливости в уголовном производстве с народовластием. Проводится аналогия между справедливостью и народовластием в уголовном производстве Украины и обычной справедливостью и народовластием в правовой системе Японии.

Ключевые слова: справедливость; народовластие; уголовное производство; принцип верховенства права; суд.

Shulha Andrii Oleksandrovykh,
PhD in Law, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6600-2904>

The article deals with the matters of the place of justice in a number of principles of criminal proceedings, as well as the role of justice as the main criterion for adoption of criminal procedural decisions by a court in the course of criminal proceedings. The interrelation of justice in criminal proceedings with democracy is considered. The analogy is drawn between justice and democracy in criminal proceedings of Ukraine and cultural justice and democracy in the legal system of Japan. First of all, it should be recognized that the principle of justice in criminal proceedings it is not so much a procedural ambush, it is that a moral factor necessary for the criminal process, as the principle of justice should be a filter to mechanisms for implementation of not only the tasks of criminal proceedings, but also decision-making, in particular, in certain cases and through the study of public opinion. Secondly, the principle of justice should be considered only through the prism of natural, subjective law and norms of morality and ethics (customary law). Thirdly, with regard to democracy, it is clearly manifested in criminal proceedings through the institutions of private prosecution, the conclusion of reconciliation agreements and the participation of jurors in the proceedings. In addition, according to the above-mentioned program of the President of Ukraine, which puts democracy as a priority in governance of the state, it is proposed to complete this institution with the participation of citizens who are not participants in criminal proceedings, but who, by a court decision, are able to take part in a social quiz by the courts (local referendums, questionnaires, interviews and other forms of direct democracy), in respect of complex, resonant social and legal situations, for making balanced and fair judicial decisions on specific criminal proceedings.

Key words: justice; democracy; criminal prosecution; the rule of law; court.

Надійшла до редколегії 28.05.2019

Розділ VI

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

УДК: 81' 373. 613

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-67-2-131-135>

Баланаєва Оксана Василівна,

кандидат філологічних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0102-0911>

ФОРМУВАННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ В МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

У роботі досліджено процес формування лінгвістичної компетенції майбутніх юристів під час викладання латинської мови. Формування лінгвістичної компетенції розглядається як одна з найважливіших цілей у процесі підготовки фахівця. У сучасній методичці зазначена компетенція вважається одним із компонентів міжкультурної комунікативної компетенції. Розглянуто основні засоби, що сприяють формуванню цієї компетенції. Вивчено можливості ефективного засвоєння лексики та граматики латини.

Ключові слова: лінгвістична компетенція; латинська мова; юридичний термін; професійна мова.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямків у державній політиці щодо реформування закладів вищої освіти й підвищення соціального статусу професіоналів інтелектуальної праці є вдосконалення професійної підготовки фахівців, зокрема юристів. У зв'язку із цим є актуальним формування професійної успішності особистості, що має вагомое значення для фахівців і передусім для осіб, пов'язаних із соціальною діяльністю. Професіоналізм фахівця виявляється у взаємодії з іншими людьми. Особистість формується в процесі розвитку способу ставлення суб'єкта діяльності, зокрема майбутнього юриста, до зовнішнього світу, і в цьому процесі виявляються його загальнолюдські та професійні знання й досвід. Уважається, що суб'єкт стає соціально цінним як суб'єкт діяльності, тобто формується як особистість, коли зі споживача він перетворюється на творця соціально-економічних відносин. У цьому аспекті розвиток особистості розглядається через розвиток системи його професійної діяльності. Слід виділити компоненти такої діяльності: професійні кваліфікації, знання іноземних мов, уміння міжособистісного спілкування та вміння працювати в команді, готовність до безперервної освіти, ініціативність та ін. З огляду на глибокі структурні реформи в сучасній вищій освіті (у рамках Болонського процесу) звернення до міжкультурного аспекту вважається багатьма методистами необхідним і важливим елементом у процесі навчання іншої мови. Професійна мова фахівця є невід'ємною складовою такого роду діяльності. Формування лінгвістичної компетенції розглядається як одна з найважливіших цілей під час підготовки фахівця.

Аналіз останніх публікацій. Окреслене питання актуалізується в роботах багатьох дослідників: В. Воловича [1], В. Євдокимова[2], С. К. Бостана [3], В. Журавського [4], М. В. Кравчука [5] та ін. Вивчення проблем і визначення тенденцій в системі вищої юридичної освіти дозволяють виділити такі основні напрямки в реформуванні, як відповідність вищої юридичної освіти сучасним вимогам, якість освіти, фінансування й управління, співпраця та соціальне партнерство [4]. Успішна робота за вказаним напрямком може здійснюватися лише завдяки виконанню певних завдань – завершенню розробки державних стандартів вищої юридичної освіти [5, 11], формуванню змісту вищої юридичної освіти відповідно до вимог стандартів [4].

Метою дослідження є визначення напрямків поетапного формування лінгвістичної компетенції в майбутніх юристів.

Виклад основного матеріалу. Лінгвістична компетенція, на думку фахівців, це володіння сукупністю знань про мову, здатність розпізнавати, називати й визначати лінгвістичні поняття, оперувати лінгвістичними фактами [7, с. 357].

У сучасній методиці зазначена компетенція вважається одним із компонентів міжкультурної комунікативної компетенції. Це питання є значущим у викладанні іноземної мови студентам юридичних спеціальностей.

На заняттях з іноземної мови в майбутніх фахівців необхідно розвивати здатність виробляти та інтерпретувати певні висловлювання, які побудовані згідно з нормами відповідної мови. Студент повинен володіти деякими знаннями про способи представлення ціннісних орієнтацій конкретної культури в мові, яка вивчається, про способи представлення цінностей рідної культури в рідній мові і вміти застосовувати їх на практиці в процесі комунікації. Формуванню лінгвістичної компетенції фахівця сприяє вивчення однієї класичної мови (латини) і хоча б однієї сучасної іноземної мови.

Курс латинської мови на юридичних факультетах, який базується на вивченні термінології права, надає широкі можливості для забезпечення поглибленого вивчення як основних предметів, так і прикладних (іноземна мова). Цей курс не тільки формує професійну мову майбутніх фахівців, але також допомагає освоїтися в спеціальності. Справедливо зазначено, що своєчасне успішне оволодіння мовою права стимулює інтерес до широкого кола дисциплін, активізує розумову діяльність, дозволяє глибше проникнути в досліджуваний матеріал, доторкнутися до витоків. Викладання латинської мови зараз є невід'ємним атрибутом робочих навчальних планів у юридичних закладах вищої освіти і на юридичних факультетах університетів. Ознайомлення з деякими програмами курсу «Латинська мова» для юридичних закладів вищої освіти (далі – ЗВО) дозволяє зробити висновки про те, що з метою підвищення ефективності навчання слід включити деякі теми в зазначені програми. До таких тем належать «Типологія юридичної літератури латинською мовою», «Латинські запозичення в англійській, німецькій та французькій мовах». У немовних ЗВО курс латинської мови має загальне спрямування і не має на меті підготовку фахівця, який професійно працює з античними або середньовічними пам'ятками писемності. На думку О. Ю. Мусорина, не є доцільним обмежити знайомство студентів з латинською мовою, лексико-граматичними вправами і роботою з текстами. Видається вкрай корисною робота з пошуку латинських запозичень у досліджуваній іноземній мові. Особливо корисна робота не з прямими запозиченнями, а з кальками [8]. Студентам може бути запропонована також тема «Словотворчий аспект у навчанні іншомовної професійної лексики фахівця (на основі юридичної лексики)».

Латинська мова перетворилася на своєрідний міжнародний лексичний фонд, багатство якого дозволяє черпати з нього не тільки необхідні мовні елементи, але й словотвірні моделі [9, с. 81]. Знання латинських елементів і словотворчих моделей дозволить студентам зрозуміти значення незнайомих лексичних одиниць без звернень до словника і поступово розширити свій вокабуляр. Вивчення зазначених тем надасть можливість за такий обмежений період навчання (приблизно 30 годин за один семестр) сформувати у студентів навички елементарного аналізу того чи іншого мовного явища. Адже невелика кіль-

кість годин, що відводиться на викладання латинської мови, відсутність у студентів навичок роботи з мовними структурами вимагають більш інтенсивних методів викладання мови; припускають розробку циклу вправ, що сприяють успішному засвоєнню лексичного та граматичного матеріалу [8]. Виклад матеріалу доцільно здійснювати за допомогою таблиць, різноманітних схем, що дозволить активізувати засвоєння великого обсягу інформації за такий короткий період навчання. Читання й переклад уривків із творів, що належать до різних жанрів юридичної літератури (*Digesta*, *Epistulae*, *Quaestiones*, *Institutiones* та ін.), дозволить студентам провести аналогію із жанровою своєрідністю сучасної юридичної літератури.

Важливим етапом в освоєнні основ елементарної граматики латинської мови, юридичних термінів є самостійна робота студентів. Під час підготовки до участі в проведенні бесід за темою «Внесок видатних юристів у розвиток римського права» необхідні знання основ цієї правової дисципліни. Оперування фактами із життя римських юристів, аналіз їхньої діяльності та творів передбачає певну обізнаність у цьому.

Викладання латини доцільно здійснювати паралельно з вивченням курсу «Римське право». Цілком виправдано його вважають фундаментальним ресурсом розвитку юридичних наук, саме тому воно вивчається в провідних навчальних закладах світу протягом багатьох століть. Професійно-орієнтована лексика латини є основою в процесі формування професійної мови юриста, його лінгвістичної компетенції.

Ознайомлення з новою юридичною термінологією на заняттях з латинської мови необхідно здійснювати з позицій становлення термінологічної одиниці, уведення додаткової інформації про слово з латини. У цьому випадку вважається доцільним короткий екскурс у сферу термінології, зокрема юридичної. Для подальшої роботи з досліджуваної проблеми необхідно дати чітке визначення поняття «юридичний термін». У процесі навчання корисно ознайомити студентів з думками різних дослідників щодо тієї чи іншої проблеми. Деякі з них вважають, що досі в лінгвістиці остаточно не вивчено багато аспектів юридичної термінології, та й саме поняття «юридична термінологія» ще не параметризовано повністю [10, с. 46]. У монографічному дослідженні С. П. Хижняка «Юридична термінологія: формування і склад» запропоновано таку дефініцію: термінологічним слід вважати будь-яке слово або словосполучення, яке виступає в номінативній функції і означає ключове поняття елемента правової норми [9, с. 24], яка, на наш погляд, адекватно відображає специфіку значення й функціональне навантаження терміна. На заняттях необхідно звернути увагу на термінологію як предметну сферу спеціальної лексики, де функціонують лексичні одиниці як загальнозмістовного, так і вузькоспеціалізованого вживання, що викликає труднощі під час виокремлення термінологічної лексики зі словникового складу мови. Основна відмінність термінів від загальнозживаних слів полягає в спеціальній сфері їхнього вживання, обумовленої функцією номінації – найменування, позначення того чи іншого поняття. Ця функція є найбільш важливою, тому що визначає не тільки належність терміна до спеціальної галузі знань, а й інші його властивості.

Загальнозживаними властивостями термінологічних одиниць у сфері юридичної термінології є: співвіднесеність зі спеціальним поняттям – елементом правової норми; номінативна функція; наявність точної дефініції; системність як можливість «включення» у термінологічне поле; стабільність; «відносна» моносемантичність. Необхідно згадати, що протилежні точки зору лінгвістів стосуються проблеми залежності / незалежності від контексту і наявності / відсутності конотативних елементів семантики, тобто стилістичної нейтральності або, навпаки, експресивного та емоційного забарвлення, «породженого» певним типом контексту. Цей матеріал пропонується викладати на кількох заняттях, поетапно, щоб до моменту завершення вивчення мовного курсу в студентів сформувалися певні навички розмежування слова-терміна і слова-нетерміна.

Висновки. Формування лінгвістичної компетенції розглядається як одна з найважливіших цілей під час підготовки фахівця. У роботі подано основні засоби, що сприяють формуванню цієї компетенції. Вивчено можливості ефективного засвоєння лексики та

граматики латини. Формування в майбутніх юристів навичок та умінь уживання юридичних термінів, професійної мови є перспективним напрямком у процесі підготовки фахівців. Заняття з вивчення латинської мови зможуть забезпечити формування вищевказаних навичок. Тому навчання й контроль лінгвістичної компетенції слід розглядати як ключові елементи в сучасних програмах з іноземної мови.

Список використаних джерел

1. Волович В. Болонский процесс и новая парадигма образования в Украине. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2004. № 4. С. 189–199.
2. Евдокимов В. О правовых реформах в Украине сквозь призму 20-летней деятельности Союза юристов Украины. 2011. URL : <http://www.lawyersunion.org.ua/?p=2231> (дата звернення: 22.12.2015).
3. Бостан С. К. Фундаментальна фахова підготовка правника в контексті «Концепції розвитку юридичної освіти в Україні». URL : http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6734/konf_suchyuridosvita.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 03.05.2017).
4. Журавський В. Проблеми юридичної освіти. *Дзеркало тижня*. 25.01.2003. № 3. URL : http://dt.ua/EDUCATION/problemi_yuridichnoyi_osviti-30865.html (дата звернення: 26.08.2012).
- Кравчук М. В. Основні напрями реформування та стандартизації вищої юридичної освіти. *Порівняльно-правові дослідження*. 2009. № 1. С. 161–167. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/handle/123456789/18363> (дата звернення: 15.06.2015).
6. Проект Концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/koncersiya-vdoskonalennya-pravnichoyi-yuridichnoyi-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika> (дата звернення: 27.09.2015).
7. Монашненко А. М. Формування лінгвістичної компетенції у майбутніх перекладачів. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія : Педагогіка, психологія, філософія. 2013. Вип. 192 (1). С. 354–358. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnu_red_2013_192%281%29_58 (дата звернення: 18.11.2015).
8. Мусорин А. Ю. Преподавание латинского языка в неязыковом вузе. *Материалы 1-й метод. конф. профессорско-преподавательского состава Института экономики и менеджмента*. Новосибирск, 1999. С. 32–34.
9. Хижняк С. П. Юридическая терминология: формирование и состав. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1997. 134 с.
10. Буянова Л. Ю., Шипков К. А. О семантико-понятийном модуле юридической терминологии. *Язык в мире и мир в языке : материалы междунар. науч. конф.* Сочи; Карлсруэ; Краснодар, 2001. С. 5–48.

Баланаева Оксана Васильевна,
кандидат филологических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины,
г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0102-0911>

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У БУДУЩИХ ЮРИСТОВ

В работе исследуется процесс формирования лингвистической компетенции будущих юристов во время изучения латинского языка. Рассмотрены основные средства, способствующие формированию этой компетенции. Исследованы возможности эффективного усвоения лексики и грамматики латинского языка.

Ключевые слова: лингвистическая компетенция; латинский язык; юридический термин; профессиональный язык.

Balanaeva Oksana Vasylivna,
PhD in Philology
(Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0102-0911>

ACQUIRING LINGUISTIC COMPETENCE BY FUTURE LAWYERS

Improving the professional training of specialists, in particular lawyers, is becoming one of the priorities of the state policy on reforming institutions of higher education and enhancing the social status of intellectual work professionals. Acquiring linguistic competence is considered one of the most important goals in training of a specialist. In modern methodology, the said competence is believed to be one of the components of intercultural communicative competence. This issue is significant as far as teaching of a foreign language to law students is concerned. Studying one classical language (Latin) and at least one modern foreign language contributes to acquiring the linguistic competence by a specialist. The Latin language course at a law school, based on the study of legal terminology, offers ample opportunities for in-depth learning of both main subjects and applied ones (a foreign language). That course not only forms the professional speech of the future specialists, but also helps them to find their bearings in the specialty. The professionally-oriented Latin vocabulary is the basis for the process of forming the professional language of a lawyer and his/her linguistic competence. The acquaintance with the new legal terminology in the Latin language classes should be carried out from the standpoint of the formation of a terminological unit and the introduction of additional information about a Latin word. In this case, it seems appropriate to digress briefly from the field of specialized terminology, in particular of the legal one. Teaching the Latin language is nowadays an integral part of the working curricula at independent law schools and law faculties of universities. Teaching future lawyers skills and competences in the use of legal terms and the professional language is a promising area in the process of training specialists. Latin lessons can provide acquiring the above skills. Teaching linguistic competence and monitoring thereof should therefore be considered as key elements in the present-day foreign language curricula.

Key words: *linguistic competence; Latin; legal term; professional language.*

Надійшла до редколегії 15.04.2019

Зубченко Людмила Вікторівна,

кандидат педагогічних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8173-086X>

ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ СТУДЕНТІВ ДОНЕЦЬКОГО ЮРИДИЧНОГО ІНСТИТУТУ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

У статті головну увагу приділено питанням формування здорового способу життя студентської молоді Донецького юридичного інституту МВС України в ході занять з дисципліни «Фізичне виховання». Акцентовано увагу, що формування здорового способу життя студентів – важливе стратегічне завдання, яке стоїть перед закладом вищої освіти й може успішно вирішуватися в різних формах процесу фізичного вдосконалення. Зазначено, що одним із компонентів здорового способу життя та правильного його формування є фізичне виховання, яке мотивує в людях прагнення жити, рухатися, робити добро, бути активним членом здорового суспільства. Представлено стан та проблеми формування здорового способу життя студентів Донецького юридичного інституту МВС України. Доведено, що застосування дидактичних методів, які використовуються в процесі проведення занять з фізичного виховання (метод переконання, метод вправ, метод стимулювання (заохочення) та ін.), різні форми позааудиторної роботи (відвідування музеїв, виставок зі спортивної тематики), які ефективно впливають на формування мотивації студентів до занять фізичними вправами, пропагують здоровий спосіб життя, формують культуру здоров'я особистості взагалі.

Ключові слова: здоровий спосіб життя; студенти; мотивація; викладач фізичного виховання.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У системі людських цінностей і пріоритетів одне з найважливіших місць займає здоров'я людини, як процес збереження й розвитку її психічних і фізіологічних функцій, оптимальної працездатності життя. Рівень здоров'я населення визначається умовами праці та побуту, добробутом, загальною та гігієнічною культурою, тобто способом життя людини [1, с. 37].

Питання формування здорового способу життя студентської молоді належить до найактуальніших проблем, вирішення якої обумовлює майбутнє держави та подальше існування здорової нації [2, 3]. Сьогодні сферою формування здорового способу життя дітей та молоді є система освіти. Згідно з державною програмою «Освіта» (Україна ХХІ століття) та «Національною доктриною освіти України у ХХІ столітті» стратегічним завданням освіти є виховання освіченої особистості, усебічний розвиток людини, становлення її духовного, психічного та фізичного здоров'я [4, с. 38]. Тому обов'язковим компонентом національної системи освіти мають бути знання про формування, збереження та зміцнення здоров'я.

Зазначена проблема набуває ще більшого значення для сучасної вищої школи, про що свідчать документи Міністерства освіти і науки України, основні положення Цільової комплексної програми «Фізичне виховання – здоров'я нації». Тому обов'язковим компонентом національної системи вищої освіти мають бути знання про формування, збереження та зміцнення здоров'я [5, с. 3].

У закладах вищої освіти навчально-виховний процес спрямований на всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей тощо [6, с. 7]. Тож проблема формування здорового способу життя студентської молоді займає провідне місце в практичній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор. Досліджуваній темі було присвячено багато наукових праць та посібників за такими напрямками: формування здорового способу життя школярів та студентської молоді в навчально-виховному процесі (В. Білик, А. Герасимчук, С. Ігнатенко, С. Лапаєнко, В. Лисяк, О. Маркова, К. Палієнко, В. Солнцева, С. Страшко та ін.); у позакласній діяльності (О. Гауряк, А. Гужаловський, О. Жабокрицька, Т. Лясота, В. Рева та ін.); у сім'ї (Т. Баєва, С. Свириденко, М. Шарапа та ін.).

Соціальний аспект формування здорового способу життя дітей і молоді розглянуто в працях А. Бойко, Н. Гундарьова, В. Крюкова, О. Сахно, Л. Сущенко. Медико-біологічний аспект розроблено в дослідженнях М. Амосова, Г. Апанасенко, Н. Борисенко, А. Мартиненко та ін. Психолого-педагогічний аспект формування здорового способу життя школярів та студентської молоді вивчали В. Бабич, Н. Бібік, О. Вакуленко, В. Васильєв, О. Вашенко, Л. Волкова, Г. Голобородько, О. Дубогай, В. Зайцев, В. Касаткін, Т. Кириченко, С. Кондратюк, Ю. Лісіцин, В. Оржихівська, Л. Саврковська, О. Савченко, О. Соколенко, Л. Сущенко, Н. Хоменко, Б. Шиян та ін.

Сьогодні в цьому напрямку продовжують працювати вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких слід назвати Г. Апанасенко, В. Войтенко, І. Гундаров, В. Куліков, І. Мурахов, В. Петленко, Є. Приступа, Л. Попова та ін.

На думку багатьох фахівців (Г. Апанасенко, С. Кирильченко, А. Магльований, Р. Равєвський та ін.) у студентів не сформовано потребу піклуватися про своє здоров'я. Ситуація ускладнюється ще й тим, що більшість студентів нехтує елементарними нормами збереження свого здоров'я, що призводить до зростання соматичних захворювань, функціональних відхилень та психічних розладів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є характеристика основних методів і форм навчання та виховання, спрямованих на формування здорового способу життя студентської молоді Донецького юридичного інституту МВС України.

У ході дослідження використовувалися такі **методи**: аналіз науково-методичної літератури для розкриття сутності поняття «здоровий спосіб життя» та можливості його формування в процесі занять з фізичного виховання; педагогічне спостереження, метод тестування для аналізу стану та проблеми формування здорового способу життя студентів Донецького юридичного інституту МВС України; метод математичної статистики для обробки результатів, які було отримано в процесі анкетування.

Виклад основного матеріалу дослідження з певним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Формування здорового способу життя студентів – важливе стратегічне завдання, що стоїть перед закладом вищої освіти. Адже міцне здоров'я є підґрунтям професійної підготовки, гарантом реалізації набутих знань, головним чинником працездатності в процесі життєдіяльності [7, с. 19].

У цьому контексті завданням сучасної вищої школи є: використання здоров'язбережувальних технологій навчання; дотримання режиму рухової активності, поєднання рухового й статичного навантаження; організація збалансованого харчування; заміна авторитарного стилю спілкування на стиль співробітництва, створення емоційної сприятливої атмосфери навчання; формування у студентів усвідомлення цінності здоров'я, культивування здорового способу життя тощо [1, 4, 6, 7].

Процес фізичного виховання студентів у Донецькому юридичному інституті МВС України здійснюється згідно з навчальною програмою з дисципліни «Фізичне виховання», яка передбачає оволодіння студентами певним обсягом знань щодо формування розуміння ролі фізичної культури в розвитку особистості й підготовці до професійної діяльності, фізичне вдосконалення й самовиховання; зміцнення та відновлення здоров'я, забезпечення високого рівня фізичного стану працездатності впродовж усього періоду навчання; оволодіння системою практичних умінь і навичок для занять основними видами фізкультурної діяльності; забезпечення загальної та професійно-прикладної фізичної підготовки; підготовка до виконання тестів і нормативів на рівні вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики майбутнього фахівця.

Але, на жаль, в інституті недостатньо приділяється уваги вирішенню таких важливих завдань, як формування у студентів глибоких і достатньо повних знань про свій фізичний стан і шляхи його покращення, виховання інтересів, потреб, які орієнтують людину на здоровий спосіб життя, на самостійну цілеспрямовану діяльність із вдосконалення власного тіла.

Тестування та медичний огляд студентів перших – третіх курсів факультету № 3 засвідчив: рівень соматичного здоров'я та рухової підготовленості молоді знаходяться в межах від середнього до низького. Більшість студентів має рівень соматичного здоров'я середній (44,2 %), осіб з низьким рівнем – 10,2 %. Кількість юнаків із рівнем здоров'я нижче середнього складає 25,8 %, рівень вище середнього мають лише 10,4 % молоді. Студентів з високим рівнем соматичного здоров'я та фізичної підготовленості тільки 9,5 %. Установлено, що 26,4 % юнаків мають рівень розвитку рухових якостей вище середнього, із середнім рівнем фізичної підготовленості – 40,2 % респондентів. Юнаків із рівнем розвитку фізичних якостей нижче середнього виявлено 28,5 %, із низьким рівнем – 4,3 %. Не високими є й показники витривалості, швидкісно-силових якостей та гнучкості студентів. Психічне здоров'я студентів задовільне, психоемоційний стан знаходиться в межах норми.

Зважаючи на дані факти, ми розробили ще одну анкету, у якій студентам пропонувалося оцінити ступінь свого поведінкового ставлення до різних елементів здорового способу життя за 5-бальною шкалою. Найвищий бал, за результатами анкетування, має такий елемент здорового способу життя як невживання наркотичних речовин – 5,04. Другим визначено такий показник як гігієнічні процедури – 4,06 бали, третім та четвертим – невживання алкоголю та нікотину (4,01 та 3,6 бали). Не може не викликати занепокоєння той факт, що основному елементу – руховій активності – відведено всього 4,25 бали, до того ж опитування засвідчило, що регулярно займаються фізичними вправами тільки 15 % респондентів. Останніми за кількістю балів було визначено такі елементи, як режим дня та харчування, нетрадиційні системи оздоровлення, прийоми психорегуляції, загартовування та масажу. Це, імовірно, пов'язано з недостатньою інформованістю студентів про позитивний вплив названих факторів на їхнє здоров'я та відсутність навичок використання цих елементів, які формують здоровий спосіб життя.

Одержані результати є підставою стверджувати, що одним з основних завдань фізичного виховання у закладі вищої освіти повинно стати формування стійкої мотивації до фізичного самовдосконалення. Розв'язання цього завдання є можливим завдяки розробці викладачем фізичного виховання спеціальних педагогічних завдань у процесі фізичного виховання, які дозволять здійснити позитивний вплив на емоційну та мотиваційну сфери студентів.

Для формування мотивації у студентів Донецького юридичного інституту МВС України на здоровий спосіб життя нами було відібрано декілька дієвих дидактичних методів, які використовуються в процесі проведення занять, а саме: метод переконання, метод вправ, метод стимулювання (заохочення).

Переконання – це, перш за все, роз'яснення та доказ правильності й необхідності певної поведінки або неприпустимості якоїсь провини. Метод переконання передбачав вер-

бальний вплив на свідомість, волю й почуття (емоційно-ціннісну сферу) за допомогою сукупності форм організації навчального процесу (лекції, розповіді, бесіди, диспути) з метою формування системи знань, цінностей, переконань та ідеалів. Наприклад, для проведення бесіди в ході заняття з фізичного виховання добираються цікаві факти з біографії видатних спортсменів, тренерів, заслуховуються доповіді студентів про життя й спортивну діяльність С. Бубки, Ю. Калини, І. Радивілова, Д. Юрченка, О. Усіка та ін.

Для урізноманітнення форм роботи ми намагаємося залучати до проведення занять і відомих спортсменів та тренерів міста Кривий Ріг. Наприклад, у квітні 2018 року було організовано та проведено творчу зустріч із видатним спортсменом, майстром спорту з боротьби самбо (тепер заслуженим тренером, головою федерації самбо в місті Кривий Ріг) – Анатолієм Кантуром. У грудні 2018 року відбулася зустріч з учасником Чемпіонату Європи, майстром спорту України з гирьового спорту, працівником нашого інституту – Леонідом Гаражею. При цьому ми намагалися приділити якомога більше уваги його позитивному особистому прикладу, що органічно пов'язаний із якостями викладача фізичного виховання та культурою здоров'я. З метою цілеспрямованого педагогічного впливу на свідомість студентів також успішно застосовується метод негативного прикладу. Сутністю цього методу є можливість виховного впливу, завдяки якому викладач звертається до свідомості, почуттів, життєвого досвіду студентів із метою формування свідомого ставлення до дійсності й норм поведінки. Цей метод використовується нами шляхом демонстрації шкідливості наслідування негативних звичок.

Крім того, для мотивації до здорового способу життя застосовувався метод вправ як спосіб виховання молодого покоління через організацію раціональної рухової діяльності, у результаті чого формуються певні стереотипи здоров'язбережувальної поведінки. Це метод виховання, що передбачає планомірне, організоване, повторюване виконання певних дій з метою оволодіння ними, підвищення їх ефективності й формування вмінь та навичок.

Заслугове на увагу й метод стимулювання (заохочення). Заохочення – це спосіб педагогічного впливу на особистість, що виражає позитивну оцінку вихователем поведінки вихованця з метою закріплення позитивних якостей і стимулювання до діяльності. Метод стимулювання (заохочення) полягав у позитивному оцінюванні здоров'язбережувальної поведінки студентів, їх стимулюванні до щоденної реалізації компонентів здорового способу життя [7, с. 113]. Основними видами заохочення були схвалення, усна подяка, додаткові бали та бонуси, які враховувалися при виставленні підсумкових оцінок.

Ще одним із ключових видів діяльності викладача фізичного виховання при формуванні мотивації студентів на здоровий спосіб життя є культурно-просвітницькі форми роботи, що передбачають відвідування мистецьких виставкових заходів, художніх музеїв і галерей на тему здоров'я, спорту, фізичної культури. Варто відзначити роботи відомих художників (О. Дейнека, Є. Лисицький, Ю. Пименов, А. Родченко та ін.), які пропагували ідею організації дозвілля серед природи, заняття народними й спортивними іграми, гімнастичними вправами. До цього слід додати виконані майстрами портрети відомих кумирів спорту й фрагменти ігор спортивних команд та ін.

Отже, треба зазначити, що здоровий спосіб життя – це діяльність, спрямована на формування, збереження та зміцнення здоров'я людей, як необхідної умови для прогресивного розвитку суспільства в усіх його напрямках [6, с. 10].

Для здорового способу життя важливе значення має організована робота з формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя, де головну роль виконує викладач фізичного виховання, який своїми діями та завданнями пропагує ідеї збереження та укріплення здоров'я; засобами фізичної культури формує моральні, духовні, естетичні якості кожного студента.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, треба зазначити, що проблема формування у студентів мотивів на здоровий спосіб життя, заняття фізичними

вправами багатоаспектна. Мотиваційний аспект цього питання також визначений для кожного індивіда його особистими цілями й бажаннями. Встановлено, що, зважаючи на стійку тенденцію до погіршення здоров'я населення, пріоритетним завданням фізичного виховання в Донецькому юридичному інституті є оздоровлення студентів. Проте вирішальним у збереженні й зміцненні здоров'я молодого покоління є активізація здоров'язберезжувальної позиції самої особистості, оволодіння знаннями, уміннями й навичками здорового способу життя та їх реалізація у щоденній здоров'язберезжувальній поведінці.

Отже, формування здорового способу життя студентів має відбуватись як під час навчального процесу, так і в ході різноманітної позааудиторної роботи.

Спрямованість і тематика зазначених векторів роботи складається й коригується спільними зусиллями інституту та студентів. Важливу роль при цьому відіграє суспільно-економічний і правовий стан держави, від якого залежить матеріально-технічне забезпечення зазначених вище заходів та обов'язковість їх виконання.

Подальші дослідження необхідно спрямувати на вивчення проблеми формування здорового способу життя студентів через роботу спортивних секцій за інтересами.

Список використаної літератури

1. Дудорова Л. Ю. Педагогічні умови формування ціннісної орієнтації студентів на здоровий спосіб життя. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету* : Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. Чернігів. 2017. Вип. 147. Том 2. С. 37–40.
2. Leger L. Health 2020. A European policy framework and strategy for the 21st century. *World Health Organization*. Copenhagen : Denmark, 2013. P. 1–9.
3. Horvat M., Block M. E., Kelly L. E. Developmental and adapted physical activity assessment. Champaign: Human Kinetics, 2007.
4. Андрощук Н., Андрощук М. Основи здоров'я і фізична культура (теоретичні відомості) : підручник. Тернопіль : «Навчальна книга Богдан», 2006. 160 с.
5. Корж Н. Л. Формування ціннісного ставлення у студентів до фізичної культури в процесі самостійних занять : *автореф. дис... канд. наук з фіз. виховання та спорту* : 24.00.02 / Дніпропетровський державний інститут фізичного виховання і спорту. Дніпро, 2016. 21 с.
6. Арчая І. З., Копитіна Я. М., Скрипка І. М., Черідніченко С. В. Формування здорового способу життя школярів засобами спортивних єдиноборств. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету* : Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. Чернігів. 2017. Вип. 147. Том 2. С. 7–10.
7. Виленский М. Я., Горшков А. Г. Физическая культура и здоровый образ жизни студента : учеб. пособ. Москва : «Гардарики», 2007. 218 с.

Зубченко Людмила Викторовна,
кандидат педагогических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины,
г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8173-086X>

ФОРМИРОВАНИЕ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ СТУДЕНТОВ ДОНЕЦКОГО ЮРИДИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА СРЕДСТВАМИ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

В статье основное внимание уделено вопросам формирования здорового образа жизни студенческой молодежи Донецкого юридического института МВД Украины в процессе занятий по дисциплине «Физическое воспитание». Акцентировано внимание на том, что формирование здорового образа жизни студентов – важная стратегическая задача, которая стоит перед заведением высшего образования и может успешно решаться в различных формах процесса физического совершенствования. Отмечено, что одним из компонентов здорового образа жизни и правильного его формирования является физическое воспитание, мотивирующее в людях стремление жить, двигаться, делать добро, быть активным членом здорового общества. Обозначены состояние и проблемы формирования здорового образа жизни студентов Донецкого юридического института МВД Украины. Доказано, что применение дидактических методов во время занятий по физическому воспитанию (метод убеждения, метод упражнений, метод стимулирования (поощрения) и др.) и использование различных форм внеаудиторной работы (посещение музея, выставок на спортивную тематику), эффективно влияющих на формирование мотивации студентов к за-

нятиям физическими упражнениями, пропагандируют здоровый образ жизни, формируют культуру здоровья личности вообще.

Ключевые слова: здоровый образ жизни; студенты; мотивация; преподаватель физического воспитания.

Zubchenko Liudmyla Viktorivna,
PhD in Pedagogics
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8173-086X>

FORMING THE HEALTHY LIFESTYLE OF THE STUDENTS OF DONETSK LAW INSTITUTE BY MEANS OF PHYSICAL EDUCATION

The article deals with the forming the healthy lifestyle of student youth of DLI (Donetsk Law Institute) in the process of training on discipline «Physical education». Formation of healthy students' lifestyle is an important strategic task that higher education establishment faces and can be successfully solved in a variety of forms in the process of physical improvement. In this context, the tasks of the modern school are the following: to use health-saving learning technologies; maintenance of a mode of impellent activity, connection of impellent and static loading, the organization of the balanced food; replacing the authoritarian style of communication with the style of cooperation, creating a supportive learning environment; the formation of students' awareness of the value of health, the cultivation of a healthy lifestyle, etc. Physical education is one of the components of a healthy lifestyle and its correct formation. It awakens in people the desire to live, to move, to do good, to be an active member of a healthy society. The condition and problems of formation the healthy lifestyle of students DLI have been mentioned in the article. The complex of teaching methods used in process of classes on physical education (method of persuasion, the method of exercise, method of stimulation, etc.) is represented here. Various forms of extracurricular activities (visiting the museums, the exhibitions on sport theme), which influence effectively the formation motivation students to engage in physical exercise, promote a healthy lifestyle, create a culture health of the whole person have been studied in the article. It is established that, given the steady tendency to deteriorate the health of the population, the priority task of physical education in DLI is the improvement of students.

Key words: healthy lifestyle; teacher of physical education; students; motivation.

Надійшла до редколегії 20.05.2019

Короткова Юлія Михайлівна,

доктор педагогічних наук, доцент

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2919-5545>

ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРА КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ЮРИСТА

Статтю присвячено теоретичному осмисленню проблеми культури мовлення юриста. Насамперед розмежовано поняття «культура мови» й «культура мовлення», визначено сутність і зміст поняття «культура мовлення юриста», виокремлено та схарактеризовано компоненти структури досліджуваного поняття, проаналізовано головні якості, притаманні культурі мовлення правників.

Ключові слова: культура мови; культура мовлення; юрист; структура; компонент; якість.

Постановка проблеми. Вільне володіння державною мовою в її усній і писемній формах, багатством словникового складу, орфографічними й пунктуаційними навичками, готовність до продуктивного спілкування з різними категоріями громадян є не лише показником загальної культури особистості юриста, а й запорукою його успіху в професії, конкурентоспроможності на сучасному внутрішньому й міжнародному ринку праці. Кожний правник (суддя, адвокат, прокурор та інші) у своїй практиці щодня вимовляють публічні промови в судових процесах, внаслідок чого їм необхідно майстерно володіти навичками ораторського мистецтва. Особи, які здійснюють юридичну діяльність, постійно стикаються з людьми різних професій і різного рівня культури. Кожного разу їм доводиться знаходити потрібний тон, слова, аргументувати сказане та правильно висловлювати думки. Найчастіше від того, як висловив свою думку юрист, залежить наскільки правильно його розуміють клієнти, навколишні й на скільки точно вони можуть дати свої пояснення чи показання. Відтак особливої значущості набуває проблема мовленнєвої культури юриста, яку слід розвивати та удосконалювати не лише на етапі його професійного становлення, в період навчання в закладах вищої освіти, а й у подальшій професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування й удосконалення культури мовлення фахівців розглянуто в роботах таких дослідників: Н. Бабич, І. Білодіда, О. Біляєва, В. Виноградова, А. Коваль, Т. Окунович, В. Пасинок, М. Пентиліук, О. Семенов, Л. Хасанової та інших. Окремі питання розвитку культури мовлення юристів порушено в працях Л. Барановської та С. Циганій, Т. Гороховської, Р. Кацавця, Н. Руколянської, А. Скорофатової та інших. Різноманітні аспекти формування комунікативної компетентності майбутніх юристів досліджували Г. Ахмеянова, О. Желнова, С. Зайцева, О. Калита, О. Косянова, В. Ніколашкіна, С. Омельчук, Н. Потлачук, І. Саражинська, О. Семенов та Л. Насіленко, О. Усманова, М. Ценко тощо. Проте спостереження й аналіз професійної діяльності юристів показують, що недостатньо систематизована робота з формування мовленнєвої культури призводить до того, що в значній кількості юристів відзначаються серйозні труднощі в комунікативній діяльності. Тому можемо констатувати наявність протиріччя між потребами юридичної практики у

фахівцях, які володіють мовленнєвою культурою, і рівнем підготовки юристів до спілкування з клієнтами, колегами тощо.

Формування мети статті. Виходячи з вищевикладеного, **метою статті** є аналіз поняття «культура мовлення юриста», обґрунтування структури й характеристика головних ознак культури мовлення правника.

Виклад основного матеріалу. Аналіз вітчизняної й зарубіжної психолого-педагогічної та лінгвістичної літератури засвідчив, що в працях, які стосуються якості володіння мовними засобами та нормами літературної мови, вживаються такі терміни, як «культура мови» (Д. Ганич, Д. Олійник, І. Білодід, С. Єрмоленко, Л. Струганець) та «культура мовлення» (Н. Бабич, О. Біляєв, В. Мельничайко, М. Пентилюк, О. Пономарів, О. Семенов). Це пояснюється тим, що більшістю лінгвістів чітко розмежовуються поняття «мова» й «мовлення». Першими в науковий обіг порівнювання «мова – мовлення» (фр. «langue» – «parole») ввели відомі французькі мовознавці І. Бодуен де Куртене та Ф. де Соссюр. Зокрема останній визначав мову як суспільне по суті, незалежне від індивіда, психічне явище, тоді як мовлення, на думку вченого, є індивідуальним і психофізичним [1, с. 32]. Німецький мовознавець В. Фон Гумбольдт розглядав мову як носія інформації, тоді як через мовлення реалізується мовний потенціал [2, с. 283]. Подібної думки дотримувалась і румунська психолінгвіст Т. Слама-Казак, розрізняючи «мовленнєву діяльність», «мовленнєві здібності», «мову» як систему і «мовлення» як маніфестацію мови [3, с. 20].

Так само в сучасній лінгвістиці та лінгводидактиці розмежовують поняття «культура мови» та «культура мовлення». Наприклад, В. Виноградов зазначає, що «наука про культуру мови й культуру мовлення являє собою теоретичну та практичну дисципліну» [4, с. 9]. М. Пентилюк доводить, що культура мови – це «наука, що вивчає нормативність мови, її відповідність тим вимогам, що ставляться перед мовою в суспільстві», а культура мовлення – це «досконале володіння мовою, її нормами в процесі мовленнєвої діяльності людини» [5, с. 4]. Н. Бабич, О. Біляєв, О. Семенов, надаючи перевагу словосполученню «культура мовлення», дотримуються думки, що поняття «культура мови» і «культура мовлення» співвідносні між собою як мова і мовлення, тобто як загальне і конкретне [6; 7; 8, с. 6–7].

Узагальнену характеристику понять «культура мови» і «культура мовлення» подають сучасні лінгвісти Л. Мацько і Л. Кравець. Так, культура мови – мовознавча наука, яка на основі даних лексики, фонетики, граматики, стилістики формує критерії усвідомленого ставлення до мови й оцінювання мовних одиниць і явищ, виробляє механізми нормування й кодифікації (уведення в словники й мовну практику). Культура мовлення – лінгводидактична наука, яка вивчає стан і статус (критерії, типологію) норм сучасної української мови в конкретну епоху та рівень лінгвістичної компетенції сучасних мовців, соціальний та особистісний аспекти їх культуромовної діяльності [9, с. 6–7].

Сучасний мовознавець А. Коваль, розмежовуючи дані поняття, наголошує на різних сферах діяльності: для культури мови, на її думку, характерний об'єктивно-історичний план або програма діяльності, для культури мовлення – інструктивно-регулятивний. Завдання культури мови – визначення мовних норм на всіх рівнях мовної системи; культури мовлення – аналіз усієї повноти сучасного мовного життя відповідно до системи мови, визначення різних композиційних форм мовних побудов з уточненням меж уживання слів, виразів, конструкцій [8, с. 6–7].

Російська дослідниця Л. Хасанова, говорячи про культуру мовлення фахівця, оперує поняттям «професійно-мовленнєва культура». Науковець зазначає, що іноді поняття «культура мовлення» і «правильність мовлення» ототожнюють. Однак поняття «культура мовлення» не збігається повністю за обсягом з поняттями «мовна нормативність», «пра-

вильність», тому що включає в себе навички пошуку, відбору та свідомого застосування в живому процесі мовного спілкування мовних засобів, необхідних для даного конкретного випадку комунікації, виховує у фахівця свідоме ставлення до процесу мовленнєвої діяльності [10].

Як зазначає Т. Окуневич, у русистиці останніх десятиліть обговорюється статус культури мовлення як окремої галузі знань. Відомі такі концепції культури мовлення: 1) вчення про правильність мовлення, або ортологія (О. Ахманова, Ю. Бельчиков, В. Веселитський, В. Беляєв); 2) теорія «гарного мовлення» (Б. Головін) й близьке до неї трактування «комунікативної доцільності» (В. Костомаров, О. Леонт'єв); 3) концепція, в якій обґрунтовується необхідність володіння спочатку нормами літературної мови, а потім – мовленнєвою майстерністю, тобто культурою мовлення (Л. Скворцов); 4) культура мовлення як лінгвістична дисципліна, що орієнтує не тільки на нормативний, а й на якісний характер мовлення (Д. Розенталь, М. Теленкова). Ці теорії, на думку Т. Окуневич, ризняться розумінням об'єкта й завдань культури мовлення, мають розходження в термінологічних визначеннях, але зорієнтовані на функціональний аспект мови та виходять з розуміння мови як суспільного явища, що нерозривно пов'язане з мисленням, яке взаємодіє з ним [11, с. 20].

Узагальнення поглядів вітчизняних і зарубіжних учених на сутність понять «культура мови/мовлення» дає підстави зробити висновок, що культура мови – це теоретична лінгвістична дисципліна, яка вивчає нормативність мови, її відповідність суспільним вимогам, рівень лінгвістичної компетенції її носіїв. Культура мовлення – це досконале володіння мовою, її нормами, уміння правильно, точно, виразно передавати свої думки засобами мови, добираючи останні відповідно до мети й ситуації спілкування.

Щодо культури професійного мовлення, то нам імпонує визначення цього поняття, подане Т. Гроховською: культура професійного мовлення – це складова професійної культури, інтегративна якість особистості, що проявляється в досконалому володінні нормами літературної мови та вміннях їх правильного, точного, виразного, комунікативно доцільного застосування в процесі передавання своєї думки у фаховому писемному та усному спілкуванні, позитивному особистісному ставленні фахівця до мовленнєвої діяльності як складової успішної професійної самореалізації [12, с. 6]. Майже ідентичне визначення пропонує С. Клименко [13, с. 44].

Узагальнення поглядів українських і зарубіжних учених дозволило сформулювати власне визначення поняття «культура мовлення юриста», яке тлумачимо як багаторівневу професійно особистісну якість, що виявляється в досконалому володінні мовою, її нормами, уміннями правильно, точно, виразно передавати свої думки, впливати на почуття й емоції слухачів за допомогою мовних і позамовних засобів, добираючи останні відповідно до мети та ситуації спілкування.

Розглянемо питання структури культури мовлення юриста. Так, на думку Т. Гроховської, розвиток культури професійного мовлення майбутніх працівників ОВС передбачає формування трьох головних компонентів: *мотиваційного, когнітивного та діяльнісного*. Мотиваційний компонент передбачає інтеріоризацію загальнокультурних, національних, мовних, професійних цінностей суспільства в особистісні, перетворення їх у відповідні професійні якості, що проявляються в повсякденній поведінці як складові елементи культури професійного мовлення на емоційно-чуттєвому рівні. Когнітивний компонент передбачає оволодіння курсантами необхідною мовленнєвою інформацією. Діяльнісний компонент потребує оволодіння необхідними прийомами, що відповідають чотирьом формам мовленнєвої діяльності: говоріння, читання, слухання, письмо [12, с. 6–7]. Такі ж компоненти в структурі культури фахового мовлення юриста виділяє й Н. Руколянська [14, с. 271].

На нашу думку, до названих компонентів варто додати *афективний компонент*, який виявляється в сформованості таких якостей, як сприйнятливість, толерантність, емпатія, здатність регулювати свої емоції та створювати позитивний фон спілкування, протистояти ксенофобії тощо.

Нам імпонує модель професійно-мовленнєвої культури вчителя, яку запропонувала Л. Хасанова і яка складається з трьох компонентів: професійного, психологічного, риторичного [10]. Вважаємо, що названі компоненти можуть бути екстрапольовані на модель культури мовлення юриста, однак до названих вище ми б додали ще й міжкультурний компонент. Розглянемо зміст кожного з них.

Зміст *професійного компонента* включає в себе знання особливостей професійно-спрямованого мовлення юриста, знання основ організації ефективного спілкування, знання фахових дисциплін, знання методів і форм самовиховання, самовдосконалення, саморозвитку в сфері культури професійного спілкування. Як бачимо, цей компонент можна було б назвати когнітивним, бо насамперед йдеться про набуття юристами відповідних знань. Формування цього компонента відіграє значну роль у сфері спілкування юриста. Уміння краще організувати взаємодію з клієнтом, використовувати можливості професійного спілкування, вміння змістовно наповнювати і індивідуалізувати цей процес дозволяє юристам домогтися високих досягнень у їх юридичній практиці.

Необхідно зауважити, що юрист у процесі комунікації повинен розуміти свого клієнта. Для цього необхідні певні психолого-педагогічні знання й уміння. Тому наступний важливий компонент у моделі культури мовлення юриста – *психологічний*. Його зміст включає в себе орієнтування в особливостях особистості клієнта в умовах конкретної діяльності, знання психологічних прийомів викликати довіру в клієнта в процесі комунікації, знання умов організації спілкування, що сприяє особистісному розкриттю учасників спілкування, вільному вираженню емоцій.

Зміст *риторичного компонента* культури мовлення юриста включає в себе володіння майстерним мовленням, яке передбачає успішну мовленнєву взаємодію юриста й клієнта. Під майстерним мовленням мають на увазі правильне та приємне мовлення. При цьому враховується логічність, чистота, доречність, точність, багатство, виразність мовлення, його технічний бік (голос, дихання, міміка, пантоміма, інтонація). Отже, риторичний компонент можна ототожнити з діяльнісним.

Останнім компонентом культури мовлення юриста виділяємо *міжкультурний*, який передбачає сформовану в нього так звану міжкультурну компетентність, яку розглядаємо як інтегративну багаторівневу професійно особистісну якість, яка синтезує сукупність знань, умінь, ставлень, ціннісних установок, обумовлених метою й завданнями міжкультурного спілкування на засадах взаємоповаги, взаєморозуміння, взаємозбагачення. Для продуктивного міжкультурного спілкування необхідним є знання юристом національно-культурних особливостей представників етносів, з якими йому необхідно буде співпрацювати. Адже, як слушно зауважив нідерландський вчений Г. Хофстеде, національні особливості вербальної і невербальної комунікативної поведінки зумовлені не тільки відмінностями засобів комунікації, але й різницею в механізмі вибору, перевагами та частотністю їх вживання в тих або інших ситуаціях спілкування. Вибір засобів не є вільним. Він регулюється типом культури, особливостями соціальних відносин, які є найважливішими параметрами культури [15, с. 5].

Таким чином, *структуру культури мовлення юриста* можемо представити як сукупність таких компонентів: мотиваційного, когнітивного, діяльнісного, психологічного, афективного, міжкультурного, що схематично можна подати в рисунку 1.

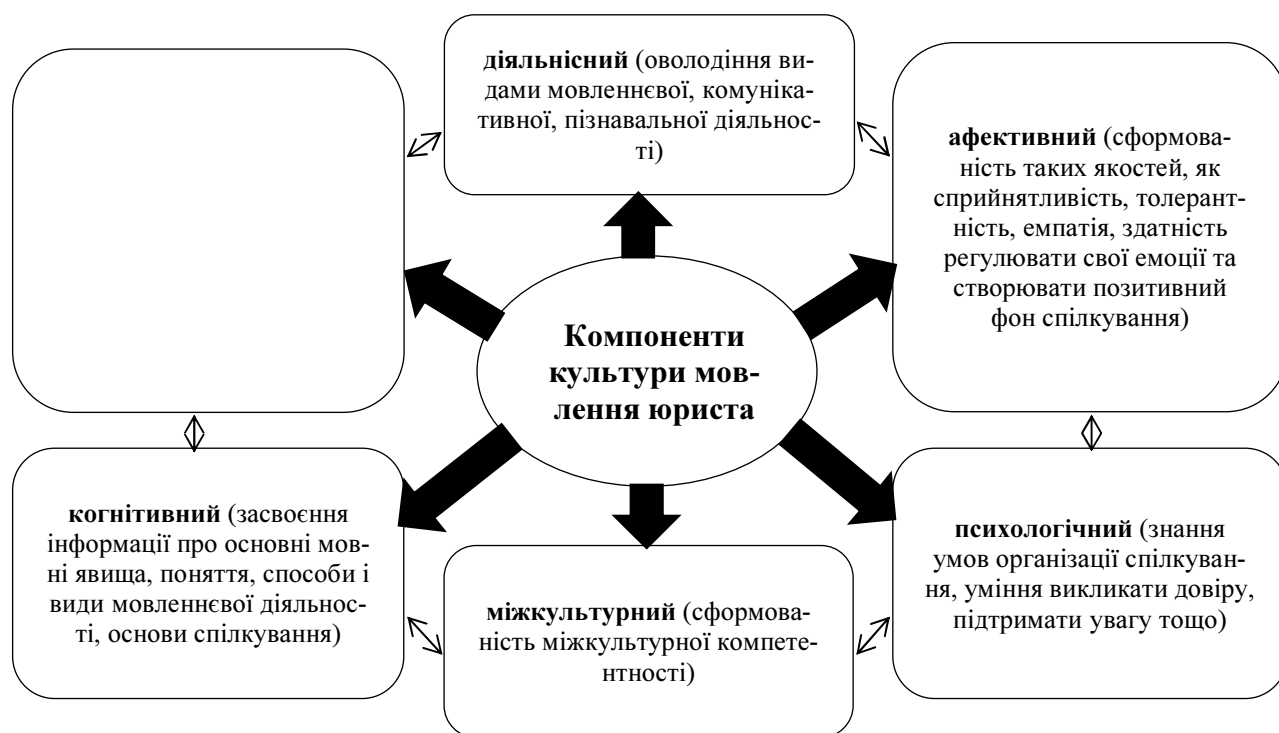

Рис. 1. Структура культури мовлення юриста

Аналізуючи проблему культури мовлення юриста, необхідно також відповісти на питання, які ж якості визначають сформованість культури мовлення фахівця. Зазначимо, що дослідники виділяють різну кількість таких якостей або характеристик (від чотирьох до п'ятнадцяти).

Так, наприклад, О. Семенов називає такі характеристики культури мовлення, як правильність, вправність, мовну майстерність, стилістичне чуття слова, доречність, застосування варіантних мовних форм [8, с. 7]. Т. Окунович виділяє два головні показники культури мовлення – правильність і комунікативна доцільність [11, с. 20]. Л. Барановська та С. Циганій наполягають, що культуру мовлення юриста варто аналізувати в таких аспектах, як нормативність мови, її варіативність і мовна та мовленнєва майстерність [16, с. 23]. Н. Бабич, О. Біляєв, А. Васильєва, Б. Головін, І. Ілляш, А. Коваль, М. Пентилюк, М. Пилинський та інші називають такі якості: правильність, точність, логічність, ясність, достатність, чистота, виразність, багатство (різноманітність), естетичність, доречність.

Розглянемо головні ознаки культури мовлення юриста.

1. Правильність, або нормативність, тобто відповідність прийнятим орфоепічним, орфографічним, граматичним, лексичним нормам. Еталоном правильності слугують норми, правила вимови, наголошування, словозміни, слововживання, орфографічні правила в писемному мовленні тощо. Завдяки цьому реалізується інформаційно-інформативна функція мовлення, здійснюється цілеспрямований вплив на свідомість людини.

2. Різноманітність: володіння мовним багатством художньої та публіцистичної літератури, лексичним арсеналом літературної мови, юридичною термінологією; інтонаційність, експресивність, мелодика мовлення; стилістично обґрунтоване використання словосполучень і речень; активне мислення; постійне удосконалення й збагачення мовлення.

3. Виразність забезпечується оригінальністю у висловлюванні думок з метою ефективного впливу на партнера по комунікації. Цій меті слугують засоби художньої виразності (порівняння, епітети, метафори); фонетичні засоби (інтонація, тембр голосу, темп мовлення, дикція); приказки, прислів'я, цитати, афоризми, крилаті слова і вирази; синтаксичні фігури (звертання, риторичне запитання, інверсія, градація, повтор, період). Завдяки виразності здійснюється вплив на почуття аудиторії;

4. Ясність, тобто доступність мовлення для розуміння тих, хто слухає. Вона забезпечує адекватне розуміння сказаного, не вимагаючи від співрозмовника особливих зусиль при сприйнятті. Ясності мовлення сприяють чітка дикція, логічне й фонетичне наголошування, правильне інтонування, розмірений та уповільнений темп, спокійний і ввічливий тон. Неясність мовлення є наслідком порушення мовцем норм літературної мови, перенасиченості мовлення термінами, іноземними словами, індивідуального слововживання.

5. Точність, або відповідність висловлювань того, хто говорить, його думкам; адекватна співвіднесеність висловлення, вжитих слів або синтаксичних конструкцій з дійсністю, умовами комунікації. Вона передбачає ретельний вибір жанру текстів, умов, середовища, колориту спілкування й залежить від культурно-освітнього рівня мовців, їх знання предмета мовлення, від установки мовця, активного словникового запасу, вибору слова чи вислову, уміння зіставляти слово й предмет, річ, ознаку, явище.

6. Чистота, тобто бездоганність усіх елементів мовлення, уникнення недоречних, невласливих українській мові іншомовних запозичень. Забезпечується вона системою установок, мовною грамотністю, мовним чуттям юриста.

7. Стислість (раціональний вибір мовних засобів для вираження головної думки, тези). Ця ознака формує уміння говорити по суті.

8. Доцільність, тобто відповідність мовлення меті, умовам спілкування, стану того, хто висловлюється. Вона відточує, шліфує мовне чуття юриста, допомагає ефективно управляти поведінкою аудиторії (встановлювати контакт, збуджувати і підтримувати інтерес до спілкування, нейтралізувати роздратування, викликати почуття симпатії, розкутість тощо). Тривалі паузи, незавершені речення, незв'язність мовлення (відсутність прагматичних умінь) знижують інтерес слухачів.

9. Логічність (точність вживання слів і словосполучень, правильність побудови речень, смислова завершеність тексту). Важливими умовами логічності є: уникнення невіривданого повторення спільнокоренових слів (тавтології), зайвих слів (плеоназм); чіткість у побудові ускладнених речень.

10. Простота (природність, відсутність пишномовності). Часто надмірно ускладненою, неприродною фразою прикривають відсутність змісту в словах.

11. Естетичність (вираження естетичних уподобань мовця засобами мови, уміння викликати мовленням естетичне задоволення). Досягається вона завдяки вправам з риторики. Важливо, щоб у слухачів красиві фрази поєднувалися з глибоким і конкретним змістом.

12. Актуальність: вибір і використання юристом життєво важливих фактів, прикладів, образів.

13. Конкретність: насиченість мовлення прикладами, статистичними даними, конкретизація фактів.

14. Належний теоретичний рівень: оснащення мовлення актуальними відомостями із філософії, соціології, психології, економіки тощо.

15. Практична спрямованість: зв'язок змісту мовлення з практикою, прикладна значущість теоретичного викладу [11, с. 21; 17].

Висновки. Таким чином, культура мовлення юриста являє собою багаторівневу професійно особистісну якість, що виявляється в досконалому володінні мовою, її нормами, уміннями правильно, точно, виразно передавати свої думки, впливати на почуття й емоції слухачів за допомогою мовних і позамовних засобів, добираючи останні відповідно до мети та ситуації спілкування. Правильна вимова, вільне, невимушене оперування словом, уникнення вульгаризмів, провінціалізмів, архаїзмів, діалектизмів, слів-паразитів, зайвих іншомовних слів, наголошування на головних думках, фонетична виразність, інтонаційна розмаїтість, чітка дикція, розмірений темп мовлення, правильне використання логічних наголосів і психологічних пауз, відповідність між змістом і тоном, між словами, жестами та мімікою – все це необхідні елементи культури мовлення юриста.

До перспектив подальших розвідок у цьому напрямі відносимо розкриття особливостей і принципів формування культури мовлення юристів, визначення педагогічних умов, форм, методів і засобів формування культури мовлення правників.

Список використаних джерел

1. Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. К. : Основи, 1998. 324 с.
2. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / пер. с нем. М. И. Левина и др.; под. ред. Г. В. Рамишвили. М. : Прогресс, 1984. 396 с.
3. Slama-Cazacu T. Langage et contexte : Le Probleme du Langage dans la Conception de L'expression et de L'interpretation par des Organisations Contextuelles. Mouton, 1961. 251 p.
4. Виноградов В. В. Проблемы культуры речи и некоторые задачи русского языкознания. *Вопросы языкознания*. 1964. № 3. С. 3–9.
5. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика. Київ : Вежа, 1994. 240 с.
6. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.
7. Біляев О. М. Білінгвізм і питання інтерференції в мовленні учнів. *Українська мова і література в школі*. 1984. №1. С. 41–49.
8. Семенов О. М. Культура наукової української мови : навч. посіб. Київ : Академія, 2010. 216 с.
9. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови : навч. посіб. Київ : Видавничий центр «Академія», 2007. 360 с.
10. Хасанова Л. Р. Формирование профессионально-речевой культуры будущего учителя начальных классов : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.08. Уфа, 2000. 20 с.
11. Окуневич Т. Г. Культура мовлення майбутнього вчителя-словесника в умовах українсько-російської двомовності: дис... канд. пед. наук : 13.00.02. Херсон, 2003. 224 с.
12. Гороховська Т. В. Формування культури професійного мовлення майбутніх працівників органів внутрішніх справ : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2007. 20 с.
13. Клименко С. І. Формування культури професійного мовлення майбутніх учителів української мови та літератури у процесі фахової підготовки: дис... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2017. 285 с.
14. Руколянська Н. В. Формування культури фахового мовлення майбутніх правників. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2015. Вип. 42. С. 268–275.
15. Hofstede G. H. Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values (Cross Cultural Research and Methodology). Beverly Hills, CA: Sage Publications, 1984. 328 p.
16. Барановська Л. В., Циганій С. О. Культура мови як складова культури професійно-правового спілкування працівників юридичної галузі. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, Психологія*. 2015. № 6. С. 23–25. doi: 10.18372/2411-264X.6.10182.
17. Царик О. Наукові засади формування культури мовлення. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/16661/1/1.pdf>.

Короткова Юлія Михайлівна,

доктор педагогічних наук, доцент

(Донецький юридический институт МВД України, г. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2919-5545>

ПОНЯТИЕ И СТРУКТУРА КУЛЬТУРЫ РЕЧИ ЮРИСТА

Статья посвящена теоретическому осмыслению проблемы культуры речи юриста. Прежде всего разграничены понятия «культура языка» и «культура речи», определена сущность и содержание понятия «культура речи юриста», выделены и охарактеризованы компоненты структуры исследуемого понятия, проанализированы главные признаки, присущие культуре речи юристов.

Ключевые слова: культура языка; культура речи; юрист; структура; компонент; признак.

Korotkova Yuliia Myhajlivna,
Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6930-9730>

CONCEPT AND STRUCTURE OF LAWYER'S CULTURE OF SPEECH

The article deals with theoretical comprehension of the problem of a lawyer's speech culture. The author differentiates such concepts as «culture of language» and «culture of speech», in particular it is found out that the culture of language is a theoretical linguistic discipline that studies the normative language, its correspondence to social requirements, the level of linguistic competence of speakers. Culture of speech is a mastery of the language, its rules, the ability to transmit thoughts by means of languages properly, accurately and clearly, choosing the latter according to the purpose and situations of communication. The author determines the essence and meaning of «culture of speech of a lawyer», which is understood as a multilevel professional personal quality that is observed in perfect knowledge of the language, its rules, abilities to transmit the thoughts correctly, accurately and clearly, to affect feelings and emotions of the audience by using linguistic and extra linguistic means by selecting the latter in accordance with the purpose and the situation of communication. The following components of the lawyer's culture of speech have been differentiated and characterized: motivational (the need for the acquisition of linguistic means for the purpose of effective professional activity and further personal and professional self-development), cognitive (assimilation of information about the main language phenomena, concepts, methods and types of speech activity), active (mastery of the types of linguistic, communicative, cognitive activity), psychological (knowledge of the conditions of organizing communication, possession of psychological techniques to evoke trust, to maintain attention, etc.), affective (formation of such qualities as sensitivity, tolerance, empathy, the ability to regulate one's own emotions and to create positive background for communication), intercultural (formation of intercultural competence). The main features that characterize the culture of speech of lawyers, namely correctness, or normativity, diversity, expressiveness, clarity, accuracy, purity, conciseness, emotionality, expediency, logic, simplicity, aesthetics, relevance, specificity, proper theoretical level, practical orientation have been analyzed.

Key words: culture of language; culture of speech; lawyer; structure; component; quality.

Надійшла до редколегії 29.05.2019

РОЗДІЛ VII

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

УДК: 342.7

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-67-2-150-157>

Зозуля Євген Вікторович,
доктор юридичних наук, професор
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8114-1133>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ СТОСОВНО ЗАХИСТУ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ

У статті висвітлено питання нормативно-правового та організаційного забезпечення діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України у сфері захисту та забезпечення прав дитини. Охарактеризовано складові системи національного законодавства в зазначеній сфері. Здійснено історико-правовий аналіз створення, формування структури, визначення завдань і компетенції підрозділів кримінальної міліції у справах дітей протягом 1995-2015 рр.

Розкрито структуру, основні завдання, нормативно-правове забезпечення системи органів Національної поліції, які здійснюють заходи щодо протидії насильству в сім'ї, зокрема й захисту та забезпечення прав дитини, а саме служби дільничних офіцерів поліції та Управління ювенальної превенції Національної поліції. Охарактеризовано окремі форми діяльності Управління ювенальної превенції Національної поліції стосовно запровадження національних та міжнародних проектів, направлених на захист дітей. Сформульовано низку пропозицій, направлених на вдосконалення нормативно-правового та організаційного забезпечення підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України.

Ключові слова: захист та забезпечення прав дитини; ювенальна превенція; Національна поліція; організаційно-правові засади.

Постановка проблеми. Забезпечення прав і основоположних свобод людини є однією з найактуальніших проблем державотворення сучасної України. Необхідно зазначити, що повага до прав людини починається зі ставлення суспільства до своїх дітей. Загальновідомим є твердження про те, що права людини починаються з прав дитини. У цьому контексті важливе місце в діяльності органів державної влади й управління, правоохоронних органів посідає захист та забезпечення прав дитини, специфіка якої обумовлюється особливостями вікового, фізичного та психічного стану дітей.

Ураховуючи євроінтеграційні прагнення України, визнаємо, що проблема захисту та забезпечення прав дитини є однією з найважливіших, адже ставлення до дітей, рівень їхньої безпеки та захищеності в державі, стан їхнього всебічного розвитку є одним із показників цивілізованості та гуманності суспільства. Разом з тим очевидним є те, що, незважаючи на певні зрушення, які відбулись у сфері захисту та гарантування прав дітей протягом останніх років, наявна в Україні система захисту цих прав не забезпечує повною мірою їхню реалізацію. Це зумовлює необхідність пошуку та створення нових механізмів реалізації державної політики щодо підтримки дітей.

Особливе місце в системі забезпечення, реалізації, охорони й захисту прав і свобод громадян, у тому числі дітей, посідають правоохоронні органи. У цій системі лише підрозділи Національної поліції мають право вживати заходів як щодо запобігання правопорушенням з боку дітей та стосовно їх, так і щодо захисту прав дитини, стосовно якої вчинено правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове опрацювання проблем захисту прав дитини проводилося вченими різних галузей права. Значний внесок у дослідження теоретико-правових аспектів процесу становлення, розвитку та функціонування прав дитини здійснили українські науковці О. І. Анатолієва, С. П. Коталейчук, Н. М. Крестовська, С. В. Несинова, Н. М. Опольська, С. А. Саблук. Проблеми захисту прав неповнолітніх соціальними та правоохоронними органами досліджувалися в працях таких науковців, як Т. Ф. Алексеєнко, О. М. Бандурка, О. Б. Безпалько, К. Б. Левченко, Н. Ю. Максимова, К. Л. Цимбал та ін.

Водночас проблеми організаційно-правового забезпечення діяльності органів Національної поліції України стосовно захисту та забезпечення прав дитини в історико-правовому і загальнотеоретичному вимірі залишаються малодослідженими й потребують подальшого наукового аналізу.

Отже, **метою** нашого дослідження є характеристика організаційно-правових засад діяльності Національної поліції України щодо захисту та забезпечення прав дитини та наукове обґрунтування пропозицій з питання удосконалення окресленого напрямку її діяльності.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи безпосереднє висвітлення проблеми, зазначимо, що система нормативно-правових актів, якими регулюються зміст, напрями та методи діяльності Національної поліції України щодо захисту та забезпечення прав дитини, на нашу думку, необхідно аналізувати за трьома складовими.

Передусім це нормативно-правові акти, які є частиною національного законодавства. Тому в основу нормативно-правового забезпечення діяльності органів Національної поліції України щодо захисту та забезпечення прав дитини покладено найперше Конституцію України. Конституція України, норми якої є нормами прямої дії, ставить права людини в центр державної політики, проголошує, що утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Крім того, частина 1 ст. 52 Конституції України передбачає рівність дітей у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним [1].

Наступним основоположним елементом зазначеної системи нормативно-правових актів є Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року, який визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для гарантування національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, усебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики в цій сфері, що ґрунтуються на дотриманні найкращих інтересів дитини [2].

Крім того, складовими системи національного законодавства в названій сфері є низка Законів України, а саме: «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня

2005 року [3], «Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування щодо наставництва» від 8 вересня 2016 року [4], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку стягнення аліментів» від 17 травня 2017 року [5], «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року [6], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання» від 3 липня 2018 року [7], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18 грудня 2018 року [8].

До цього загалу також необхідно додати Указ Президента України «Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року» від 22 жовтня 2012 року № 609/2012. Зазначена стратегія визначає мету, основні завдання, спрямовані на створення умов для забезпечення належного соціального захисту дітей та сімей, що мають дітей і опинилися в складних життєвих обставинах, утвердження в суспільстві сімейних цінностей, виховання відповідального батьківства [9].

По-друге, необхідною й важливою складовою вдосконалення національної системи нормативно-правового забезпечення захисту та забезпечення прав дитини є імплементація норм міжнародного права. Як наслідок, на сьогодні Україна є учасницею підписання цілої низки міжнародних документів у цій сфері, зокрема 27 лютого 1991 р. Україна ратифікувала Конвенцію ООН «Про права дитини», яка правомірно вважається міжнародною дитячою конституцією [10]. Приєднавшись до вказаної Конвенції ООН, наша держава визначила, що пріоритетність інтересів дітей та значущість молодого покоління є першочерговими.

Надалі Україною було ратифіковано низку міжнародних договорів у сфері сімейного права, розроблених у рамках Ради Європи й Гаазької конференції з міжнародного приватного права, що дозволяють вирішувати практичні питання, які стосуються здійснення прав дітей, регулюють відносини батьків і дітей як матеріальні, так і особисті. Серед них: Конвенція про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 Міжнародної організації праці (ратифіковано 5 жовтня 2000 р.); Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (ратифіковано 3 квітня 2003 р.).

Також у 2006 році було ратифіковано Конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р.; Європейську конвенцію про здійснення прав дітей 1996 р.; Конвенцію про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 р.; Конвенцію про контакт з дітьми 2003 р.; Конвенцію про стягнення аліментів за кордоном 1956 р. та Конвенцію про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання 1973 р. У 2008 році ратифіковано Європейську конвенцію про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми 1980 р. У січні 2009 року Верховна Рада України ратифікувала Європейську конвенцію про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом 1975 р [11]. У червні 2012 року була ратифікована Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства [12].

По-третє, важливою складовою системи нормативно-правового забезпечення є також відомчі нормативні акти Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС), Національної поліції України, які регулюють зазначений напрямок служби дільничних інспекторів поліції та підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України.

Здійснюючи аналіз системи організаційно-правового забезпечення діяльності Національної поліції України стосовно захисту та забезпечення прав дитини, необхідно також зазначити, що його формування має певне історичне підґрунтя.

Так, негативні соціально-економічні й політичні процеси, які відбувалися в 90-х рр. ХХ ст. на етапі розбудови незалежної держави, призвели до зростання злочинності неповнолітніх. А тому з метою запобігання правопорушенням неповнолітніх 24 січня 1995 року Верховною Радою України було прийнято Закон «Про органи і служби у справах неповнолітніх і спеціальні установи для неповнолітніх» [13]. Цим Законом було передбачено функціонування в системі МВС якісно нової служби – кримінальної міліції у справах неповнолітніх. Відповідно до цього, Кабінет Міністрів України 8 липня 1995 року прийняв Постанову «Про створення кримінальної міліції у справах неповнолітніх» (далі – Постанова) у системі МВС України. Згідно з Постановою, на базі інспекцій у справах дітей Міністерства внутрішніх справ було утворено кримінальну міліцію у справах неповнолітніх та затверджене Положення про кримінальну міліцію у справах неповнолітніх, яке визначало структуру, правові засади діяльності, права та обов'язки новоствореного підрозділу щодо профілактики та боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх [14].

Відтак, згідно з цією Постановою, наказом МВС України від 28 серпня 1995 року було створено управління кримінальної міліції у справах неповнолітніх, затверджено його штат. Новостворене управління стало самостійним структурним підрозділом апарату МВС України й увійшло до складу кримінальної міліції. Крім того, з метою регламентації діяльності Управління кримінальної міліції у справах неповнолітніх наказом МВС України від 29 лютого 1996 року було затверджено Положення про Управління кримінальної міліції у справах неповнолітніх МВС України [15].

Нова служба зосередила свою діяльність на заходах профілактики правопорушень і боротьби зі злочинністю серед осіб, які не досягли 18-річного віку, та на захисті неповнолітніх від негативного впливу дорослих.

Згодом наказом МВС України від 09.02.1996 (остання редакція затверджена наказом МВС України від 19.12.2012) була затверджена Інструкція з організації роботи кримінальної міліції у справах дітей, яка визначала організаційно-правові засади діяльності підрозділів кримінальної міліції у справах дітей [16].

У липні 2002 року у зв'язку зі структурними змінами у МВС України було створено Департамент кримінальної міліції у справах неповнолітніх, який своєю чергою став самостійним структурним підрозділом центрального апарату МВС, що входить до блоку кримінальної міліції й має на меті профілактику правопорушень серед осіб, які не досягли 18-річного віку

Після того на виконання постанови Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 8 серпня 2007 року № 1015 «Про внесення змін до постанови КМУ від 8 липня 1995 р. № 502» щодо внесення змін до найменування підрозділів кримінальної міліції у справах неповнолітніх наказом МВС України від 09.09.2007 було змінено найменування Департаменту, відділів, відділень, груп кримінальної міліції у справах неповнолітніх МВС, ГУМВС, УМВС, міських, районних управлінь, міськрайлінорганів відповідно на Департамент, відділи, відділення, групи кримінальної міліції у справах дітей цих органів. Цим же наказом сектори кримінальної міліції у справах неповнолітніх ГУМВС, УМВС, міських, районних управлінь, міськрайлінорганів були реорганізовані у відділення, групи кримінальної міліції у справах дітей зазначених органів [17, с. 39].

Наступні організаційно-штатні зміни в цій службі відбулись у вересні 2011 року. Так, відповідно до Положення про Міністерство внутрішніх справ, затвердженого Указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 383, та з метою реалізації державної політики у сфері захисту прав і законних інтересів дітей, належної організації профілактичної (попереджувальної) діяльності, усунення дублювання функцій окремих підрозділів МВС до законодавчого та нормативно-правового регулювання питання реорганізації кримінальної міліції у справах дітей (КМСД) було прийнято рішення підрозділи КМСД на місцях у частині профілактики правопорушень серед дітей підпорядкувати заступникам начальників – начальникам міліції громадської безпеки та в частині оперативно-розшукових функцій – заступникам начальників – начальникам кримінальної міліції ГУМВС,

УМВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на залізницях. Забезпечення організаційно-методичних та управлінських функцій підрозділів КМСД у частині профілактики правопорушень серед дітей було покладено на Департамент профілактики правопорушень МВС, а в частині оперативно-розшукових – на Департамент кримінальної міліції МВС [18, с. 173].

У сучасних умовах до служб і підрозділів системи органів Національної поліції, які здійснюють заходи щодо протидії насильству в сім'ї, зокрема й захисту та забезпечення прав дитини, можна зарахувати службу дільничних офіцерів поліції та Управління ювенальної превенції Національної поліції.

Згідно з Інструкцією з організації діяльності дільничних офіцерів поліції, затвердженою наказом МВС України від 28.07.2017, одним з основних напрямів діяльності дільничного офіцера поліції є вжиття заходів для запобігання вчиненню насильства в сім'ї та його припинення [19].

Утім, основними завданнями Управління ювенальної превенції Національної поліції, відповідно до Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженої наказом МВС України від 19.12.2017 № 1044, є:

- профілактична діяльність, спрямована на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, ужиття в межах своєї компетенції заходів для їхнього усунення;
- ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень та проведення з ними заходів індивідуальної профілактики;
- участь у встановленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отриманні даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення;
- ужиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, учиненому дітьми та стосовно них, а також жорстокому поводженню з дітьми;
- ужиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, у тому числі здійснення поліцейського піклування стосовно неповнолітніх осіб;
- провадження діяльності, пов'язаної із захистом права дитини на здобуття загальної середньої освіти.

Організаційна структура підрозділів ювенальної превенції теж визначена цим нормативним актом МВС України й включає:

- підрозділ ювенальної превенції центрального органу управління поліцією;
- підрозділи ювенальної превенції головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим і м. Севастополі, областях та м. Києві (далі – ГУНП);
- підрозділи ювенальної превенції територіальних (відокремлених) підрозділів ГУНП [20].

Принагідно зазначимо, що подальшому вдосконаленню діяльності підрозділів Національної поліції з питань захисту прав дитини сприяє діяльність робочої групи, створеної МВС України й до складу якої увійшли представники Дитячого Фонду ООН (UNICEF) в Україні, Agriteam Canada, програми Департаменту юстиції США ICITAP, Консультативної місії ЄС, Посольства Великої Британії в Україні, Усеукраїнського громадського центру «Волонтер», вищих закладів освіти МВС. Завдяки такій взаємодії та з метою інтеграції найкращих світових практик у діяльність правоохоронців у 2018 році МВС України підписало Меморандум про взаєморозуміння стосовно впровадження ініціативи зі співробітництва в галузі захисту дітей з UNICEF та Agriteam.

До того ж, у сучасних умовах Управління ювенальної превенції запроваджує низку проектів, направлених на захист дітей. Один з них – методика «зелених кімнат», що полягає в проведенні інтерв'ювання дитини, яка потерпіла або стала свідком злочину, в умовах, що мінімізують та не допускають повторної травматизації психіки дитини [21].

Водночас необхідно зазначити, що підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України разом із вищими закладами освіти системи МВС України беруть активну участь в реалізації низки міжнародних проектів у цій важливій сфері їхньої діяльності.

Так, за сприяння Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) та Всеукраїнського громадського центру «Волонтер» у Національній поліції України реалізовується спільний проект «Розбудова потенціалу поліції для забезпечення прав та найкращих інтересів дитини», який з липня 2017 року впроваджується в Україні. Метою зазначеного проекту є вдосконалення системи навчання поліцейських для ефективного виконання завдань із забезпечення прав дитини.

У цьому контексті позитивним є досвід Донецького юридичного інституту МВС України (далі – ДЮІ МВС України). Так, ДЮІ МВС України за місцем постійної дислокації (м. Кривий Ріг) запроваджено проект «Співпраця поліцейських, громади та курсантів заради безпеки неповнолітніх», метою якого є формування культури безпечної поведінки в дітей та дорослих за допомогою проведення міні-психологічних тренінгових занять із безпеки для дітей. Станом на травень 2019 року курсантами закладу спільно з поліцейськими проведено понад 120 заходів різної специфіки для дітей у м. Кривий Ріг. Діяльність у цьому напрямі буде, поза сумнівом, продовжена.

Крім того, завдяки ініціативі курсантів та підтримці керівництва інституту створено добровільне об'єднання «Спілка 41», яке займається організацією благодійних акцій, спілкування в дружньому колі, перегляду міні-вистав; проведенням тематичних заходів для дітей, спрямованих на інформування підлітків із питань захисту їхніх прав та безпеки. Слід зауважити, що незвична назва благодійної організації обрана не випадково, адже статтю 41 Закону України «Про Національну поліцію» регламентується поліцейський захід – поліцейське піклування, у тому числі відносно дітей. Саме тому ця назва відображає образ поліції, яка піклується про дитину.

Варто зазначити, що сьогодні керівництвом згаданого закладу опрацьовуються проекти з питання створення в м. Кривий Ріг навчального комплексу підготовки поліцейських та в м. Маріуполі ситуаційного центру як спеціалізованих навчальних об'єктів, у яких передбачено обладнання описаних вище «зелених кімнат». До речі, це передбачено й рекомендаціями Керівних принципів ООН, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів. Указані спеціалізовані об'єкти можуть використовуватися як для навчання, так і для потреб територіальних підрозділів Національної поліції.

Висновки. Підсумовуючи, слід відзначити, що діяльність підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України у сфері захисту та забезпечення прав дитини потребує вдосконалення нормативно-правового регулювання та вирішення проблем організаційно-штатного забезпечення. Так, на нашу думку, МВС України необхідно ініціювати та взяти безпосередню участь у розробці комплексного нормативно-правового акта, який би враховував вимоги чинного законодавства, міжнародно-правових документів у сфері забезпечення *прав дитини*, досвід правозастосовної діяльності органів державної влади та управління, практичних напрацювань підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України в цій сфері. Указаний нормативно-правовий акт має визначити правову основу, завдання, принципи, систему державних органів, що здійснюють захист та забезпечення прав дитини, їхні функції, права та обов'язки в цій сфері, форми й методи діяльності та взаємодії.

Крім того, потребують оптимізації питання внутрішньої організації діяльності підрозділів зазначеної служби в частині критеріїв мінімально допустимої кількості посад поліцейських ювенальної превенції в територіальних підрозділах ГУНП, вирішення питань підготовки в закладах вищої освіти системи МВС України фахівців для підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України.

Список використаних джерел

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 10.06.2019).
3. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13 січня 2005 року № 2342-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15> (дата звернення: 10.06.2019).
4. Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» щодо наставництва : Закон України від 8 вересня 2016 року № 1504-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1504-19> (дата звернення: 11.06.2019).
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку стягнення аліментів : Закон України від 17 травня 2017 року № 2037-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2037-19> (дата звернення: 12.06.2019).
6. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від № 2229-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 12.06.2019).
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання : Закон України від 3 липня 2018 року № 2475-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 36. Ст. 272.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькування) : Закон України від 18 грудня 2018 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19> (дата звернення: 12.06.2019).
9. Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року : Указ Президента України від 22 жовтня 2012 року № 609/2012. URL : <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/609/2012> (дата звернення: 12.06.2019).
10. Про ратифікацію Конвенції про права дитини : постанова Верховної Ради Української РСР від 27 лютого 1991 року № 789-XII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 1991. № 13. Ст. 145.
11. Захист прав дітей в Україні з урахуванням міжнародних договорів з питань сімейного права : Інформація Міністерства юстиції України. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_19188 (дата звернення: 12.06.2019).
12. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : Закон України від 20 червня 2012 року № 4988-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4988-17> (дата звернення: 12.06.2019).
13. Про органи і служби у справах неповнолітніх і спеціальні установи для неповнолітніх : Закон України від 24 січня 1995 року № 20. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. Ст. 35.
14. Про створення кримінальної міліції у справах неповнолітніх : постанова Кабінету Міністрів України від 8 липня 1995 року № 502. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/502-95-%D0%BF> (дата звернення: 12.06.2019).
15. Про затвердження Положення про Управління кримінальної міліції у справах неповнолітніх МВС України : наказ МВС України від 29 лютого 1996 року № 129. ДА МВС України ф. 46, оп. 2, спр. 1.4. Т. 4. С. 131–136.
16. Про затвердження Інструкції з організації роботи кримінальної міліції у справах дітей : наказ МВС України від 19.12.2012 № 1176. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-13> (дата звернення: 12.06.2019).
17. Про зміну найменування підрозділів кримінальної міліції у справах неповнолітніх : наказ МВС України від 09.09.2007 № 337. ДА МВС України ф. 46, оп. 2, спр. 1.1. Т. 41. С. 39–42.
18. Про підпорядкування підрозділів кримінальної міліції у справах дітей : наказ МВС України від 14.09.2011 № 672. ДА МВС України ф. 46, оп. 3, спр. 1.1. Т. 38. С. 173–174.
19. Інструкція з організації діяльності дільничних офіцерів поліції. Наказ МВС України від 28.07.2017 № 650. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17> (дата звернення: 12.06.2019).
20. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18?lang=ru> (дата звернення: 12.06.2019).
21. Тетяна Ковальчук. Поліцейський має бути захисником та другом дитини. URL : <https://mvs.gov.ua/ua/news/16645> (дата звернення: 12.06.2019).

Зозуля Евгений Викторович,
доктор юридических наук, профессор
(Донецкий юридический институт МВД Украины,
г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8114-1133>

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ ПО ЗАЩИТЕ И ОБЕСПЕЧЕНИЮ ПРАВ ДЕТЕЙ

В статье освещаются вопросы нормативно-правового и организационного обеспечения деятельности подразделений ювенальной превенции Национальной полиции Украины в сфере защиты и обеспечения прав детей. Охарактеризованы составляющие системы национального законодательства в указанной сфере. Осуществлен историко-правовой анализ создания, формирования структуры, определения задач и компетенции подразделений криминальной милиции по делам детей МВД Украины на протяжении 1995–2015 гг. Раскрыта структура, основные задачи, нормативно-правовое обеспечение системы органов Национальной полиции, осуществляющих мероприятия по противодействию насилию в семье, в том числе защите и обеспечению прав детей, а именно службы участковых офицеров полиции и Управления ювенальной превенции Национальной полиции. Охарактеризованы отдельные формы деятельности Управления ювенальной превенции Национальной полиции в реализации национальных и международных проектов, направленных на защиту детей. Сформулированы предложения относительно совершенствования нормативно-правового и организационного обеспечения подразделений ювенальной превенции Национальной полиции Украины.

Ключевые слова: защита и обеспечение прав детей; ювенальная превенция; Национальная полиция; организационно-правовые основы.

Zozulya Evgeniy Viktorovych,
Doctor of Law, Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8114-1133>

ORGANIZATIONAL AND LEGAL BASES OF ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE ON PROTECTING AND ENSURING THE RIGHTS OF CHILDREN

The article covers the issues of regulatory and organizational support for the activities of the units of juvenile prevention of the National Police of Ukraine in the field of protection and ensuring the rights of children. It is determined that taking into account the European integration aspirations of Ukraine, the problem of protecting and ensuring the rights of the child is one of the most important, because the attitude towards children, their level of safety and security in the state, the status of their all-round development is one of the indicators of civilization and humanity of society. The components of the system of national legislation in this area are characterized. It is proposed to carry out a characteristic of the regulatory framework according to the three components: regulatory acts as the part of national legislation; the second important component of improving the national system of legal protection and protection of the rights of children is the implementation of international law; thirdly, departmental regulatory acts of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the National Police of Ukraine regulating this direction of the service of district police inspectors and units of juvenile prevention of the National Police of Ukraine are the important components of the regulatory support system. It is carried out the historical and legal analysis of the creation, formation of the structure, definition of tasks and competence of the criminal police units for children of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine during 1995-2015. It is revealed the structure, main tasks, regulatory support of the system of the National Police bodies that take measures to counter domestic violence, including the protection and promotion of children's rights, namely the service of district police officers and the Directorate of Juvenile Prevention of the National Police. It is characterized the separate forms of activities of the Office of Juvenile Prevention of the National Police in the implementation of national and international projects aimed at protecting children. It is formulated a number of proposals aimed at improving the regulatory and organizational support for the juvenile prevention units of the National Police of Ukraine.

Key words: protection and ensuring the rights of children; juvenile prevention; the National Police; legal and organizational framework.

Надійшла до редколегії 15.06.2019

Когут Олександра Олександрівна,
кандидат психологічних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0116-2274>

СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ СКЛАДОВИХ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ПАТРУЛЬНИХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Статтю присвячено науково-теоретичному дослідженню структурних складових стресостійкості патрульних поліцейських. Автор розглядає стресостійкість як систему, що надає можливість визначити ті аспекти стресостійкості працівників правоохоронної системи, які потребують уваги в процесі підготовки до екстремальних умов праці або в психологічній корекції та психотерапії.

Ключові слова: стрес; екстремальний стан; стресостійкість; безконфліктна комунікація; екстремальні умови діяльності; стан алостатичної рівноваги; стан когерентності.

Постановка проблеми. Феномен «стресостійкість» здебільшого пов'язують з умінням контролювати емоції в складних емотивних або екстремальних стресових ситуаціях, результатом чого є успішне виконання службових завдань (Г. Лапшинська, В. Корольчук, В. Маришук, Є. Мілерян, Я. Рейковський та ін.) [3, с. 27]. Особливе значення при цьому надається емоційному компонентові. Дослідження теми «Стресостійкість» включає аналіз таких складових підтем, як стрес-фактори, стрес, реакції на стрес (борись, біжи, замри), види стресу (дистрес, еустрес), екстремальні стани, етапи подолання стресу (шок, адаптація, відновлення ресурсів), копінг-стратегії (емоційні, поведінкові, когнітивні), захисні механізми (позитивні, негативні), стилі подолання стресу (адаптований, малоадаптований, дезадаптований, нададаптований). З огляду на вищезазначене, стає зрозумілим, що поняття «стресостійкість» є більш широким і включає таку структурну складову, як «емоційна стійкість». Це також підтверджено дослідженням М. С. Кудінової [3, с. 28]. Тому актуальним є дослідження інших структурних складових стресостійкості патрульних поліцейських.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про глибокий інтерес учених до феномену стресостійкості. Це надало можливість узагальнити та виокремити такі сучасні напрями його дослідження:

1. Особливості прояву стресу поліцейських, що виконують службові обов'язки в екстремальних умовах праці (Д. Горбенко, О. Грідчина, В. Гурський, Ю. Завгородня, О. Коляда, О. Стрельник, Д. Турбін, Т. Швець).

2. Особливості організаційних аспектів формування менш стресогенних умов діяльності поліцейських (Р. Валєєв, К. Мітченко, В. Фурса).

3. Дослідження копінг-стратегій та захисних механізмів подолання стресу працівниками поліції (В. Боснюк, С. Гарькавець, В. Доценко, І. Жданова, К. Жуковська, Д. Зозуля, В. Казміренко, Н. Ксьонз, О. Кучеренко, С. Кучеренко, А. Лінник, К. Маннапова, Г. Мухіна, М. Озірна, А. Петрова, О. Стрельник, О. Федоренко, І. Філоненко).

4. Методи подолання та профілактики стресу в діяльності працівників Національної поліції (С. Борщак, С. Гіренко, О. Куций, І. Приходько, О. Стрельник, Н. Теремцова, А. Черніков, Д. Шикір).

5. Професійне спілкування працівників правоохоронних органів в умовах стресу (А. Тарановська) [6, с. 16–154].

Останні наукові розвідки й публікації стосовно формування стресостійкості правоохоронців показують, що феномен «стресостійкість» ще є малодослідженим. Тому метою статті є визначення складових компонентів стресостійкості патрульних поліцейських, а завданням – здійснення структурного аналізу окреслених складових.

Виклад основного матеріалу. Стресостійкість патрульних поліцейських нами розглядається як системне поняття, яке включає: структурні компоненти, стан кожного з них, особливості їхньої взаємодії; процес, етапи, динаміку, методи розвитку усвідомленої адаптації особистості до умов діяльності в екстремальних умовах праці.

Виокремлення структурних компонентів ми здійснюємо, керуючись уже відомими даними про те, як і де в організмі людини, у соціальному чи духовному житті особистості проявляється стрес. Перший структурний компонент є суто психофізіологічним (йдеться про фізіологію, яка піддається свідомому регулюванню). Фізіологічно стрес проявляється як тілесне напруження, що також впливає на розлад роботи парасимпатичної та симпатичної нервових систем і викликає дисфункцію гормональної системи – порушення аластичної рівноваги. Остання відновлюється шляхом психопрактик із дихання. За фізіологічну рівновагу, або гомеостаз, на переконання Клода Бернарда, відповідає лімбічний мозок, який контролює дихання, артеріальний тиск, серцевий ритм, апетит, сон, лібідо, імунну систему [2, с. 109]. Відомо, що вдих мобілізує симпатичну нервову систему й активізує гормони боротьби зі стресом (адреналін, норадреналін, глюкокортикоїди та ін.). А видих, навпаки, включає роботу парасимпатичної нервової системи, яка відповідає за усунення напруження, погашення рівня гормонів стресу, чим і прискорює виключення реакції на стрес. Одна з реакцій на стрес – швидке вивільнення енергії з місць її збереження: підвищення тиску, прискорення серцебиття та дихання допомагають транспортувати в м'язи велику кількість поживних речовин і кисню. Утрачається енергія й запаси гормонів, які борються зі стресом. Якщо стрес довго триває, в організмі з'являється відчуття болю, відбуваються порушення в когнітивній та сенсорній сферах, можливі зміни в пам'яті.

Роберт Сапольскі присвятив певний час пошуку зв'язку між стресом та фізіологією через гормональні зміни в організмі людини, про що написав у праці «Психологія стресу» [10, с. 13–25]. Він дослідив вплив стресу на систему кровообігу, процеси накопичення енергії, функцію росту, репродуктивну функцію, імунну систему, процеси старіння, психічні захворювання (депресія), сон, зловживання наркотиками та алкоголем. При сильному стресі емоційний мозок відключає префронтальний кортекс, тому втрачається здатність свідомої організованої саморегуляції поведінки, насамперед виступають рефлекси та інстинкти.

Наступний компонент, тісно пов'язаний із фізіологією, емоційний. Деніел Гоулмен виокремлює два типи інтелекту – когнітивний, або раціональний, звернений у соціальне середовище, і емоційний, або несвідомий [1, с. 68]. Останній включає вміння керувати емоціями. На погляд ученого, емоційний мозок допомагає ідентифікувати небезпеку й знаходиться в тісному зв'язку з тілом. Саме тому на нього легше вплинути через тіло. Тілесні психопрактики допомагають збалансувати нервову систему людини на рівні певних підструктур: тіло – тіло (інстинкти, рефлекси, імпульси, спонтанні реакції та рухи), тіло – емоція (емоція болю, що відображається через тіло), тіло – мислення (значення реакції тіла для людини), тіло – інтуїція (тілесні передчуття, вибір рішення, пов'язаного з перспективою майбутнього). На цьому етапі дієвими є методи, які допомагають опрацювати травматичні ситуації на рівні нейросистеми людини (вправи на ауторелаксацію, медитацію) та відновити втрачені ресурси після стресу.

Підструктурними компонентами емоційного інтелекту є: емоції, що виявляються в тілі (тілесна пам'ять, м'язові напруження), емоційне мислення (суб'єктивна думка, враження), чуттєва інтуїція (усвідомлені почуття, сенситивність). Розвиток емоційного інтелекту складається із чотирьох основних здібностей: уміння ідентифікувати свій стан та інших; здатності розуміти природну динаміку емоцій взагалі, власних емоцій та емоцій інших; майстерності керувати своїми емоціями та емоціями інших. Проявити емоційний інтелект в стані стресу – значить ідентифікувати внутрішній стан (втому, напруження, агресію, тривогу); знати, як ситуація буде розвиватися далі; усвідомити наслідки (наприклад, переїдання призведе тільки до зайвої ваги тощо); навчитися керувати ситуацією (перечекати хвилю втоми, помедитувати тощо).

Отже, можна констатувати, що емоційний компонент стресостійкості патрульних поліцейських включає такі характеристики:

- стійке відчуття особистої безпеки та захищеності;
- володіння методами самозахисту від стрес-факторів, які погрожують здоров'ю та життю в екстремальних умовах праці;
- відсутність страхів та побоювань, що дезорганізують;
- спроможність належного реагування, зібраність;
- готовність до дій; наявність позитивних типових стрес-реакцій;
- уміння опанувати себе, контролювати свої реакції в неочікуваних ситуаціях;
- наявність фрустраційної толерантності;
- знання типових форм прояву екстремальних обставин та особливостей перебігу емоційних станів, що при цьому виникають;
- володіння методами й засобами їхнього подолання;
- сформованість професійної пильності – особливої властивості, що виявляється у виправданій настороженості та підвищеній увазі до ризикованих і небезпечних умов.

Уміння взаємодіяти з іншими, на думку Деніела Гоулмана, також належить до характеристик емоційного інтелекту [1, с. 100], а саме: знання правил та принципів ефективної комунікації (вступ у соціальні контакти, пошук соціальної підтримки, застосування комунікативних стратегій відносно ситуації); використання ділового стилю спілкування; вироблення позиції «дорослого» – високого рівня «прийняття інших»; адекватна оцінка стресової ситуації; саморегуляція; раціоналізація; коректна поведінка, стриманість, підготовленість до ефективної діяльності в конфліктогенному середовищі, застосування методів «ненасильницького спілкування», запропонованих Маршалом Розенбергом (наприклад, змінити критику на об'єктивне зауваження тощо) [13, с. 35]. Комунікативна взаємодія впливає на формування позитивної мотивації стосовно службової діяльності: знають заради чого виконують службові обов'язки, ставлять реальні цілі, мають об'єктивні очікування від професії, задоволені роботою (job satisfaction), що надає патрульним поліцейським упевненості у власній правоті, справедливості та відповідальності за свої законом визначені дії. На розвиток емоційного інтелекту також впливає здатність діяти в умовах жорсткого дефіциту часу, у максимально швидкому темпі, при низькому рівні організованості виконання службових завдань та зі значним психологічним навантаженням (затримання злочинця тощо).

Перенавантаження, пов'язані з довготривалим тиском, напруженням, провокують психосоматичні захворювання. Л. А. Китаєв-Смик називає межу між нормою й хворобливим станом «екстремальним станом», за якого вже немає можливості відчувати й пережити стресогенні зовнішні фактори. Здоровим називають «стан когерентності», який характеризується рівновагою між емоційним та когнітивним інтелектами.

Отже, наступним структурним компонентом є когнітивний. Підструктурними компонентами когнітивного інтелекту є: мислення-емоції (значення емоцій), мислення-мислення (надумана ситуація або об'єктивна думка), мислення-відчуття (інтерпретація відчуттів), мислення-інтуїція (семантика образів та символів, інтелектуальна інтуїція). За когнітивний мозок відповідає неокортекс, який обробляє інформацію зовнішніх і внутрі-

шніх рецепторів. Ця частина мозку формує символи, за допомогою яких ми плануємо майбутнє. Неокортекс слугує оболонкою для емоційного мозку. Префронтальний кортекс відповідає за увагу, концентрацію, загальмованість імпульсів, інстинктів, упорядкування соціальних відносин.

Когнітивний компонент стресостійкості патрульних поліцейських включає такі вміння, як усвідомлена увага; здатність перетворювати фактори незнайомих або небезпечних дій правопорушників у добре вивчені, треновані, відпрацьовані, підпорядковані, контрольовані та керовані ситуації (аналіз професійних ситуацій, обмін досвідом); схильність до ризику (повністю й свідомо контрольовані азарт і збудження); спроможність надавати правильну оцінку суперечливим факторам у ситуації невизначеності; високий рівень суб'єктивної активності як уміння обирати ефективні стратегії подолання складних ситуацій, орієнтованих на вирішення проблем; психологічна резильєнтність (з англ. *resilience* – «пружність», «еластичність»), що означає динамічну властивість індивідуума, яка виступає підґрунтям його здібності долати стреси конструктивним шляхом; володіння методами швидкого прийняття рішення в ситуаціях із дефіцитом часу для виконання поставлених завдань та з браком ресурсів (недолік інформації, недостатньо навичок та чіткого усвідомлення себе в певній ситуації стосовно досягнення мети); готовність маніпулювати й уникати ролі жертви в «трикутнику Карпмана»; адекватне ставлення до переживань, що травмують психіку; розвинуте позитивне мислення.

Когнітивна структура, на нашу думку, також відповідає за можливість застосовувати успішні типові копінг-стратегії в стресовій ситуації, як-от: конфронтація, дистанціювання, самоконтроль, пошук соціальної підтримки, готовність брати відповідальність, планомірне вирішення проблем, позитивна переоцінка обставин, звернення за допомогою до інших людей, ретельне обмірковування проблеми та шляхів її вирішення, зміни в собі самому та в системі власних установок і стереотипів, проблемний аналіз екстремальних умов, визначення особистих цінностей, підвищення самооцінки й самоконтролю, збереження самоконтролю, більш глибоке усвідомлення власної цінності як особистості, наявність віри у власні ресурси в процесі переборювання складних перешкод, протест, оптимізм у важких умовах праці, співпраця, альтруїзм, надання допомоги близьким у подоланні труднощів, відносне ставлення до дійсності, пошук сенсів, релігійність, конструктивна активність.

Дослідивши механізми стресу, ми дійшли висновку, що внутрішній конфлікт, набутий у процесі порушення балансу «особистість – соціальне середовище», мотивує особистість щодо пошуку вирішення проблеми, але спрямованість вибору копінг-стратегії залежить від когнітивного критерію оцінки ситуації. Відповідно до трансактної теорії моделі стресу Р. С. Лазаруса (1966), трансакція між особистістю та середовищем змінюється завдяки переоцінці стресової ситуації й здійснюється за кількома схемами: 1) ситуація мене не стосується (індиферентна оцінка); 2) ситуація стресова (несе загрозу та певний збиток); 3) ситуація сприятливо позитивна. На основі первинної оцінки ситуації людина оцінює, чи компетентна вона вирішити ситуацію (когнітивна оцінка), потім розробляє стратегії подолання стресу (копінги) і оцінює ефективність їхнього застосування.

Відомо: як особистість оцінює ситуацію, відповідно вона й діє. Когнітивна складова включає ціннісно-вольові та поведінкові властивості особистості: готовність прийняти рішення, уміння передбачити наслідки власних вчинків, рішучість, наполегливість, самоконтроль, витривалість, обачність, холоднокривність, упевненість у своїх силах. Михайл Чиксентміхаї досліджував гармонічний стан «поток» – «стан когерентності», який досягається шляхом рівноваги між інстинктивно-емоційними та раціональними реакціями (коли «треба» і «хочу» стають одним цілим). Сконцентрована увага на стані «поток» допомагає упорядкувати думки, обмірковувати рішення, контролювати жести без особливого вольового зусилля; узгодити дії з нашими уявленнями про цінності. При цьому емоційний інтелект спрямовує енергію, а когнітивний – надає можливість реалізувати цілі.

Підструктурними компонентами інтуїції є: інтуїція-тіло (тілесні передчуття), інтуїція-емоції (передчуття), інтуїція-мислення (інтелектуальна інтуїція, яка сприяє розвитку концептуального бачення світу та свого місця в ньому), інтуїція-інтуїція (уява, фантазія, сновидіння). Уміння застосовувати інтуїцію особливо важливе в ситуаціях невизначеності та необхідності швидкого прийняття рішення.

Взаємозв'язки між структурними компонентами стресостійкості визначають поетапність запровадження практик із розвитку стресостійкості чи психотерапевтичної допомоги. Їх відображено в таблиці № 1.

Таблиця № 1

Екстремальний стан – межовий стан між нормою та патологією	
Фізіологічний компонент (алостатична рівновага між симпатичною і парасимпатичною нервовими системами)	
Емоційний компонент – стан балансу уваги (енергії) до зовнішнього чи внутрішнього світу (80-20%)	Когнітивний компонент – стан гомеос- тазу (асиміляція й акомодация із зовні- шнім середовищем, пошук інформації та спроможність приймати рішення)
Стан когерентності – рівновага між емоційним і когнітивним компонентами	
Інтуїтивний компонент (самоусвідомлення) – здогадування та концептуальне бачення ситуації й себе в ній	

Висновки. Отже, компонентами стресостійкості є фізіологічний, емоційний, когнітивний, інтуїтивний. Три з них ірраціональні і один (когнітивний) раціональний. Кожний компонент виступає центром самоусвідомлення, коли йдеться про свідоме втручання в ситуацію управління реальністю, що і є стресостійкістю. Стресостійкість – це інтегративна системна властивість особистості, яка характеризується взаємодією фізіологічної, емоційної (комунікація), когнітивної (цінності, мотивація, поведінка), інтуїтивної (здогадка, уява та концепція) складових компонентів, які є основою для свідомого здобуття навичок саморегуляції, що забезпечують їй успішне досягнення цілі в складній емотивній ситуації (уміння досягати стану алостатичної рівноваги, емоційного балансу, гомеостазу, когерентності, самоусвідомлення). Стресостійкість визначається за показниками фізіологічної саморегуляції, емоційної стійкості, вибору успішних копінг-стратегій; умінням застосовувати інтуїцію та користуватися концептуальними знаннями з теми «Стресостійкість».

Подальші наукові розвідки є перспективними в розробці планів підготовки патрульних поліцейських за курсом підвищення кваліфікації «Стресостійкість та ефективна комунікація». Ці дослідження повинні включати необхідні етапи підготовки, які відповідають виокремленим структурним компонентам, із чітко визначеними знаннями, уміннями, навичками, що мають засвоїти та набути патрульні поліцейські протягом певного часу навчання. Такі плани повинні містити психолого-діагностичний матеріал для можливості перевірки показників із розвитку компонентів стресостійкості: фізіологічної саморегуляції, емоційної стійкості, вибору успішних копінг-стратегій, уміння практично застосовувати інтуїцію та концептуальні знання з теми «Стресостійкість». Такий підхід надає ґрунтовні можливості психологам для розробки тренінгів із розвитку стресостійкості.

Список використаних джерел

1. Гоулман Д. Деструктивные эмоции. Минск : ООО «Попурри», 2005. 672 с.
2. Devid S. oldstein and Irwin J. Kopin. Historical overview of stress concepts. Clinical Neurocardiology Section, National Institute of Neurological Disorders and Stroke, Bethesda, MD USA Stress, June 2007. 10 (2). С. 109–120. URL : https://www.researchgate.net/publication/6317157_Evolution_of_concepts_of_stress (дата звернення: 13.05.19).

3. Кудінова М. С. Порівняльний аналіз понять «стресостійкість» та «емоційна стійкість». *Теорія і практика сучасної психології*. С. 22–28 URL: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2016/7.pdf (дата звернення: 15.04.2019).
4. Леонова А. Б. Комплексная стратегия анализа профессионального стресса : от диагностики к профилактике и коррекции. *Психологический журнал*. 2004. № 2. С. 75–85.
5. Моросанова В. И. Индивидуальный стиль саморегуляции. Москва : «Наука», 2001. 192 с.
6. Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Кривий Ріг, 07 лютого 2019 року). Кривий Ріг, 2019. 493 с.
7. Психология кризисных и экстремальных ситуаций : индивидуальные жизненные кризисы; агрессия и экстремизм : учебник / под общ. ред. д-ра психол. наук Н. С. Хрустальной. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ, 2016. 445 с.
8. Ришко Г. М. Основні концептуальні теорії та підходи до вивчення феномену стресостійкості особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Випуск 22. С. 493–509.
9. Розов В. І. Адаптивні антистресові психотехнології. Київ : Кондор, 2009. 300 с.
10. Сапольски Роберт. Психология стресса. 3-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2015. 480 с.
11. Сергиенко Е. А., Крюкова Т. Л. Психология совладающего поведения : материалы Международной научно-практической конференции. Кострома : КГУ им. Н. А. Некрасова, 2007. 426 с.
12. Селье Г. Стресс без дистресса. Рига : Виеда, 1992. 109 с.
13. Серван-Шрейбер Д. Антистресс. Как победить стресс, тревогу и депрессию без лекарств и психоанализа. Москва : РИ-ПОЛ классик, 2013. 352 с. (Новый образ жизни).

Когут Александра Александровна,
кандидат психологических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины,
г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0116-2274>

СТРУКТУРНИЙ АНАЛИЗ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ СОСТАВЛЯЮЩИХ СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТИ ПАТРУЛЬНЫХ ПОЛИЦЕЙСКИХ

Статья посвящена научно-теоретическому исследованию структурных составляющих стрессоустойчивости патрульных полицейских. Автор рассматривает стрессоустойчивость как систему, что дает возможность определить те аспекты стрессоустойчивости работников правоохранительной системы, которые требуют внимания в процессе подготовки к экстремальным условиям труда или в психологической коррекции и психотерапии.

Ключевые слова: стресс; экстремальное состояние; стрессоустойчивость; бесконфликтная коммуникация; экстремальные условия деятельности; состояние аллостатического равновесия; состояние когерентности.

Kohut Olexandra Olexandrivna,
PhD in Psychology
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0116-2274>

STRUCTURAL ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL COMPONENTS OF STRESS RESISTANCE OF SERVICE OFFICER

The article is devoted to scientific and theoretical study of structural components of stress resistance of service officer. The author considers stress resistance as a system that confers the possibility to identify those aspects of law enforcement personnel stress resistance, which require attention in the process of preparing for extreme working conditions, or in psychological correction and psychotherapy. The author identified four structural components: physiological, emotional, cognitive, intuitive, and described the methods of their development. Physiological component represents stress resistance as an ability to restore hormonal balance; emotional component as an ability to maintain balanced relationship with external communicative environment; cognitive as an ability to find information and make a decision; intuitive as an ability to self-awareness and conceptual assessment of stressful situation. Physiological, emotional, intuitive components are irrational, and cognitive - rational. Each component acts as the center of self-awareness when it comes to conscious intervention in a reality management situation that is stress resistance. Stress resistance is considered as an integrative system characteristic of personality characterized by the interaction of physiological, emotional (communication, motivation), cognitive (values, behavior), intuitive (guessing) components, which are the basis for the conscious acquisition of

self-regulation skills, and ensure that the goal is successfully achieved in difficult emotional situation (ability to reach the state of alostatic equilibrium state, emotional balance, homeostasis, coherence, self-awareness). Strength of successful interaction with the social environment is determined by the indicators of physiological self-regulation, emotional stability, choice of successful coping strategies, ability to use intuition and use the conceptual knowledge on the topic of «stress resistance». This approach provides psychologists with support for developing training and questionnaires on diagnosis and development of stress resistance.

Key words: stress; extreme state; stress resistance; conflict-free communication; activity in extreme conditions; allostatic equilibrium state; coherence state.

Надійшла до редколегії 11.05.2019

ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ, ЯКІ ПУБЛІКУЮТЬСЯ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ»

1. Структура наукових статей:

- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання зазначеної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується подана стаття;
- формування цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з наданого дослідження і перспективи подальших розвідок в окресленому напрямі.

2. Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

- обсяг статті для публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, список використаних джерел, анотації, ключові слова) 9–12 сторінок (інтервал – 1,5, шрифт – Times New Roman, кегель 14, поля: верхнє, нижнє, праве, лівє – 2 см.);
- перший рядок (ліворуч) – УДК статті;
- другий рядок (праворуч) – прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів) (шрифт напівжирний);
- третій (за необхідності й четвертий) рядок (праворуч) – науковий ступінь, учене звання, почесне звання, членство в НАПрН України (за наявності), місце роботи автора (співавторів), інформація про ORCID автора;
- нижче (посередині рядка) назва публікації великими літерами (шрифт напівжирний);
- нижче розміщується анотація (500 друкованих знаків) та ключові слова (4–8 слів) українською мовою;
- через інтервал – текст статті;
- посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок, наприклад [1, с. 25–26], а самі назви джерел наводити в кінці статті в порядку згадування в тексті (розділ «Список використаних джерел»);
- після списку використаних джерел необхідно подати анотацію російською (2–4 речення) та розширену англійською (не менше 1800 знаків) мовами та ключові слова (4–8 слів). І російськомовна, і англійськомовна анотації мають містити прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів) та назву статті. Кожна публікація не українською мовою супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менше як 1800 знаків, включаючи ключові слова.

Звертаємо Вашу увагу: розширену англійськомовну анотацію має бути засвідчено підписом фахівця (підпис, ПІБ фахівця, контактні дані перекладача).

3. Вимоги щодо подання матеріалів у редакцію:

- електронний варіант статті, довідку про автора, фото автора та засвідчену підписом фахівця розширену англійськомовну анотацію необхідно надіслати на адресу: dui55@ukr.net;

– у довідці про автора (співавторів) зазначити П.І.Б. (повністю), науковий ступінь, вчене звання, членство в НАПрН України (за наявності), місце роботи й посаду, інформацію про ORCID автора, контактний номер телефону, електронну пошту та поштову адресу, на яку необхідно направити примірник збірника наукових праць, розділ наукового збірника, у який доцільно розмістити статтю;

– фото автора у форматі jpg;

– якщо автор не має наукового ступеня, додатково подається рецензія, усі матеріали підлягають обов'язковому внутрішньому рецензуванню членами редакційної колегії;

– витяг з протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку.

До Вашого відома! У зв'язку з набуттям чинності ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» приклади оформлення списку використаних джерел за новими вимогами наведено за посиланням <http://ljd.dli.donetsk.ua/ljd-help>

Відповідальність за достовірність поданої інформації, цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право повертати матеріали авторам на доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України в розділі «Наукова періодика України», а також на веб-сторінці видання за адресою: <http://ljd.dli.donetsk.ua/ljd-archive>.

Редакційна колегія збірника

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Баланаєва Оксана Василівна,

кандидат філологічних наук

oksana-balan@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Бичін Сергій Олександрович,

Serg_bychin@ukr.net

(Центральний відділ поліції ГУ НП у Донецькій області, м. Маріуполь)

Веденєв Віталій Олексійович,

кандидат політичних наук, доцент

vedi9397@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Городецька Марина Сергіївна,

докторант

loskutovagorodetskaya@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Делія Юрій Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент

yriudeliya@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Дерев'янка Богдан Володимирович,

доктор юридичних наук, професор

del2000@i.ua

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Джу́жа Олександр Миколайович,

доктор юридичних наук, професор

adzhuza@gmail.com

(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

Загородня Наталя В'ячеславівна,

кандидат юридичних наук

n.zahorodnya@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Зозуля Євген Вікторович,

доктор юридичних наук, професор

ezoz@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Зубченко Людмила Вікторівна,

кандидат педагогічних наук

lyzubchenko@i.ua

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Іванюта Наталя Валеріївна,

доктор юридичних наук, доцент

natalaiivanuta9@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Когут Олександра Олександрівна,

кандидат психологічних наук

aleksandra13-76@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Короткова Юлія Михайлівна,

доктор педагогічних наук, доцент

y.korotkova1201@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Назимко Олена Вікторівна,

кандидат юридичних наук, доцент

nazutkoov@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Ніколенко Людмила Миколаївна,

доктор юридичних наук, професор

nl2006@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Павліченко Євгенія Володимирівна,

кандидат юридичних наук

pavlichenko989@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Пайда Юрій Юрійович,

кандидат юридичних наук, доцент

vovo4ka23@ukr.net

(Кам'янець-Подільський податковий інститут, м. Кам'янець-Подільський)

Сусликов В'ячеслав Євгенійович,

кандидат історичних наук

suslikov@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Тичина Дмитро Михайлович,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ddt0099@gmail.com

(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

Туренко Олег Станіславович,

доктор філософських наук

turenko.oleg1@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Філіпенко Анастасія Сергіївна,

кандидат юридичних наук

filipenkodli@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Шеховцова Вікторія Володимирівна,

кандидат економічних наук

schech_vita@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Шульга Андрій Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент

shulgadon1@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Наукове видання
ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ
№ 2 (67) 2019

Редактори: О. Рутвян, Л. Рачковська
Комп'ютерний набір: О. Рутвян, Л. Рачковська

Видавець
Донецький юридичний інститут МВС України
Дніпропетровська обл., м. Кривий Ріг, вул. Степана Тільги, 21. Тел.: (056) 495 09 69
<http://mail.donbass.com/postmaster@dli.donetsk.ua>
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 22764-12661 ПР від 30.05.2017
Підп. до друку 26.06.2019. Формат 60x84 1/8. Друк офсет.
Папір офсет. Ум. друк. арк. 20,3. Обл.-вид. арк. 14,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 21\19
Виготовлювач –
ТД «Золота миля», просп. Московський, 135-а, м. Харків
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3223 від 24.06.2008.